

KIADVÁNYAINKBÓL

- „A kényes úrfi s a rongyos baka”: Tanulmányok két halhatatlan pápai diákról. (Petőfi Sándor, Jókai Mór). (Szerkesztette Mezei Zsolt). Pápa, 2001. 278 oldal.
- *Források Pápa város 1848/49. évi történetéből.* (Válogatta, szerkesztette, a tanulmányokat és a jegyzeteket írta Hudi József). Pápa, 2001. 400 oldal.
- *Francsics Károly visszaemlékezései.* (Sajtó alá rendezte és szerkesztette Hudi József). Pápa, 2001. 293 oldal.
- *Nemes Székely János csöglei közbirtokos naplója 1808–1866.* (Sajtó alá rendezte és szerkesztette Hudi József). Pápa, 2004. 302 oldal.
- Köblös József: *A pápai reformátusok küzdelmei a szabad vallás-gyakorlatért.* Pápa, 2005. 142 oldal.
- *A pápai református kollégium diákjai 1585–1861.* (Szerkesztette Köblös József) Pápa, 2006. 1072 oldal.
- *A Dunántúli Református Egyházkerület prédikátorai és rektorai. I. 1526–1760.* (Szerkesztette Köblös József) Pápa, 2009. 760 + VII oldal + CD-melléklet.
- „Processus visitationis”: *Torkos Jakab egyházlátogatása 1747-ben.* (Szerkesztette Köblös József) Pápa, 2011. 276 oldal.
- „A késő idők emlékezetében éljenek”: *A Dunántúli Református Egyházkerület lelkészi anyakönyvei 1823–1952.* (Szerkesztette Kránitz Zsolt) Pápa, 2012. 380 oldal.
- „A késő idők emlékezetében éljenek”: *A Dunántúli Református Egyházkerület lelkészi önéletrajzai (1943)* (Szerkesztette Kránitz Zsolt) Pápa, 2013. 1216 oldal.
- *A Dunántúli Református Egyházkerület prédikátorai és rektorai. II. 1761–1849. 1–2. köt.* (Szerkesztette Köblös József, Kránitz Zsolt) Pápa, 2018. 1072 + 720 oldal + CD melléklet.

A KIADVÁNYOK MEGRENDELHETŐK VAGY MEGVÁSÁROLHATÓK
A KÖVETKEZŐ CÍMEN:

PÁPAI REFORMÁTUS GYŰJTEMÉNYEK
8500 Pápa, Pf. 48. Tel.: 89/324–240
e-mail: ref.lib@papacollege.hu

ACTA PAPENSIA XXI. (2021) 3–4.

A PÁPAI
REFORMÁTUS GYŰJTEMÉNYEK
KÖZLEMÉNYEI

PUBLICATIONS BY
THE CALVINIST COLLECTIONS
OF PÁPA

XXI. évfolyam (2021) 3–4. szám

A TARTALOMBÓL

MADARÁSZNÉ KAJDACSAY ÁGNES:

Csokonai rokonai

SIMONNÉ PALLÓS PIROSKA:

A Györgyfalvi Csépan család Somogyban

OROSZ BÁLINT: *Nagyvázsonyi képviselőválasztás
kövekkel és botokkal (1861)*

HUDI JÓZSEF: *Antal Géza a Pápai Lapok élén*

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

SZEMLE

ACTA PAPENSIA (AP)

A PÁPAI REFORMÁTUS GYŰJTEMÉNYEK KÖZLEMÉNYEI
PUBLICATIONS BY THE CALVINIST COLLECTIONS OF PÁPA

ISSN 1587-6292

Főszerkesztő
DR. HUDI JÓZSEF

Szerkesztő
Mezei Zsolt

Munkatársak
Dr. Köblös József, Kránitz Zsolt

Felelős kiadó
Köntös László gyűjteményi igazgató
Dunántúli Református Egyházkerület
Tudományos Gyűjteményei

Szerkesztőség
8500 Pápa, Március 15. tér 9.
Postafiók: 48. Tel/fax: (89) 324-240
e-mail: ref.lib@papacollege.hu

Megjelenik évente négy szám két kötetben.
(Egy kötet ára: 1000.- Ft)
Megrendelhető és előfizethető a szerkesztőség címén.
Előfizetési díj: 2000.- Ft / év

TARTALOM

MŰHELY

MADARÁSZNÉ KAJDACSY ÁGNES: <i>Csokonai rokonai</i>	325-366
SIMONNÉ PALLÓS PIROSKA: <i>A Györgyfalvi Csépan család Somogyban</i>	367-401
OROSZ BÁLINT: <i>Nagyvázsonyi képviselőválasztás kövekkel és botokkal (1861)</i> <i>Szentgál politikai szerepe a választásokon</i>	403-442

FORRÁSKÖZLÉS

KÖBLÖS JÓZSEF: <i>Egy pápai református lélekösszeírás a XIX. század elejéről</i>	443-455
HUDI JÓZSEF: <i>Antal Géza a Pápai Lapok élén (1890-1892)</i>	457-478

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

HUDI JÓZSEF: <i>Dr. Antal Géza és családja a magyar-holland kulturális kapcsolatok szolgálatában</i>	479-488
--	---------

ÚJRAOLVASÓ

REXA DEZSŐ: <i>A pápai főiskola könyvtára 1843-ban</i> (Közli: Mezei Zsolt)	489-506
---	---------

SZEMLE

OLÁH Róbert: <i>Kálvin műveinek recepciója a 16-17. századi Magyarországon</i> (Sárközi Gergely Antal)	507-509
SZABÓ Előd: <i>Egy arisztokrata család mindennapjai. Visszaemlékezések a herceg Festetics család és alkalmazottainak életére</i> (Hudi József)	510-515

Szerzőink
Szerzőink figyelmébe

Csokonai rokonai

EIKOMBAN ÉLETEK c. családtörténeti írásaimat újra olvasva határoztam el, hogy eddigi kutatásaim alapján összegzem, mit tudok Csokonai Vitéz Mihály (1773–1805) költő rokonságáról. Az ösztönzést részben az adta, hogy nagybátyám, dr. Eröss István az általa írt családkrónikában külön fejezetet szentelt családunk és Csokonai kapcsolatának.¹ Ez a krónika már régóta fiókom lakója, akárcsak egy csökölyi fénykép a régi parókia épületének részletével. A fénykép felidézte, hogy éppen Csökölyből indultam el Csokonai életét kutatni a „Miért éppen Csököly?” kérdéssel. Ezt a kérdést azért tettem fel, mert csökölyi prédikátor ősapám, Nagy Gergely életét feltárva, abban egy szociális kapcsolati háló lehetséges láncszemét láttam, ami Debrecen és Komárom környékét kapcsolhatta össze Csokonai életében.² Később a kutatásaim során ez a háló egyre sűrűbb szövésű — bár néhol lyukas — „halászháló” lett, amit majd későbbi munkáimban kívánok bemutatni.

A költő családjának történetével számos életrajzíró, kutató foglalkozott. Biográfusai leírták, hogy Csokonai Vitéz Mihály Csokonai József orvos és a polgári származású Diószegi Sára házasságából született. (Négy fiútestvére közül csak ketten maradtak életben.) Csokonai József a Dunántúlról származott: Győrben született 1747-ben Csokonai László református prédikátor és Angyal Zsuzsanna házasságából. Chirurgusi tanulmányait Nagyszombatban végezte. Vándorévei során Sopronban is megfordult, ahol mesterségbeli és német nyelvbéli tudását is növelte. Innen vándorolt Debrecenbe, ahol 1772-ben a

¹ Csokonai Vitéz Mihály Somogyba érkezve ősapám, Nagy Gergely csökölyi parókiáján gyógyult. Barátai, az Eröss fivérek a krónikáiróval azonos dercsikai Eröss családból származtak.

² Nagy Gergely felesége Hollósi Somogyi Katalin, a szomajomi Hollósi Somogyi János prédikátor leánya volt. Csokonai édesapjának debreceni szállásadója Hollósi Somogyi András volt. Ennek alapján vetődött fel bennem a gondolat, hogy a költő betegségében nemcsak Kiss Bálint segítségével bízva ment Csökölybe, hanem Nagy Gergelyéről is tudott.

borbély-sebész céhbe és polgári testületbe való felvételért folyamodott. Előmenetelét apósa is segítette. Diószegi Mihály tekintélyes polgár, jómódú szűrszabó mester volt, akit tanácsbeli esküdtnak és vásári felügyelőnek is megválasztottak. 1773-ban támogatta vejét abban, hogy önálló műhelyt nyisson a Piac utca és Csapó utca sarkán. A szorgalmas chirurgus szolgálatait a Református Kollégium is igénybe vette. Idővel a borbély-sebész céh atyamesterének is megválasztották. A jól képzett, a chirurgusok átlagánál felkészültebb, műveltebb, latinul is tudó Csokonai József 1786. február 20-án bekövetkezett halála után két értékes kéziratos kötetet hagyott utódaira: receptkönyvét és a város történetéről készült feljegyzéseket.³

A Csokonai-kutatás Csokonai József származásával foglalkozott, de a család többi tagja felé kevesen fordultak. A Csokonai Vitéz Mihály származásának és családjának történetét még a XX. század elején sem ismerte az irodalomtörténet.⁴ Ez a hiány nehézséget okozott 1975-ben, amikor összes műveinek kritikai kiadása megkezdődött. Így aligha véletlen, hogy a ma használatos életrajzokat, családtörténeti tanulmányokat átolvasva néhol téves, egymásnak ellentmondó megállapításokra bukkanhatunk, amelyek azt jelzik, hogy a Csokonai család történetében még bőven akad tisztázni való kérdés.

Az elmúlt évtizedben Györe Zoltán két alkalommal foglalkozott a Csokonai család genealógiájával az Irodalomtörténeti Közlemények c. folyóiratban.⁵ Ezekben összegezte az addigi kutatási eredményeket. Második írásában Tóth Mihály lelkésznek a Csokonai családdal foglalkozó cikkét is felhasználta, amelyben Csokonai nagyapjának családjával kapcsolatosan új adatokat közölt.⁶ Összeállította Csokonai Vitéz Mihály szépájától kezdve a Csokonai család leszármazását. (Ezeket a genealógiai adatokat az 1–3. ábrán közlöm.)⁷ A Csokonai család lelkész tagjairól újabban a református egyházi archontológiákban is gyakran találunk adatokat.⁸

³ CSEJTEI 1990.

⁴ GYÖRE 2001.

⁵ GYÖRE 2001. 359–368., GYÖRE 2012. 428–433.

⁶ TÓTH 2010. 8–9.

⁷ A rokonsági fokok említésénél a költő személyét veszem alapul. Mivel nemzedékeken át azonos keresztneveket használtak, a legidősebb személytől kezdve sorszámmal különböztettem meg őket.

⁸ KÖBLÖS–KRÁNITZ 2009., GERECSEI–KÖBLÖS–KRÁNITZ 2012.

A CSALÁDFA ISMERT RÉSZE

A család történetét az eddigi kutatások szerint a XVII. század második felétől követhetjük nyomon. A családfa ősének a költő szépapját, Csokonyai Miklóst tekintik, aki 1656-ban református lelkészként Csokonyán szolgált.⁹ A Csánki-szerkesztette Somogy vármegye-kötetben a településtörténetet ismerető Reiszig Ede Erdőcsokonyáról többek közt azt írta: „*Irodalomtörténeti emlék gyanánt feljegyzésre érdemes, hogy Csokonai Vitéz Mihály családja innen származott és a mostani tisztikarban laktak.*”¹⁰

A dédapa, Csokonyai Ferenc (1.) (1658–1722) református lelkész volt. Debrecenben 1676-ban subscribált. Szódón 1685–1692 között¹¹, Nemesorosziiban 1699–1721 között¹² fungált. Két fia: Ferenc (2.) és László (1.), valamint Lídia nevű leánya¹³ került eddig a kutatók látókörébe. Idősebb fia, Csokonai Ferenc (2.) ugyancsak lelkész volt. Debrecenben 1703-ban és 1704-ben subscribált, 1706-ban Sárospatakon tanult. Felsőszakállasról¹⁴ 1711-ben Rétére¹⁵ került, ahol két évig szolgált. 1714–1718 között Nemesócsa¹⁶, majd 1718–1727 között Nagykési¹⁷, és 1727-től kb. 1753-ig Apácaszakállas lelki tanítója volt. Vélhetően itt is halt meg.¹⁸ Leszármazottait több ágon feltárta az eddigi kutatás. Leánytestvérükről, Lídiáról a Tóth Mihály által közölt adatok korábban nem voltak ismertek.

⁹ KÖBLÖS–KRÁNITZ 2009. 366.

¹⁰ CSÁNKI 1914. 63.

¹¹ KÖBLÖS–KRÁNITZ 2009. 366. Szódó szlovákul Svodov. Ma Želiezovce, magyar nevén Zselíz városrésze Szlovákiában, a Nyitrai kerület Lévai járásában.

¹² Nemesoroszi ma Kukučínov nevű település Szlovákiában, a Nyitrai kerület Lévai járásában.

¹³ TÓTH 2010. 9.

¹⁴ KÖBLÖS–KRÁNITZ 2009. 366. Felsőszakállas későbbi neve Apácaszakállas, mely 1976-ban egyesült Ekecs községgel. Ekecs mai neve Okeč (Szlovákia, Nagyszombati kerület, Duna-szerdahelyi járás).

¹⁵ Réte mai neve Reca (Szlovákia, Pozsonyi kerület, Szenci járás). Pozsony megye egyik artikuláris helye volt. I. Lipót a nyilvános vallásgyakorlást az 1681:26. cikkelyben felsorolt artikuláris helyekre korlátozta. A felsorolásban nem szereplő helyeken csak a magán vallásgyakorlatot engedélyezte szűk családi körben. Ha a nem artikuláris helyeken lakó protestánsok igénybe akarták venni egy protestáns lelkész szolgálatát, az artikuláris helyre elmehettek, előbb azonban lakóhelyük katolikus papjának kötelesek voltak megfizetni a stólat, azaz az egyházi szolgálatért járó díjat és a tizedet.

¹⁶ Nemesócsa mai neve Zemianska Olča (Szlovákia, Nyitrai kerület, Komáromi járás).

¹⁷ Nagykési mai neve Velké Kosihy (Szlovákia, Nyitrai kerület, Komáromi járás).

¹⁸ TÓTH 2010. 8.

A nagyapa, Csokonai László (1.) Debrecenben 1715-ben subscribált, majd rektor lett Győrben.¹⁹ 1724–1725-ben Hollandiában, Utrechtben folytatott tanulmányokat. Lelkészként Ácson (1726–1743), Győrben (1743–1749), Kömlődön (1749–1753), végül Alcsúton (1753–1762) tevékenykedett haláláig. Családjából egyedül legfiatalabb fiára, a költő édesapjára, Józsefre (3.), és annak leszármazottaira láthatunk részletes adatokat a családfán. Hat idősebb gyermekének csak a születési ideje ismert, róluk semmi mást nem lehet tudni.²⁰ Felesége neve az anyakönyvekben nem került feljegyzésre, csak Csokonai apjának halotti síratóverséből ismerjük.²¹ Csokonai életének egyik jellemzője, hogy az apai családdal való kapcsolatára nem lehet adatot találni. Életének komáromi eseményeit kutatva rátaláltam arra a szálra, amin haladva fel tudtam tárni közeli rokonai családjának történetét.

1. ábra. A CSOKONAI CSALÁD LESZÁRMAZÁSA
(GYÖRE ZOLTÁN ÖSSZEÁLLÍTÁSA, 2012)²²

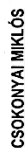
(Lásd a következő oldalon!)

¹⁹ KÖBLÖS–KRÁNITZ 2009. 366.

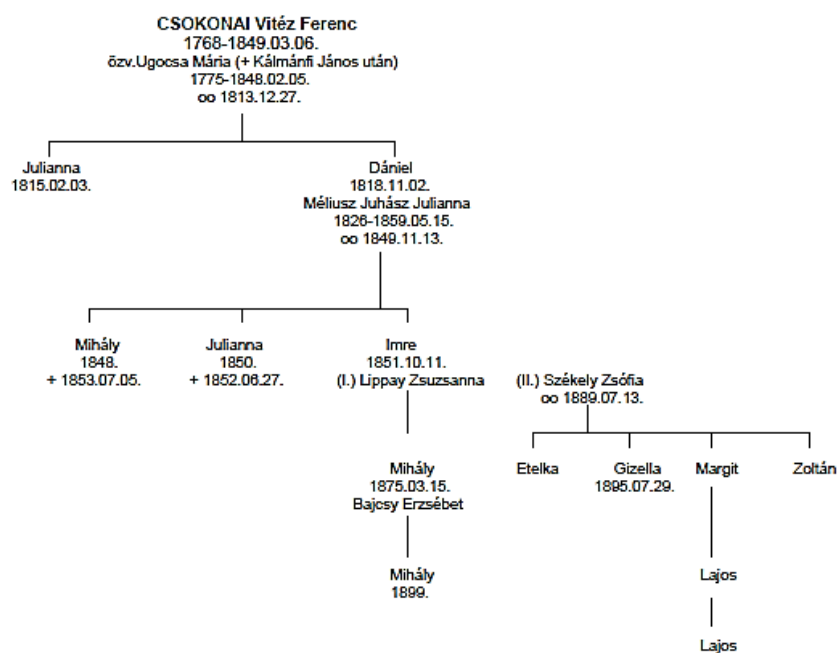
²⁰ KILIÁN 1977. 390., GYÖRE 2001. 361.

²¹ KILIÁN 1977. 387.

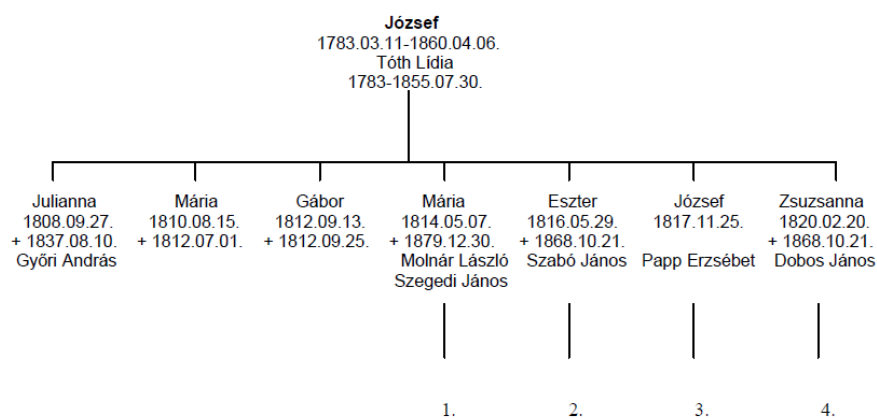
²² A dátumokat a táblázatokban az anyakönyvek alapján javítottam.

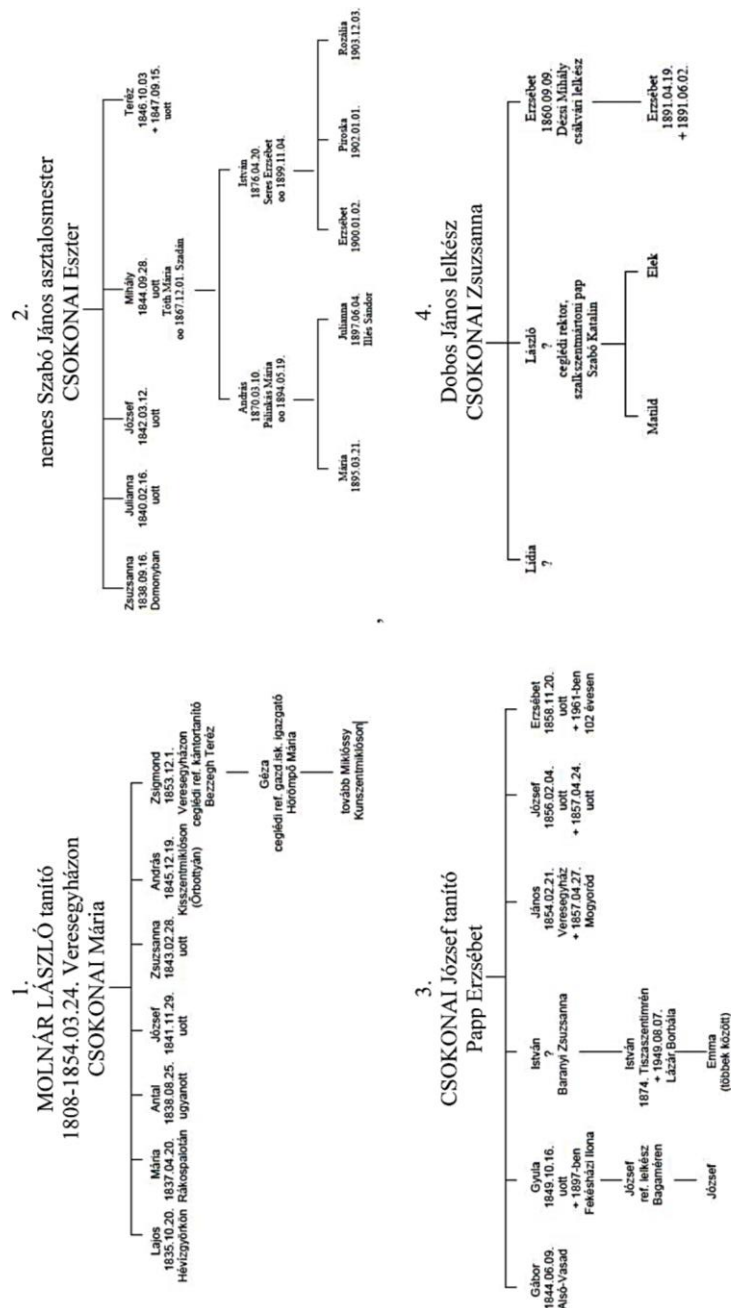
2. ábra. CSOKONAI VITÉZ FERENC LESZÁRMAZOTTAI
 (GYÖRE ZOLTÁN ÖSSZEÁLLÍTÁSA, 2001)

3. ábra. CSOKONAI JÓZSEF SZADAI TANÍTÓ LESZÁRMAZOTTAI
(GYÖRE ZOLTÁN ÖSSZEÁLLÍTÁSA, 2001)

= 332 =

A CSALÁDFA HIÁNYZÓ RÉSZE

A „Miért éppen Csököly?” kérdést követte a „Miért éppen Komárom?” kérdés. Vajon Csokonai azért ment Komáromba, mert nem volt más lehetősége? Vagy reményei szerint bízhatott azoknak a komáromi és környékbeli családok támogatásában, amelyeknek volt Debrecenbe szakadt ága? – Amikor erre a kérdésre kerestem a választ, Csokonai barátja és támogatója, Laky Bálint alszolgabíró életrajzi adatait is megpróbáltam összeállítani. A nemesócsai református anyakönyvet átlapozva²³ találtam rá egy haláleset bejegyzésére: 1815. április 2-án meghalt néhai tiszteletes Horváth Mihály úr özvegye, Csokonai Zsuzsanna, 72 esztendősen. Ismert, hogy Csokonai Lászlónak (1.) Győrben, 1744. augusztus 3-án született Zsuzsanna nevű gyermeke. Halálakor beírt életkora teljesen megfelel ennek. Jogos a feltevés, hogy ő volt Csokonai József (3.) nővére. Be lehet-e bizonyítani, hogy ő Csokonai László (2.) testvére? A választ majd a Tolna megyei Alsónyék református anyakönyvében találjuk meg.

Horváth Mihály nevű prédikátorra illő csallóközi vagy dunántúli adatokat ekkor sem a Komáromi Református Egyházmegyére²⁴, sem a Vértessaljai Református Egyházmegyére²⁵, sem a Dunántúli Egyházkerületre²⁶ vonatkozó forrásokban nem találtam. Maga a név is elég gyakori ahhoz, hogy könnyen bármilyen jellegű adatot biztosan személyéhez lehessen kötni.

Utolsó ötletként megnéztem a Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára iratainak protokollumait²⁷, Horvát (Horváth) Mihály nevére keresve. A keresés eredményes volt. 1775-ben a Tolnai Református Egyházmegye lefolytatta a [nagy]dorogi egyház vizsgálatát Horvát Mihály és Keszi Áron iskolamester ügyében²⁸. Ezek után érdemesnek tűnt a Csokonai család tagjai után is átnézni a jegyzékeket. Az egyházkerületi jegyzőkönyvekben egyből feltűnt három Csokonai, akiknek keresztnéve megegyezett Csokonai József (3.) három testvérének nevével!

²³ Familysearch.org. Szlovákia, Nemesócsa, református vegyes anyakönyv 1788–1848.

²⁴ KÚR 1993. 317.

²⁵ BALÁZS 1986. 353.

²⁶ KÖBLÖS–KRÁNITZ 2009. 351., KÖBLÖS–KRÁNITZ 2018. I. 632.

²⁷ Ezek a Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára (továbbiakban RL) honlapján található meg, onnan letölthetők.

²⁸ RL A/10. Tolnai Református Egyházmegye iratainak darabszintű jegyzékei 1723–1875. 125. (1775).

Az A/1a. 3. kötet (A Dunamelléki Református Egyházkerületi jegyzőkönyv 1760–1775) 56–57. oldalán: Tsokonai²⁹ szabadszállási iskolamester, külföldi akadémiaakra készülve adományokat szeretne gyűjteni (1760). Ugyanitt a 132–133. oldalakon: Tsokonai Sándor kiscsányi prédikátor neve olvasható (1761). A 651. oldalon: alsónyéki eklézsiába, hogy a mórágynémet reformátusoknak is kiszolgáltassa a szentségeket, Losontzi Pap István rendeltetett, aki azonban ezt elutasította, helyette Tsokonai (Csokonai) Lászlót rendelték ki (1773).

Az A/1a. 5. kötetben (A Dunamelléki Református Egyházkerület jegyzőkönyve 1786–1795) a 148–151. oldalain: ...iskolamesterek vizsgálja a dunaszentgyörgyi gyűlésben: Alsónyék – Csokonai Pál... (1787. máj. 30.). Ugyanebben a 431. oldalon Nro. 68. Vitéz József tolnai senior megküldi a gen.[erális] scribának a prédikálásra jogot nyert tanítók névsorát: Alsónyék – Csokonai Pál, ... (1788. dec. 23.).

A Felsőbaranyai Református Egyházmegye protocollumában (1758–1799) a 65–70. oldalon...prédikátorok összegyűltek Vajszlón: ... nem jött Piskórol Járánházi Sámuel és Kiscsányról Csokonai Sándor... (1761. jan. 29.).

A CSOKONAI CSALÁD A TOLNAI ÉS BARANYAI ANYAKÖNYVEKBEN

Mivel Alsónyéken Csokonai Lászlót lelkészként, Csokonai Pált tanítóként említik, az ottani anyakönyv áttanulmányozásával folytattam a munkát. Az anyakönyv³⁰ utolsó oldalán találtam meg a legérdekesebb bejegyzést, amelyben felsorolják az anyakönyv által átfogott korszak prédikátorait: 1773-tól az alsónyéki prédikátor Csokonai László volt. László (2.) ezen dokumentum szerint tíz évet Alsónyéken szolgált, és őt követte a szószéken sógora, Horváth Mihály. Az anyakönyvben Csokonai László (2.) így írta be nevét 1773. április 22-én az első általa keresztelt gyermeknél: „Ao. 1773 T. Csokonai László prédikátorságában ezek a kisdedek kereszteltettek”.³¹

Csokonai László (2.) az anyakönyvben gyermeke születését nem jegyezte fel, és keresztszülőséget is mindössze három alkalommal vállalt feleségével,

²⁹ A szabadszállási református keresztelési anyakönyv szerint az 1758. augusztus 30-án keresztelt Tót István nevű gyermek keresztapja Csokonai László mester. Neve ebben az egyetlen esetben szerepel az anyakönyvben.

³⁰ Alsónyéki református vegyes anyakönyv 1759–1786.

³¹ Alsónyéki református vegyes anyakönyv 1759–1786. 72.

akinek nevét nem is lehet az anyakönyvben megtalálni. Ugyanakkor Csokonai Pál decsi tanító a jegyzékben szereplő dátumot (1787) jóval megelőzően —1777 szeptemberében — már keresztapa volt itt Kliegl Sándor földbirtokossal, Babits Imre ispánnal, a pilisi iskolamesterrel és sokan másokkal együtt Burgyán József leánykájánál Alsónyéken.³²

Az anyakönyv alapján Horváth Mihály prédikátor 1783. március 23-án keresztelti itt az első gyermeket. A kézírás idős, beteg emberre utal. 1784. április 9-én örökíti meg az akkor keresztelt Tóth János Judit nevű leánya keresztanyjának, özvegy tiszteletes Csokonai Lászlónénak a nevét. Az 1784. november 9-iki bejegyzés kétséget sem hagy afelől, hogy a költő nagyapjának, Csokonai László (1.) gyermekeiről van szó: Nagy Péter leánykája, Éva keresztatyja Csokonai Pál oskolamester (írásmódja: Csokonaÿ), keresztanyja Csokonai Zsuzsanna, és megjegyzésként beszúrva más kézírással: „a prédikátorné”. Itt keresztelték 1786. november 26-án és 1788. január 24-én az oskolamester Csokonai Pál fiait is. Másfél éven belül ugyanabban a templomban áll a keresztelőmedence mellett Csokonai László tiszteletes, Horváth Mihályné Csokonai Zsuzsanna és Csokonai Pál oskolamester — ők csakis a költő közeli rokonai lehetnek!

Felvetődik a kérdés, hogy lehetett-e Csokonai László a költő nagyapja, hiszen annak halotti bejegyzése nem szerepel az alcsúti anyakönyvben. Három okból adódóan biztosan nem. Egyrészt a kora miatt kizártnak tartom, hogy 75 éves kora körül átkerült egy másik egyházkerületbe. Másrészt kömlődi tartózkodása során az anyakönyvet nem vezette, egyetlen bejegyzés sem található, ami tőle származna. Ugyancsak nem maradt fent az alcsúti anyakönyvben lelkeszi munkájának írásos nyoma, így valószínűtlen, hogy részletes anyakönyvet vezetett volna Alsónyéken. Harmadszor a két kézírás eltérő. Ezért biztos, hogy az alsónyéki lelkesz a költő nagybátyja, az Ácson 1732. január 24-én született László (2.) volt.

Mivel a darabjegyzék szerint 1775-ben Nagydorogon volt lelkesz Horváth Mihály, az ottani anyakönyvben megkerestem a rá vonatkozó adatokat. Első anyakönyvi bejegyzése: 1766. május 3. Utolsó anyakönyvi megjelenése feleségével együtt keresztszülőként: 1774. augusztus 8., ez azonban nem vehető figyelembe, mint itteni szolgálata vége, mivel elég ritkán voltak keresztszülők. Kézírása alapján 1775. május 21. az utolsó bejegyzése. A Dunamelléki Refor-

³² Burgy(j)án József 1776-ban nagyszékelyi, 1782-ben simontornyai iskolamester volt.

mátus Egyházkerület protokolluma (1776–1785) szerint Horváth Mihály dorogi prédikátor mellé betegsége idejére helyettesnek, majd hivatalának letétele után rendes lelkésznek Komádi Mihályt nevezték ki 1776 elején.

Olyan gyermeket nem találtam a megkereszteltek között sem itt, sem Alsó-nyéken, akiről pontosan meg lehet állapítani, hogy a prédikátor gyermeke. Nagydorogon négy gyermek született Horváth Mihály nevű apától az 1766–1776 időszakban, édesanyjuk neve egyszer sincs kiírva: 1769. december 16-án Erzsébet, 1772. február 7-én Éva, 1775. december 8-án Judit, 1779. december 24-én Sára. A halotti anyakönyvet Komádi Mihály kezdte vezetni 1776. januártól. 1780. november 6-án Sára halálát lehet olvasni. Ugyanazon év október 21-én halt meg Horváth András 15 esztendősen, akinek apja Mihály. Róla nem lehetett eldönteni, vajon a prédikátor fia volt-e vagy sem. Mivel szolgálata megkezdésekor teljes nevét – Borsovai Horvát Mihály – kiírta, már rá lehetett találni a személyére: 1759–1762 között Diósjenőn szolgált.³³

A diósjenői anyakönyvet 1747 óta vezetik. A dunántúli egyházkerületi adattár ugyanakkor az archontológiai részben a lelkész/ek nevére nem közöl adatot 1747–1759 között.³⁴ Az anyakönyvet fellapozva számomra egyből ismerősek voltak a kicsit kusza, szálkás betűk! Az 1747. december 5-iki bejegyzés be is igazolta sejtésemet: ekkor már itt keresztapa Horváth Mihály V:D:M:³⁵, a keresztanya a felesége, Cserkő Judit. Utolsó bejegyzését 1760. április 3-án tette a kézírása alapján. Ottlétük alatt gyermekük keresztelőjét nem találtam, de keresztszülőséget sok esetben vállaltak. Ekkor még nem lehetett tudni, hol szolgált 1759–1766, azaz Diósjenő és Nagydorog között, mikor özvegyült meg, mikor és hol kötött házasságot Csokonai Zsuzsannával.

Csokonai László (2.) feleségének nevét a nagydorogi anyakönyv 1773. január 18-iki keresztelési bejegyzésében olvashatjuk. A megkeresztelt fiúcska keresztzülei Csokonai László (2.) és Villás Erzsébet. Nagydorogon ekkor Horváth Mihály volt a lelkész, László (2.) sógora. Feltételezhető, hogy Csokonai László (2.) ekkor nem töltött be lelkészi állást. Alsónyéki szolgálatát csak április közepétől kezdte meg, így logikus, hogy addig a testvérénél tartózkodhatott.

A Villás Erzsébet névhez azonnal hozzá tudtam kapcsolni egy debreceni születési adatot. 1770. november 4-én a Nagytemplomban kereszteltek meg egy, a Kis-új utcában született gyermeket, Csokonai László (2.) prédikátornak

³³ KÖBLÖS–KRÁNITZ 2009. 351.

³⁴ KÖBLÖS–KRÁNITZ 2009. 148.

³⁵ VDM = Verbi Divini Minister = Isten Igéjének Szolgája.

és Villás Erzsébetnek Dániel nevű fiacskáját. Keresztapja Czeplédi Sámuel volt. Sajnos az apa szolgálati helyét ekkor nem jegyezték fel.

Ki lehetett Villás Erzsébet? — A debreceni évenkénti hadiadó összeírások, a születési és halotti anyakönyvek adatainak összevetése alapján a Kis-új utcában 1734. augusztus 29-én született Villás Erzsébet szóba jöhet feleségként. Apja István, aki a hadiadó kivetések szerint napszámos volt.³⁶ A Csokonai gyermek keresztapja Czeplédi Sámuel szűrszabó volt, aki később a Kis-új utcába költözött. A Villás család szinte minden tagja szűrszabó volt, a kapcsolat innen eredhetett. Az 1774/75-ös kivetés szerint Villás István már öreg nyomorék, felesége gyorsan árult. Bár Villás Erzsébet családi körülményei nem valószínűsítették, hogy ő volt Csokonai László (2.) felesége, házasságkötésüket megtaláltam Debrecenben. A bejegyzés szerint a Zemplén vármegyei Legenye nevű helységbeli prédikátor, Csokonai László 1762. január 20-án vette feleségül a Kis-új utcában lakó Villás István hajadon leányát, Erzsébetet.³⁷

Térjünk vissza Tolnába, Alsónyékre! 1777. december 13-án Csokonai László (2.) a leányával, Rozáliával volt keresztszülő. Rozáliával legközelebb 1785-ben találkozunk, ekkor esküdött meg az öcsényi N.[emes] Kies Szombati János a néhai T.[iszteletes] Csokonai László (2.) árvájával. 1786. szeptember 22-én ugyancsak Alsónyéken keresztelték Szombati János bognár és Csokonai Rozália gyermekét, Jánost. Azonban Öcsényben 1788. november 2-án már el is tették Csokonai Rozáliát, a bejegyzés szerint 19 éves korában. Ennek alapján ő a debreceni születésű Dániel előtt született gyermeke lehetett a házaspárnak.

Érdekes a férj családja is. Rimaszombati Kies István³⁸ több helyen volt lelkész a tatai egyházmegyében, 1695–1712 között tatai esperes. Rimaszombati Kies János ugyancsak a tatai egyházmegyében volt káplán, lelkész 1727-től az 1750-es évekig. Az elég ritka nevet tekintve rokonságban állhattak egymással. Csokonai Rozália férje, Kies Szombati János apja minden bizonnyal Antal volt, ugyanis Csokonai Zsuzsanna temetését követő harmadik napon újra temettek. Ekkor vettek búcsút Jókai Zsuzsannától, aki a néhai Szombati Antal özvegye

³⁶ A familysearch.org oldalon a megyéknél általában elérhetőek a nemességi iratok és különböző adójegyzékek. Ezek az anyakönyvi adatok kiegészítéséhez gazdag forrást jelentenek. A Kis-új utca a Cegléd utca körzete, 4. illetve 5. tizedbe tartozott. Villás István Szegedi János szűrszabó házában lakott.

³⁷ A legényei református anyakönyv első bejegyzését 1770. április 22-én Szalontai Sándor András akkori prédikátor tette.

³⁸ KÖBLÖS–KRÁNITZ 2009. 568. 1672-ben szőnyi adata van. Ácson lelkész 1687?–1692, majd Szőnyben (1692–1712), emellett 1695–1713 között tatai esperes. Tatán Rimaszombati Vitéz Ferenc követi a lelkészi széket 1715–1727 között.

volt, és 68. évében halt el, valamint a kis Jánoskától. A családban fertőző betegség törhetett ki, amely négy napon belül három halálesethez vezetett.

Csokonai Pál oskolamesternek Tolna vármegyében különböző helyeken születtek a gyermekei, ahogy tanítóként ment egyik faluból a másikba. Nagydorogon 1768. május 20-án Péter. Már 1767 áprilisában feltűnt itt az anyakönyvben feleségével, Vida Judittal keresztszülőként. 1771-ben következő gyermeke születésekor Kajdacson oskolamester.³⁹ 1773-ban Öcsényben keresztelik kisfiát, ekkor a bejegyzés szerint már Decsen volt, és az ottani anyakönyvben is szerepel a keresztelő. Valószínűleg a decsi lelkész éppen nem tartózkodott a faluban. Ez a gyermek négy hónaposan himlőjárványkor meghalt. Decsen még 1776-ban és 1779-ben is születtek gyermekei. Ahogy már írtam, 1784-ben már az alsónyéki anyakönyvben oskolamesterként írták be nevét, mint keresztapát. Közben megözvegyült, második felesége Szabó Judit lett, akitől két kisfia született.

Az alsónyéki anyakönyv halotti bejegyzései között megtalálni Pál oskolamester halálát, akit 1790. április 17-én, 49 esztendőskorában temettek el. Valós életkora több volt, hiszen 1736-ban született, de abban a korban nem volt ritka, hogy az elhalt életkorát nem tudták pontosan. A halotti anyakönyv hiányos, 1783 és 1786 között nem vezették. Így nem tudjuk, hogy özvegy Csokonai Lászlóné itt halt-e meg.

Az adatok alapján az a kép alakult ki bennem, hogy az idősebb Csokonai László (1.) 1762-es halála után Pál szervezte a család életét. A bátyja, László (2.) 1760-ban németországi akadémiára készült. Mivel 1773-ban úgy került Alsónyékra, hogy a mórágynémet telepések lelki gondozását is el kellett látnia, feltételezhető, hogy német akadémián is tanult akkortájt. Bár azt sem szabad elfelejteni, hogy apja az akkori szokásoknak megfelelően fiát is taníthatta ott-hon német szóra. Jánosról semmit sem tudunk, és még Sándorról és Sámuelről sem esett szó.

Felvetődik a kérdés, lehet-e Csokonai Sándor kiscsányi lelkész (1761) a költő nagybátyja? A kiscsányi⁴⁰ anyakönyv első keresztelési bejegyzésénél, 1759. augusztus 26-án keresztszülőként szerepel a neve, már ő a lelkész. Amennyiben ő

³⁹ A sors véletlen játéka, hogy Kajdacson a Pált tanítóként megelőző Csúzi Eröss Pál (TtREL I. 8-d. 2. Kajdacs. 5.) a költő két rézmetsző barátjának, Eröss Jánosnak és Gábornak a nagybátyja volt. – 1775. július 13-án ugyanitt, Kajdacson keresztszülő Horváth Mihály és Csokonai Zsuzsanna Végh István lelkész József fiánál.

⁴⁰ Kiscsány Baranya megyében fekvő község, mai neve Csányoszró.

volt az 1734-ben Ácson született Sándor, ekkor egészen fiatal volt, huszonhatodik évében járt. Gyermekeinek keresztelőjét nem találtam Kiscsányban, holott a felesége 1767. április 26-án Sellyén keresztanya volt Földvári Sámuel⁴¹ lelkész gyerekénél. Sándor Járdánházy Sámuel⁴² több gyermeke is keresztapa volt (1761, 1764, 1766) Harkányban. 1767 tavaszán hagyhatta el a falut, vagy meghalt. Személyének tisztázása további kutatást igényel.

Csokonai László (1.) 1741-ben született Sámuel nevű fiáról hosszú ideig semmilyen hozzá köthető adatot nem találtam. Végül, amikor a Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltárának honlapján online kutathatóvá váltak a debreceni halálozási adatok, megtaláltam halálának időpontját (1761. december 23.). Ő is szépreményű debreceni diák volt. A bejegyzés szerint a dunántúli Fel[1]csútról származik, apja az ottani lelkész, Csokonai László. Érdemes feljegyezni, hogy akkor Villás Mihály volt a kollégium seniora, egyúttal a halotti anyakönyv vezetője.⁴³

Györe Zoltán második cikkében említi, hogy a Somogy megyei Bécen 1750-ben Csokonai Sámuel volt a lelkész, akit az adattár Csoknyai néven szerepeltet.⁴⁴ Ő nem lehetett László (1.) fia, hiszen még csak tíz éves volt ekkor. Viszont elképzelhető, hogy ez a lelkész volt az 1712-ben Ferenc (2.) gyermekeként Rétén született Sámuel. Egyelőre a pontos vezetéknev tisztázását is fontosnak tartom.⁴⁵

⁴¹ Földvári Sámuel 1758. május 31-én szentelték fel Kunszentmiklóson. 1757–1783 között Sellyén lelkész. 1768-ban unitárius nézetei miatt vizsgálatot indítottak ellene, nézeteit visszavonta, visszatért az egyház hivatalos álláspontjaihoz. TtREL I. 8-d. 4. Sellye.1.; RL A/1. 3. 520–524.

⁴² Járdánházy Sámuel 1754-ben harkányi rektor. 1758. május 31-én szentelték fel Kunszentmiklóson. 1758–1761 között piskói, 1761–1768 között harkányi lelkész. Unitárius nézetei miatt már 1763-ban eretnokség gyanújába esett. 1768–1774 között börtönben volt. Nézeteit összefoglaló írását nyilvánosan elégették a harkányi templom előtt. 1773-ban kegyelmet kért és kapott Mária Teréziától. Ennek egyik feltétele nézeteinek nyilvános visszavonása volt, ami 1774. július 24-én megtörtént a harkányi oratórium előtt. 1777–1778 között a Somogy vármegyei Gyöngyösmelléken lelkészkedett, azonban Baranya vármegye kezdeményezésére lelkési hivatalától megfosztották. Ezután Gigén gazdálkodott, ott is halt meg 1790 októberében. Bővebben KISS Z. GÉZA 1989. 91–101.

⁴³ Debreceni születésű. A kollégiumban 1750-ben subscribált. 1736–1795 között Biharnagybajomban volt lelkész.

⁴⁴ GYÖRE 2012. 431., KÖBLÖS–KRÁNITZ 2009. 131., 366. Az adattár szerint 1718-ban a pápai kollégiumban volt grammatista.

⁴⁵ A Csoknyay család Pápa környéki református család. 1580. február 26-án kaptak nemesi címereslevelet. Nevük a szintén Somogy megyei Mezőcsokonya akkoriban szokványosan használt Csoknya formájából eredhet. A régebbi forrásokban Csoknya, Csokonya/Csokona településneveket nem szisztematikusan használták, hanem azok keveredtek! Szerencsés esetben a tartalom segít eldönteni, hogy Erdőcsokonyáról vagy Mezőcsokonyáról van szó. A nem rögzült

Nem esett még szó a számunkra legismertebb gyerekről, az alcsúti prédikátor legkisebb fiáról, Csokonai Józsefről (3.). Ő az apja halálakor 14 éves múlt, tanult. Tanulmányainak körülményeiről Kilián István ismerteti Szabó Zsigmondnak a Csokonai Lapokban megjelent adatait.⁴⁶ Ezek szerint Csokonai Józsefet (3.) egy győri, Komáromy nevű pap patronálta, s amikor ez Győrből Debrecenbe került lelkésznek, az ifjú Csokonai Józsefet (3.) magával hozta, s berátta a kollégiumba. Kilián István ezen állítás mindkét részét egyből meg is cáfolja: azaz Debrecenben nem volt Komáromy nevű pap és Csokonai József (3.) nem subscribált a kollégiumban. Vajon mégis lehetett igazság az állításban? Erről és József (3.) életéről majd akkor írok bővebben, amikor a „Miért éppen Debrecen?” kérdésre próbálok válaszolni.

1762-ben Zsuzsanna 17., öccse, József (3.) a 14. évét töltötte be, anyjuk már nem élt. Apjuk halála után valamely családtagjukkal legfeljebb a kegyelmi év⁴⁷ leteltéig maradhattak a parókián, ezalatt lakóhelyet és megélhetést kellett keresniük. Bár unokatestvérük, Csokonai József (1.) naszályi lelkész volt ezidőtájt, de ekkora család eltartását aligha tudta vállalni.

Az anyai ági Angyal családról eddig nem sokat sikerült kiderítenem. A Pozsony megyei nemességgel bíró síkabonyi Angyal családot először kizártam, mivel tagjai között sokáig csak katolikusokat találtam. Végül a Fejér vármegyei nemességi iratokból kiderült, hogy a tolnai Bölcskén 1739–1759 között lelkipásztor Angyalossy Zsigmond ezen családból származott.⁴⁸ Felesége a Fejér megyei Gárdonyban nemesi porcióval bíró Bóné Erzsébet volt. 1736-ban Rebeka nevű leánykájuk, és 1738-ban Zsigmond nevű fiúk is ott született⁴⁹. A lelkész a

használatot mutatja például a Keszthelyen, majd Köbölkúton és Znión-Várallyán uradalmi tiszt Csoknyay Pál névhasználat. Keszthelyen a gyermekét 1827. május 5-én a római katolikus anyakönyvben Csoknyay vezetéknévvel írták be, megjegyezve, hogy a szülők kálvinista vallásúak. A később, Köbölkúton és Znión született gyermekeit is katolikus pap keresztelte és Csoknyay néven anyakönyvezték. MNL VEML IV.1.e.a.a. Nemességi irataik / Acta nobilitaria C. I. 4. alatt találhatóak.

⁴⁶ KILIÁN 1977. 396., SZABÓ 1906. 131–132.

⁴⁷ Az egyházi év a gazdasági évhez hasonlóan Gergely naptól Gergely napig tartott. A lelkész év közbeni halála esetén az özvegye kérvényezhette, hogy a lelkészlakban maradjon és a jövedelmen a helyettes lelkésszel osztozzon. A XIX. században már meghatározott időtartamban igyekeztek az egyházmegyék szabályozni az időszak hosszát és a járandóság megosztását.

⁴⁸ MNL OL FML IV.72.c. Angyal.

⁴⁹ Pákozdi református vegyes anyakönyv 1732–1824. Az apa neve Angyalosi Kováts Zsigmondként, illetve Angyalosi K. Zsigmondként van bejegyezve.

bölcskei házassági anyakönyvi részben az ottani első, általa celebrált esküvőn a teljes nevét kiírta: Angyalosi Kováts Zsigmond.⁵⁰

Mivel a költő apai nagyanyjának neve egyedül édesapjának temetési versében olvasható, nem tudjuk, hogy Csokonai József (3.) valamennyi testvére tőle született-e.⁵¹ Mindenesetre elgondolkodtató, hogy a költő apjának pályaválasztása teljesen elüt a bátyjai pályaválasztásától. Ma még nem lehet eldönteni, hogy Angyal Zsuzsanna rokona volt-e a bölcskei prédikátor Angyalossy Kováts Zsigmondnak. A síkabonyi Angyal családdal való rokonságot azonban lehetségesnek tartom. Talán a pécsi levéltár Angyal családra vonatkozó iratai később ebben támpontot nyújtanak.⁵²

Egy-egy reformátusok lakta térségben az anyakönyvekből nemcsak a házassági kapcsolatok rajzolódnak ki, hanem kimutatható a lelkészek-tanítók rokonságon, barátságon alapuló kapcsolatrendszere, azaz a szociális kapcsolati háló is. Ezért belefogtam a családtörténeti kutatás igazi aprómunkájába, az alsónyéki és nagydorogi református házassági anyakönyvekből kirajzolódó települési kapcsolatok vizsgálatába. A kutatás során az érsekcsanádi anyakönyvben megpillantottam Horváth Mihály már ismerős, jellegzetes betűit! 1760 tavaszán kezdte meg az anyakönyv vezetését. Gyermeke itt sem született. Keresztszülőséget rendszeresen vállalt feleségével, Cserkő Judittal, akinek neve keresztanyaként utoljára 1763. október 18-án olvasható az anyakönyvben.⁵³ 1764-ben a lelkész más-más nevű keresztanyákkal szerepelt, így ekkorra már megözvegyült. Csokonai Zsuzsanna neve 1765. április 15-én szerepel először – tehát már előtte házasságot kötöttek. 1765 áprilisában és novemberében két alkalommal találkozunk ugyanitt keresztapaként egy eddig fel nem bukkant testvérrel, Csokonai Jánossal. Róla továbbit nem tudhatunk meg az anyakönyvből, és később sem tűnt fel a neve. Egyik keresztelői bejegyzésben sem írják a felesége nevét, ezért vagy nőtlen, vagy özvegy lehetett ekkor. Róla többet nem tudtam meg.

Csokonai Pál neve nem jelenik meg az érsekcsanádi anyakönyvben. Sajnos, Borsovai Horváth Mihály és Csokonai Zsuzsanna esküvőjére vonatkozó adatot sem találtam az anyakönyvben. Ezért továbbra is a legfontosabb volt annak

⁵⁰ Bölcskei református egyes anyakönyv 1726–1790. Házasságok, 1739. június 3.

⁵¹ A keresztelési bejegyzésükben sehol nem szerepel az édesanya neve.

⁵² MÁRFI 2010. 3–13.

⁵³ Az érsekcsanádi református anyakönyvben a halottakra vonatkozó feljegyzések 1766-ban kezdődnek.

kiderítése, hol tartózkodott Pál az apjuk halála utáni években, és ki hozhatta össze a korban jelentősen eltérő pár esküvőjét.

Kutatás közben felfigyeltem Vitéz József lelkész nevére, aki Horváth Mihály előtt 1766-ig nagydorogi lelkész, és Horváth Mihály után 1766-tól érsekcsanádi lelkész volt.⁵⁴ Ez adta az ötletet, hogy az adattárban keressek rá a Vitéz vezetéknévre. Az adatok szerint a Baranya megyei kisharsányi lelkész 1754–1766 között Vitéz Pál⁵⁵ volt, tehát éppen a kutatás szempontjából legfontosabb időszakban.

A kisharsányi anyakönyvben Csokonai Pál neve 1762–1766 között rendszeresen feltűnik keresztszülőként! Tehát az apja halála utáni években Vitéz Pál lelkész mellett volt tanító, majd annak halála után került Nagydorogra sógora, Horváth Mihály mellé. A kisharsányi anyakönyv házassági adatai között 1764. április 27-iki dátummal megtaláltam Csokonai Zsuzsanna és Horváth Mihály házasságkötésének bejegyzését is, azaz Zsuzsanna ekkor Pálnál élt. A házaspár közti nagy korkülönbség, a beteges férj, és Zsuzsanna közvetlen modora sok mendemondára adott okot a későbbiekben. A viselkedésével kapcsolatban az egyházmegyei jegyzőkönyvben is feljegyezték, hogy *„nem úgy beszélt, mint prédikátor házánaál illett volna”*, ezért a *„férje személyében intetett, hogy magaviselésével effélékre okot ne adjon”*.⁵⁶

1765. júliusban Csokonai Pál egyedül, míg novemberben már Vida Jutkával együtt volt keresztszülő, a házasságkötése ezekben a hónapokban történt.⁵⁷ Így a családtörténet már összeállítható az édesapjuk, Csokonai László (1.) alcsíti halála utáni időszakra. A leírás természetesen tartalmaz néhány valószínű elemet (feltételezést), amelynek igazolása a jövő kutatás feladata lesz.

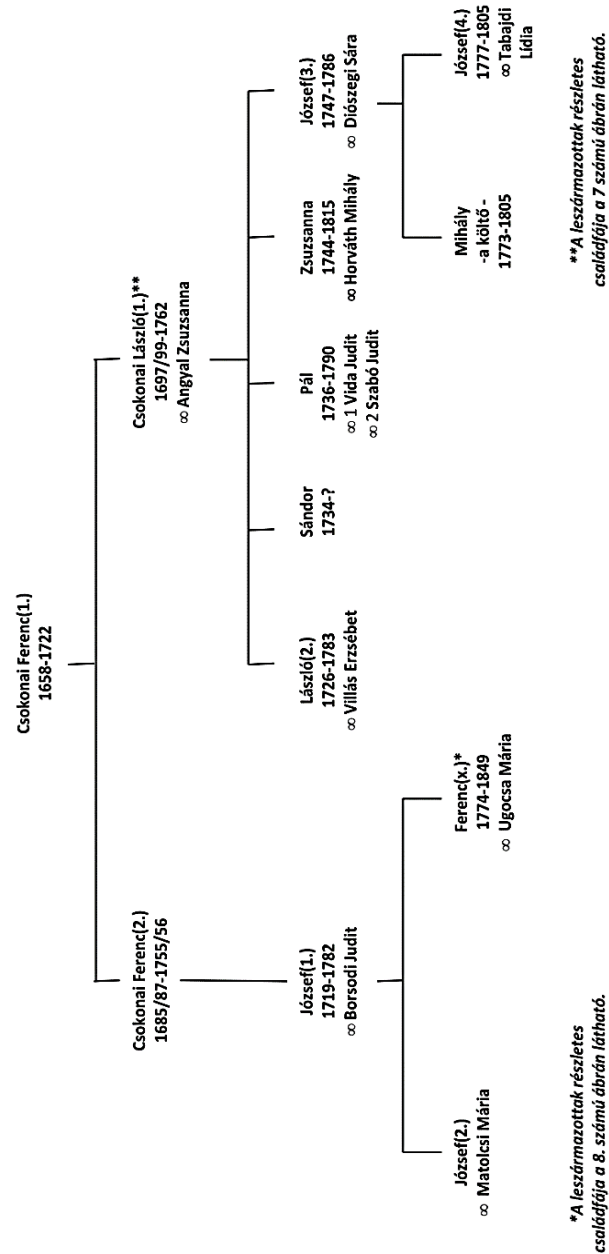
⁵⁴ Az érsekcsanádi és környékbeli református anyakönyvekben a kezdetektől előfordul az Angyal vezetéknév. Eddig nem találtam elegendő adatot annak eldöntésére, hogy a költő nagyanyja származhatott-e a környékről. Mindenesetre ez az a térség eddigi kutatásomban, ahol a XVIII. század elején református Angyalokra vonatkozó anyakönyvi adatok fordultak elő.

⁵⁵ TtREL I. 8-d. 3. Kisharsány.1.

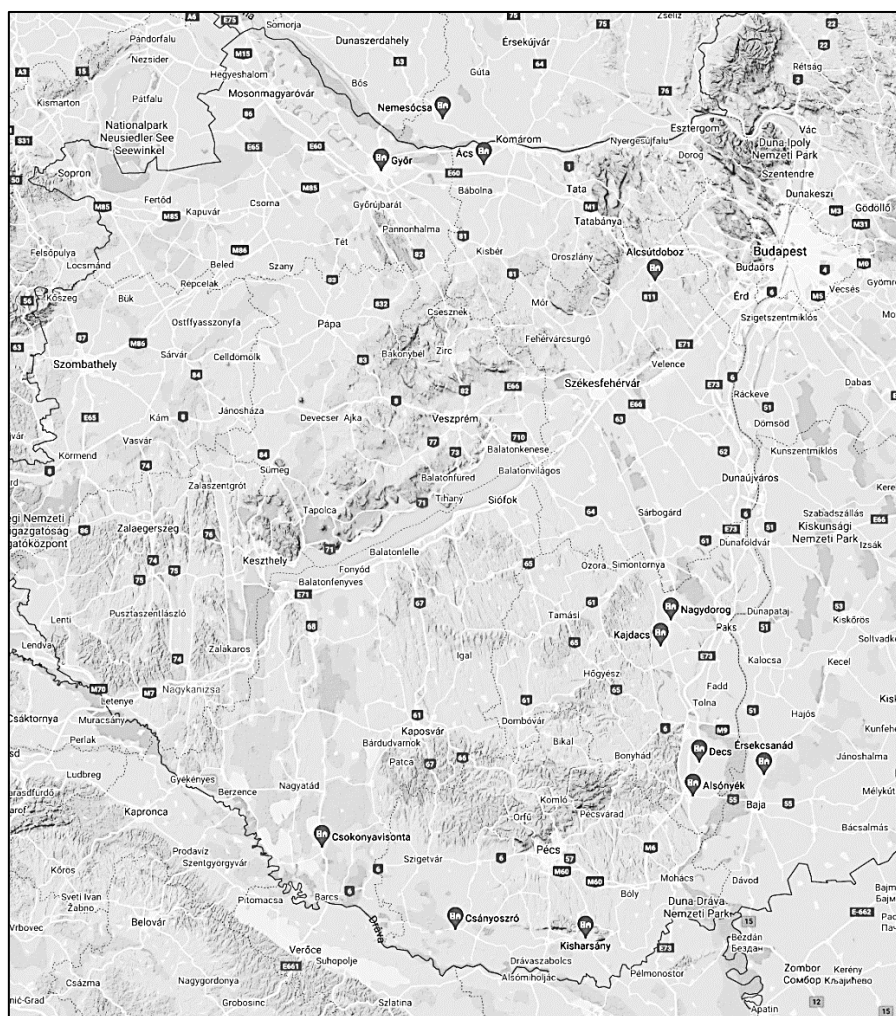
⁵⁶ RL A.10. 147–148, 1776 február 21. Dunaszentgyörgy.

⁵⁷ Decsen 1784. február 7-én, 54 esztendő korában temették néhai tiszteletes Vida György özvegyét. Feltételezem, hogy Vida Judit az ő leánya volt. Vida György (†1772) szolgálati helye nem ismert a feltételezett házasságkötés idején. Anyakönyvek is csak részlegesen állnak rendelkezésre.

5. ábra. A CSOKONAI CSALÁDTÖRTÉNET FŐBB SZEREPLŐI

6. ábra. A CSOKONAI-TESTVÉREK ÉLETÉNEK SZÍNHELYEI⁵⁸

⁵⁸ A térkép a GOOGLE MAPS felhasználásával készült.

A CSOKONAI CSALÁD TÖRTÉNETE

Csokonai László (1.) alcsúti prédikátor 1762 év elején meghalt. Két gyermeke volt még ekkor otthon: a lelkészi tanulmányait apja betegsége miatt félbehagyó Pál segítette a beteg, furcsa öregembert, Zsuzsanna lánya a háztartást vezette. Legidősebb fia, László németországi tanulmánya után Zemplén vármegyében, Legenyén volt prédikátor. Apjuk halála után Pálnak gyorsan rektóriát kellett találnia, ahova testvérét is vihette magával. A közelben élő Csokonai rokonok ebben nem tudtak neki segíteni. Így bátyjához, Sándorhoz fordult, aki ekkor Baranyában, Kiscsányban lelkészkedett. Már őt is támogatta a lelkészi szolgálat elnyerésekor távoli rokonuk, Vitéz Pál kisharsányi lelkész. Pál és Zsuzsanna nehéz helyzetét átérezve Vitéz Pál a falu előjáróit meggyőzte, hogy távoli unokaöccse, Pál legyen a tanító 1762 tavaszától. Pál erősen kötődött bátyjához, három kisfiát is róla nevezte el, de szegénykék mind meghaltak csecsemőkorban.

Vitéz Pál rokona, Vitéz József nagydorogi lelkész volt, aki jól ismerte a megözvegyült érsekcsanádi időszódó prédikátort, Borsovai Horváth Mihályt.⁵⁹ Ezért Csokonai Zsuzsannát 1764. április 27-én gyorsan férjhez adták hozzá. Az esküvő a menyasszony lakóhelyén, Kisharsányban volt. Zsuzsanna házassága idején János testvérük is hosszasan a friss házasoknál tartózkodott. Így Pál helyzete is könnyebb lett, hiszen testvéréről már nem kellett csekély tanítói jövedelemből gondoskodnia és nősülésre is gondolhatott. Ősszel meg is nősült. Feleségét, Vida Juditot, egy prédikátor leányát a bátyja, Csokonai Sándor ajánlotta.

A legényei prédikátor *László* (2.) a prédikatori szolgálat megkezdése után megházasodott. 1762 elején elvette a debreceni születésű Villás Erzsébetet. A család 1770 őszén visszalátogatott Debrecenbe, László (2.) legfiatalabb öccsével, Józseffel (3.) találkozni és a Villás nagyszülőket meglátogatni. József (3.) napokon belül elindult a nagyszombati egyetemre, ahol akkor nyílt meg az orvosi fakultás. Ott készült seborvosi-chirurgusi diplomát szerezni. A fiatalasszony éppen várandós volt. Amikor megérkeztek, az utazás megpróbáltatásai miatt a szülés megindult. A Dániel névre keresztelt fiúcska gyenge volt, öt naposan meghalt.

⁵⁹ Vitéz József életrajza a szekszárdi református anyakönyvben, halotti bejegyzésénél olvasható. Apja Rimaszombati Vitéz Ferenc. Győri rektor 1706-ban, majd Szőnyben 1712–1715 lelkész. Tatán tölti szolgálatát haláláig, 1727-ig, ahol elődje a szőszéken a már említett Rimaszombati Kies István volt. Vö. GERECSÉI-KÖBLÖS-KRÁNITZ 2012. 300., 489–490. – József fia (Nagydorog, 1763 – Bécs, 1816/17?) a bécsi kancellárián ágens, református consistoriumi ülnök.

Baranya megyében református papnak vagy tanítónak lenni nem volt könnyű ebben az időben. A pécsi püspökség és a vármegye vezetői minden jogi és egyéb eszközt felhasználva erőteljes katolizáló munkát végeztek. 1761-ben a vajszlói plébánosok: Beke Sándor⁶⁰, majd ősszel Simon György több esetben megidézték a környékbeli református lelkészeket és az érintett falvak vezetőit. Számonkérésük legfőbb indoka az volt, hogy a reformátusok nem fizették meg a stólát a katolikus papnak. Ugyanakkor vizsgálták, hogy betartják-e azt a tiltsást, hogy akár a lelkészek, akár a tanítók a filiákba (leányegyházakba) kijárjanak szolgálatot végezni vagy prédikálni. A plébánosok 1761 januárjában és őszén több társával együtt Csokonai Sándort is beidézték. Ő és komaura, Járdánházy Sámuel piskói lelkész egyik esetben sem jelentek meg az idézésre. Holott az így szólt: „Püspök ő excellentiája által a vajszlói egyházba rendeltetvén, azért hogy ő excellentiája parancsának engedelmeskedjem elmulaszthatatlan kötelességem. Mire nézve uraságtokat mind és egyenként, főképpen Tsokonyai Sándor kis-csányi. s vele együtt N. N. piskói, azután Pápai József hiricsi, mint szintén Pákozdi Mihály kémesi és Szoboszlai Jánost Sámodról most még barátságosan figyelmeztetem és intem, a mennyiben Ő felsége parancsolatát szorosan megtartani és magukat ahhoz szabni akarják, s ha nem akarnak a kiszabott büntetésben részesülni, azok bővebb megérthetése végett a következő október hó 5-re Tiszteletes Urakat egyenként és összesen a bírakkal és egy esküttel együtt Vajszlóra idézem”⁶¹

Ekkorra már több lelkészt évekre börtönbe zártak, akárcsak pár év múlva nézetei miatt Járdánházy Sámuel. Közben Pál támogatója, a kisharsányi lelkész Vitéz Pál meghalt, és testvére, Sándor is egyre erősebb zaklatásnak volt kitéve – főleg Járdánházy Sámuellel való szoros kapcsolata miatt. Így Csokonai Pál jobbnak látta, ha Baranyán kívül keres állást. Ebben segítette Vitéz József és sógora, Horváth Mihály. Az ő javaslatukra és támogatásukkal elnyerte a nagydorogi tanítói állást. Ugyanekkor üresedett meg az ottani lelkészi állás is, amit Horváth Mihály foglalt el. A lelkész és a tanító közeli rokonságát azonban sem a falu, sem az egyház vezetése nem nézte jó szemmel. 1771-ben Pál már Kajdacson tanított, majd Decsen töltött el tizenegy évet. Az éppen parókia nélkül lévő Csokonai László (2.) már 1773 elején Nagydorogra költözött, hogy sikerüljön megkapnia valamelyik környékbeli megüresedett lelkészi pozíciót.

⁶⁰ MORVAY 1900a. 444.

⁶¹ MORVAY 1900b. 513.

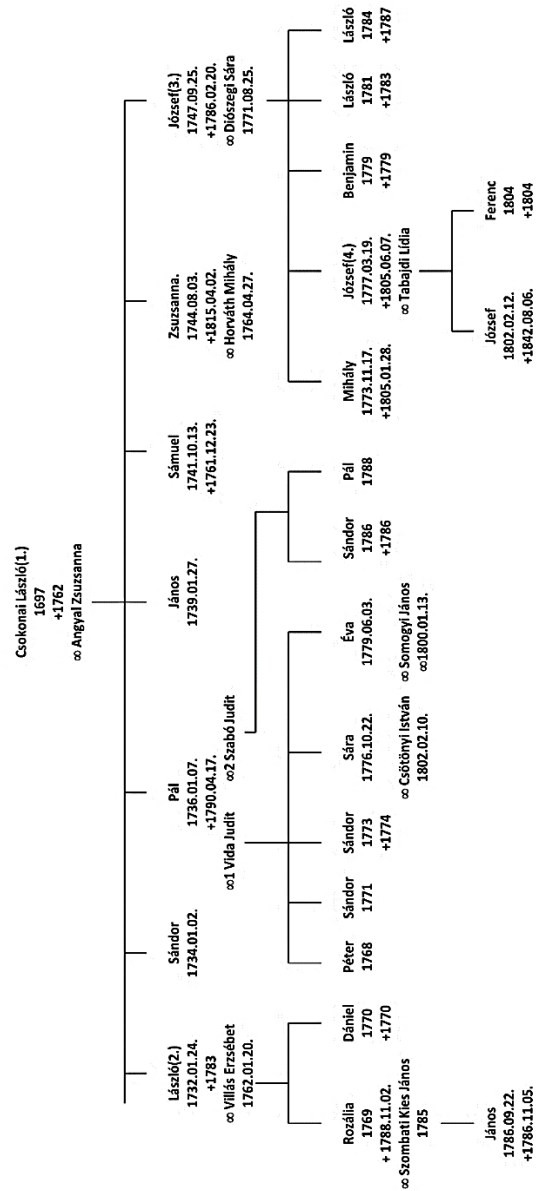
Várakozása beigazolódott. 1773-tól Alsónyéken prédikátor, lelkeszi feladatait itt látta el egészen 1783-ban bekövetkezett haláláig.

Horváth Mihály 1775-ig volt nagydorogi lelkész, majd a sógora halálával 1783-ban megüresedő alsónyéki parókiát foglalta el. Ekkor már támogatásra szorult, hiszen betegsége miatt évekig vacantiában volt. Segítsége volt Gecsei Imre losonci diák. Mindennapi életvitelében felesége és az 1784-ben oskolameszterként Alsónyékre kerülő Pál sógora támogatta. Itt élt ekkor a Csokonai családból az özvegy prédikátorné, Villás Erzsébet és leánya, Rozália, az aktuális prédikátorné Csokonai Zsuzsanna, és testvére, Pál a családjával. Horváth Mihály hivatalát három évig tudta betölteni, akkor hivatásáról lemondva kedves falujába, Nagydorogra költözött vissza.

Csokonai Rozália férjét gondosan kiválasztották. Az öcsényi bognár, Rimaszombati Kies János régi ismerős volt, akit gyökerei a Vértessaljai Református Egyházmegyéhez – ahova Alcsút is tartozott –, és anyai részről Komárom környékéhez kötöttek. Szakmája biztos megélhetést adott. Azonban a fiatalasszony és kislánya egy hirtelen betegségben 1787-ben Öcsényben meghalt.

1790-ben meghalt Csokonai Pál is. Két leánya a XIX. század elején kötött házasságot. Sára a szekszárdi Csötönyi István felesége, Éva Decsen Somogyi János felesége lett. Pállal ért véget a Csokonai család tolnai-baranyai fiági története.

7. ábra. CSOKONAI LÁSZLÓ (1.) GYERMEKEINEK CSALÁDFÁJA

A CSALÁDTÖRTÉNETI ADATOK

A történet kiegészítéseként egy táblázatban összefoglaltam Csokonai László (1.) családtagjainak eddig ismert és most feltárt adatait. Itt szerepeltetem a történet szempontjából fontos személyek ismert adatait is.

Név	Szülők	Születés	Halál	Házastárs	Iskolák	Szolgálat helye
Csokonai László (2.)	Csokonai László (1.)	Ács, 1732.01.24	Alsónyék, 1783	Villás Erzsébet (István, Kisúj utca) Debrecen, 1762.01.20	Debrecen 1752, 1754 Németszág?	Legenye 1762 Alsónyék lelkésze 1773-1783
Csokonai Sándor	Csokonai László (1.)	Ács, 1734.01.02		1767.04.26. Selye: Földvári Sámuel gyerekénél keresztanya Tiszt. Csokonai Sándorné.		Kiscsány lelkésze 1759-1767
Csokonai Pál	Csokonai László (1.)	Ács, 1736.01.07	Alsónyék, 1790.04.17.	1.Vida Judit 2.Szabó Judit		Tanító Kisharsány 1762-1766 Nagydorog 1767-1768 Kajdacs 1771 Decs 1771-1784 Alsónyék 1784-1790
Csokonai János	Csokonai László (1.)	Ács, 1739.01.27				
Csokonai Sámuel	Csokonai László (1.)	Ács, 1741.10.13	Debrecen, 1761.12.23 (17 éves!)			
Csokonai József (3.)	Csokonai László (1.) Angyal Zsuzsanna	Győr, 1747.09.25	Debrecen, 1786.02.20.	Díószegi Sára =1771.09.25. Debrecen	Debrecen? Nagyszombat 1770	Borbélychirurgus Debrecenben

Horváth Mihály Borsovai				1. Cserkó Judit †1763–1764 2. Csokonai Zsuzsanna xGyőr, 1744.08.28. = Kisharsány, 1764.04.27. †Nemesócsa. 1815.04.02		Diósjenő lelkész 1747–1760 Érsekcsanád 1760– 1766 Nagydorog lelkész 1766–1775 Alsónyék lelkész 1783–1786 Nagydorogra ment nyugdíjba.
Vitéz József	Rimaszombati Vitéz Ferenc	Tata, 1724.08.27	Szekszárd, 1790.05.14.	1. Veszprémi Erzsébet Vélhetően az előző nagydorogi lelkész, V. Zsoldos Sámuel lánya. †Szekszárd, 1787.11.29. 2. Hunyadi Katalin = 1788.08.18 Szekszárd / Bolhás	Debrecen 1744? Bázel 1755 ⁶²	Bogyiszló 1757–1761 Nagydorog 1761–1766 Érsekcsanád 1766– 1783 Szekszárd 1784–1790
Vitéz Pál			Kisharsány, 1766.03. hó	Berényi Sára		Kisharsány 1754–1766

CSOKONAI VAGY VITÉZ?

Csokonai Vitéz Mihály és családja élete sok megválaszolatlan kérdést rejt még, így maga a névhasználat is kérdéses. A Csokonai család tagjait az anyakönyvekben, iskolai és egyházi iratokban Csokonai József (3.) házasságkötésének bejegyzéséig kizárólag *Csokonai* névvel írják. Ő az, aki a kettős névhasználatot elkezdte. Fia ismerte a családnév eredetét. Domby Márton írása szerint „*igaz neve, amint maga beszélte, Vitéz volt, és a Csokonay csak azért ragadt rá, mivel az elei Csokonából, a Somogyból szakadtak Debrecenbe*”⁶³.

⁶² LENGYEL 1972. 501.

⁶³ DOMBY 1955. 12.

Bertók László meglátása szerint az eredeti családnév a Csokonai, amelyet a nemesi oklevél megszerzése után egészítettek ki a Vitéz névvel, ami a nemesiséget jelezte.⁶⁴ A családtörténeti szakirodalom alapján Killián sem látta bizonyítottan azt, hogy Vitéz lett volna a család eredeti neve, egyértelműen a Csokonai mellett tette le a voksot.⁶⁵ Szilágyi Márton részletesen elemzi a névhasználatot, és így összegezi: *„Ezekből a példákból úgy tűnik, a háromelemű név érthető volt akár nemesi származásra utaló jelként is – akár a Vitézt, akár a Csokonait tekintették is a nemesség jelének. Talányos, s végsősoron megválaszolhatatlan kérdés, hogy Csokonai József névhasználatának ingadozásába belejátszott-e valamiféleképpen ez a lehetőség. A rávonatkozó néhány, korábban már idézett adatból, sajnos, nem találhatunk egyértelmű támpontot annak eldöntéséhez, hogy mi is volt a státusza a Vitéz névelemnek: ragadványnévnek kell-e tekintenünk, a vezetéknév szerves részének vagy éppen magának a vezetéknévnek, amelyhez egy nemesi előnév (Csokonai) járul. Ezt a bizonytalanságot pedig költő-fiának a sokkal jobban dokumentált, de ugyanakkor sokkal összetettebb névhasználat sem segít eldönteni.”*⁶⁶

Mivel a baranyai és tolnai Csokonai történetben meghatározó szerepe volt a Vitéz család két tagjának, úgy vélem, a költő apjától a családnév igaz történetét tudta meg. De miért is lehet a Vitéz család egyik ága Csokonai, és hogyan vette át a vezetéknév funkcióját? A Vitéz család baranyai adományáról nincsen adat, és csak címeradományról van tudomásunk. Ezért a „Csokonai” előnév nem nemesi jogállást megalapozó birtokra utal. A kor számos prédikátorának életrajzi adatait megkerestem. Ennek alapján alakult ki az a meggyőződésem, hogy a *Csokonai* helyjelző, amely általában a *származási helyre* utal.⁶⁷ A származási helyet azonban nemcsak a születési hellyel lehet azonosítani. Az lehet más településnévből eredő is, amikor az érintett család a gyermek születése után elköltözött.⁶⁸ Néhány esetben azzal a hellyel azonos, ahonnan rektori pozícióból meghívták az illetőt prédikátornak.

⁶⁴ BERTÓK 1973. 7. A szerző ezt a feltevését vélhetően az iratokban jellemzően használt „egregius” azaz vitézlő jelzőre alapozta.

⁶⁵ KILLIÁN 1977. 389.

⁶⁶ SZILÁGYI 2010. 56–79.

⁶⁷ A saját családom történetéből egy példa: Csúzi Eröss Sámuel lovasberényi lelkész Csúzon született. TtREL I. 8-d.3. Lovasberény. II./2.

⁶⁸ A saját családom történetéből egy példa: Berhidai Veres István származási helye a subsztrációs adatokban Várpalota. Berhidáról a gyermek megszületése után nem sokkal költözött a család oda.

Ez utóbbira egy példa a saját családom történetéből. A Járdánházy Sámuel perében is szerepet játszó siklósi prédikátor ősöm neve egy iratot és egy siklósi anyakönyvi bejegyzést kivéve mindenhol *Karantsi János*ként szerepel. Az említett két esetben egy W. rövidítés szerepel a vezeték- és keresztnév között. Őt Karancsról hozatták meg lelkésznek a hívek. A W. a karancsi anyakönyv néhány bejegyzésében még *Wargaként* teljesen kiírásra került. Ebben az esetben az eredeti név teljesen el is veszett.

Ugyanez történhetett meg a Vitéz család Barsba szakadt prédikátorával, Ferencel (1.) is, eredeti családneve elveszett és származási helye vált vezeték-névvé.⁶⁹ Másik ága a Rimaszombati⁷⁰ előnévvel vált ismertté — megőrizve a Vitéz nevet.⁷¹ Mivel Csokonai József (3.) testvéreinek sorsa újra összefonódott a Vitéz családdal, az apa fontosnak tarthatta újra használni az eredeti családnevet a nemzedékek óta használt Csokonai név mellett, hogy Debrecen közössége tudásához méltó társadalmi pozícióba befogadja. Csokonai József debreceni történeti feljegyzéseit tartalmazó kötetet vízfestményű illusztrációkkal díszítette. „Egy közülük a családjuk állítólagos címere, rajta átlőtt nyakú szarvas-sal, s nyargalódzó, zászlót, illetve levágott, kardra szúrt török fejet tartó katonákkal. A címerrajz heraldikai szempontból kétes, de jelzi a gondosan megőrzött hagyományt a család nemességéről. Ennek a címerrajznak része lehetett abban, hogy a költő fölvette a **Vitéz** nevet, a **Csokonait** meghagyva mint nemesi előnevet.”⁷²

A XVII–XVIII. század névhasználata kapcsán megemlítem, hogy a birtokadományokkal rendelkező családok esetében is nemegyszer előfordult, hogy a család egyik ága kivált, és máshol kapott adománybirtok nevét vette fel nemesi prefixumként. Erre abban az esetben is lehet következtetni, ha Nagy Iván családtörténeti munkájában külön családként szerepelnek. Erre egyértelműen utalnak például a két ág közötti zálogszerződésben szereplő, birtoklásra vonatkozó adatok. A XVIII. század első felében zajló jelentős birtokmozgások esetében a friss tulajdonosok is kifejezték tulajdonosi mivoltukat a prefixum megváltoztatásával. Így a Fejér megyei Tabajd tulajdonjogát Tárnoky Jánostól 1699-

⁶⁹ Mivel az ún. *ároni családok*ban prédikátori hivatás nemzedékeken keresztül öröklődő volt a fiúk között, a prefixum adott lehetőséget az egyes ágak megkülönböztetésére.

⁷⁰ Érdemes lenne mélyebb vizsgálatot végezni, hogy a *Rimaszombati* előnév miért olyan gyakori a XVIII. század eleje-közepe időszakában Komárom, Fejér vármegyék prédikátorai között.

⁷¹ Rimaszombati Vitéz Ferenc a Debreceni Kollégiumba Szombathi vezetéknevvel subscribált. KÖBLÖS-KRÁNITZ 2009. 627.

⁷² VARGHA Balázs: Előszó. = CSEJTEI 1990. 8.

ben megszerző Balog János először *Győri* előnevet, majd a falu megszerzése után *Tabajdi* előnevet használt.

KI LEHET A SOKADIK FERENC?

Debrecenben is kerestem további Csokonai családi adatokat, amikor a „Miért éppen Debrecen?” kérdésre kerestem válaszokat. A Debrecen szabad királyi városban lakó nemeseket 1840-ben összeírták⁷³, és a listában szerepel két név: Csokonai Vitéz Ferenc és Dániel.⁷⁴ Kik is lehetnek ők, hiszen nevük alapján biztosan rokonai a költőnek. Csokonai Dánielt 1818. november 2-án keresztelték Debrecenben, apja Ferenc, anyja Ugotsa Mária, akik a Német utcában laktak. Így ők ketten azok, akik a nemesek névsorában szerepelnek. A házaspárnak 1815. február 3-án Julianna, 1820. október 26-án József nevű fia született.⁷⁵ Utolsó gyermekük kiskorában meghalt. Házasságot 1813. december 27-én kötöttek. Csokonai Ferenc akkor a Mester utcában lakott, és a lányok tanítója volt. Ugotsa Mária özvegyasszony volt, első férje Kálmáncz/y/helyi János volt. Csokonai Vitéz Ferencet 1849. március 6-án temették el Debrecenben. Halálakor beírt életkorából számolva 1768 táján születhetett. Ferenc az, akinek származásával mindkét cikkében foglalkozott Györe Zoltán⁷⁶. A továbbiakban, mivel le származása a cikkek alapján nem teljesen meggyőző, (x.) leszármazási sorrenddel jelölöm személyét.

Györe az első cikkében tett megállapításait Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái* című hatalmas művének a Csokonai Vitéz Mihály (2.) hírlapíróra (aki 1876-ban született és Csokonai Vitéz Dániel unokája) vonatkozó szócikkére alapozta.⁷⁷ E szerint a hírlapíró a költő Csokonai Vitéz Mihály atyai nagybátyjának, Ferencnek leszármazottja volt. Arra a megállapításra jutott, hogy a debreceni leányok tanítója, Ferenc (x.) az 1715-ben Nemesócsán született Ferenc (3.) leszármazottja volt, valószínűleg unokája, azonban erre nincs bizonyíték. Kutatómunkájának ezen szakaszában az akkor rendelkezésére álló adatok szerint a költő nagyapja László (1.), a naszályi lelkész József (1.), valamint az ócsai születésű Ferenc (3.) testvérek voltak.

⁷³ MCSSZ 1941. 261.

⁷⁴ Csokonai Vitéz Dániel Debrecen első szakképzett kisdédóvója volt. VARGA 1978. 5.

⁷⁵ Ő fiatal kora miatt nem szerepelhetett az összeírásban.

⁷⁶ GYÖRE 2001. 13–14., GYÖRE 2012. 429–430.

⁷⁷ Csokonai Vitéz Mihály hírlapíró 1876-ban született. Csokonai Vitéz Dániel unokája volt. Meghalt 1949. december 30-án Győrben. Sírja a Nádorvárosi köztemetőben található.

Második cikkében már felhasználta Tóth Mihálynak a Csokonai családfára vonatkozó új adatait, valamint a Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára Bakóczy adattárának információját is.⁷⁸ Az adattár alapján „1748. április 25-én beiratkozott a főiskolai hallgatók közé Debrecenben Csokonai Ferenc, aki Bakóczy János szerint (TiREL II.28.a.2) Ácsön született, Kecskeméten tanult és Keresztesen volt tanító”⁷⁹. Kifejti, hogy az adattár hibásan közli az ácsi születési helyet, mivel a költő nagyapjának – ácsi lelkészként egyedül ő jöhet szóba apaként – nem volt Ferenc nevű gyermeke. A problémát úgy hidalja át, hogy véleménye szerint elírás történt, és a valódi születési hely Nemesócsa. Ezt a latin nyelvű beírás „Ácsensis és Ócsensis”⁸⁰ összetéveszthetőségére alapozza. Végül ezt az összegző megállapítást teszi: „Nemesócsán 1715. szeptember 3-án született egy Csokonai Ferenc (3.), el kell fogadnunk, hogy csak ő lehet a Debrecenben beiratkozott hallgató, Csokonai Vitéz Ferenc (?) apja”⁸¹.

A két cikkből arra következtethetünk, hogy az 1715-ben született Csokonai Ferenc (3.) személyét tekinti a szerző az 1768 körül született debreceni lányok tanítója, Ferenc (x.) nagyapjának, és az 1748-ban beiratkozott Ferencet pedig apjának. Sajnos, a második cikkben a módosított leszármazási táblán nem közli a pontos családfát ezen az ágon, mindössze egy nyíllal utal Csokonai Vitéz Ferenc (x.) (1768) az első cikkben közölt családfájára. A feltevését megvizsgálva az alábbi adatsor állítható össze:

- 1715. szeptember 3-án Nemesócsán megszületett a lelkész gyermekeként Csokonai Ferenc (3.).
- Ismeretlen helyen és időben született a kisleány, az ócsai lelkész unokája, Csokonai Ferenc (?).
- 1748. április 25-én Debrecenben subszcribált Csokonai Ferenc (?).
- 1768 körül ismeretlen helyen megszületett Csokonai Ferenc (x.).
- 1813. december 27-én Debrecenben házasságot kötött Csokonai Ferenc (x.) és Ugotsa Mária.
- 1849. március 6-án Debrecenben 81 éves korában meghalt Csokonai Ferenc (x.).

⁷⁸ TiREL II.28.a. Bakóczy János adattári gyűjteménye 1536–1980. Főiskolai növendékek névsora 1588–1791.

⁷⁹ GYÖRE 2012. 429. Őt a továbbiakban (?) sorszámmal jelölöm.

⁸⁰ GYÖRE 2012. 429.

⁸¹ GYÖRE 2012. 430.

Eszerint Ferenc (3.) még nem töltötte be 33. évét, amikor fia elfogadta a Kollégium törvényeit. Tudjuk, hogy a költő nagyon fiatalon, rendkívüli tehetsége folytán iratkozott be 15 évesen Debrecenbe. Még egy ilyen csodagyermek lett volna a családban, aki ráadásul apja alig 17 éves korában született? Bár nem képtelenség, de ez elég nehezen hihető!

Ráadásul, ha végiggondoljuk a két településnév latin változatának összetevethetőségét, és végignézzük a használt formákat, kiderül a feltevés gyenge pontja. Mindezt az teszi lehetővé, hogy 2012-ben megjelent a Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára kiadásában a beiratkozottakra vonatkozó adattár.⁸² Az adattár digitalizált formában is elérhető a levéltár honlapján. Ezért a hatalmas adatbázis könnyen kezelhető, névre és településnévre egyaránt kereshető. Az adatokat Ács és (Nemes)Ócsa nevek változataira keresve egyértelműen látszik két eltérés az Ócsensis feltételezett formától. Egyrészt a településnév utolsó „a” betűje mindig szerepel a névváltozatokban, másrészt leggyakrabban a kor használatának megfelelő Oltsa alak valamilyen változata: Oltsa, Nemesoltsa, Oltsaino, Olcsaiensis. Jóval ritkább az Ócsa alak, mivel a Pest megyei Ócsát írták ebben a formában.

Ezért nem tartom megfelelőnek a cikkekben közölt leszármazást. Kihasználva a digitalizálás adta kutatási lehetőségeket, próbáltam további forrásokat is bevonni a vizsgálatba. Elsőként a legfontosabbnak tekintett debreceni subscripció adatbázisban kerestem figyelembe vehető adatot. 1795-ben a naszályi származású Csokonai Ferenc aláírta a Debreceni Kollégium anyakönyvét.⁸³ Naszályon 1774. október 9-én keresztelték tiszteletes Csokonai József (1.) Ferenc nevű fiát. Így ő a költő másod-unokatestvére volt. Bár életkora eltér a halotti bejegyzés adatától, ő szóba jöhet, mint aki a fiával együtt 1840-ben Csokonai Vitéz névvel lett összeírva Debrecen városában. Kérdés, hogy egy régi hagyományt elevenítettek-e fel, vagy a költő rokonságát kihasználva annak szülővárosában a népszerűségére hagyatkozva használták ebben a formában. Mivel sem az ő gyermekei, sem Dániel fia két gyermeke keresztelésénél nem szerepel a Vitéz vezetéknév, a második gondolatomat tartom valószínűnek.

Nagyon szokatlannak tartom azt, hogy Csokonai László (1.) első gyermeke csak 1732-ben született meg Ácson, ahol ő 1726 óta volt lelkész. Az akkori szokások szerint a prédikátoroknak első szolgálati helyük elfoglalása után egy

⁸² SZABADI 2012.

⁸³ SZABADI 2012.

éven belül meg kellett házasodniuk.⁸⁴ Így az első gyermek születéséig eltelt 6 év hosszú idő. Természetesen lehet, hogy volt egy gyermektelen első házassága is. Mivel az interneten olvasható anyakönyvi lapok között vannak olyanok, melyeken csak néhány foltocska látszik, megkerestem Gerecsei Zsolt ácsi református lelkészt, hogy az eredeti anyakönyvben olvashatóak-e ezen lapok.⁸⁵ Arról tájékoztattott, hogy a lapok nagyon halványak, de olvashatóak és László (1.) nem anyakönyvezett tőle született Ferenc nevű gyermeket. Azonban László (1.) elvileg érkezhett az ekléziába nősen, egy kicsiny gyermekkel! Tudjuk, hogy előtte Győrben volt rektor. Az ottani anyakönyvben nem találtam gyermeke születését, sem személyéhez köthető bejegyzést.

Mivel Györe Zoltán második cikkében szereplő, 1748-ban Debrecenben subscribáló Ferencről (?) csak a Györe által közölt, a Bakóczi adattárban szereplő információk van, egyetérték a szerző megállapításával: „*meg kellene találni az eredeti kecskeméti vagy debreceni iskolai anyakönyvi feljegyzéseket, amelyek alapján Bakóczi ezt a megállapítását tehette*”.

Ha Csokonai Ferenc (?) kiléte egyelőre kérdőjeles maradt is, a lányok tanítója, Ferenc (x) származásáról többet megtudhatunk. Egyik ükunokája, a Győrben 1942. március 17-én elhunyt, kolozsvári születésű Csokonai Vitéz László (3.) gyászjelentésében ezt írta a gyászoló özvegy: „*A dunántúli Győr, ahonnan a nemzetsége egykor elszármazott, és ahova ő visszatért, ad neki végső pihenést.*”⁸⁶ Az egyetlen, ismert rokonként szóba jöhető Csokonai pedig, akinek győri kötődése volt, László (1.). Már csak az a kérdés, hogy a győri származás milyen kapcsolatot jelent? Miért volt fontos ennek a hangsúlyozása? Halálakor még élt apja: Mihály, a hírlapíró, aki Győr városának megbecsült polgára volt. Többek között a Győri Híradó főszerkesztője, és több egyesület aktív tagja volt.⁸⁷ Győrben a költő győri kötődésű nagyapjával való egy nemzetségből származást hangsúlyozni imázsteremtés szempontjából vitathatatlan elő-

⁸⁴ A szokást a XIX. század közepéről származó családi levelekben is olvastam. Például Morvai Lajos vejti lelkész kinevezésének egy éves évfordulójához közeledve így írt „...e” szerint mint eklézsiás papnak Isten rendelése szerint a’ házasságrul – mint legtisztább, legnemesebb örömek teremőjéről – kellett gondoskodnom.” – Ez a szokás érdekes módon egybecseng a céhek protokollumaiban szereplő szabállyal. A pápai szabók céhlevelének 1645. évi átiratában az 5. artikulusz szerint az új mesternek egy éven belül meg kellett házasodnia. Vö. BENCZIK–HERMANN 2002. 78.

⁸⁵ Ezúton is köszönöm Gerecsei Zsolt segítségét!

⁸⁶ Csokonai Vitéz László a hírlapíró Mihály fia volt. A gyászjelentések gyűjteménye az Országos Széchényi Könyvtár honlapján digitalizált formában kutathatók.

⁸⁷ A győri Kisfaludy Könyvtár honlapján elérhető digitalizált győri újságokban sokszor szerepel Csokonai Vitéz Mihály, mint aki különböző egyesületek tagjaként felolvassa írásait.

nyökkal járt. Kiemelem, hogy a megfogalmazásban nemzetség szerepel, és nem az, hogy László (1.) leszármazottja az elhunyt! A kapcsolat fokát pedig egy újságcikk alapján lehet megismerni.

Hogyan tudja a leszármazást László (3.) nagynénje, Csokonai Gizella? Ő Dániel unokája (1895–?), aki kisleány korában megvakult. A Vakok Intézetében élt és írogatott. Először a Világ című havilapban jelent meg egy vele készített interjú 1931-ben.⁸⁸ Ebben azt mondja el, hogy a költő József nevű fivére volt az a vándorszínész, aki pályára lépése után nem sokkal meg is halt.⁸⁹ Ma már Györe kutatásai alapján tudható, hogy ez biztosan nem helytálló, hiszen József (4.), a fivér jegyző volt – bár valóban fiatalon halt meg. Viszont Gizella az Ország-Világ hetilapban a vele készült interjúban pontosan közli a költővel való rokonságot: „*a neves debreceni poéta nagyatyjának Ferenc nevű testvérétől származnak a mai Csokonaiak*” – azaz első közös ősük a dédapa, Ferenc (1.) volt.⁹⁰

Nem esett még szó Csokonai Vitéz Ferenc (x.) és Ugotsa Mária kisebbik fiáról, Józsefről (5.). Megérte a felnőtt kort, és Kőnig Lillával kötött házasságából 1852. november 11-én Szokolán Ferenc József nevű fia született. József (5.) a bejegyzés szerint jegyző volt, 1856-ban Cegléden született kislánya, majd 1861–1867 között Ókésken keresztelték gyermekeiket. Az anya nevét (az első gyermeket kivételével) Erzsébetnek írják, valószínűleg ez volt a tényleges keresztneve.

A szokolai születésű Ferenc József Budapesten halt meg, néhány nappal felesége halála után. Halálát újságcikk is közölte. A Budapesti Hírlap 1910. május 18-iki közleménye így szól: „*(Az utolsó Csokonai.) Budán, a Zsigmond-utca egy kicsiny házában elhunyt pünkösdi vasárnapján Csokonai Vitéz Ferenc⁹¹, a nagy költő második izen való unokaöccse 57 éves korában. Vele kihalt férfiágban Csokonai Vitéz Mihálynak családja. Az utolsó Csokonainak a pénzügyminisztériumban volt valami szerény állása. A budai irgalmasok kórházában gyógy-*

⁸⁸ DÉNES 1924. 4.

⁸⁹ A színész Csokonai Vitéz József személyével Kilián és Györe is foglalkozik, azonban személye egyértelmű adatokkal nem bizonyítható. KILIÁN 1977. 406. – A magyar színháztörténet számon tarja Csokonai Vitéz József színészt, sűgőt, akinek életrajzi adatai ismeretlenek. 1820-ban Kilényi Dávid társulatában Komáromban kisebb komikus szerepekben lépett fel. 1830-ban Kolozsvárott, 1833-ban Szegeden, 1834-ben Budán volt sűgő. Sűgőként három színházi zsebkönyvet szerkesztett, az egyikben megírta Kótsi Patkó János színész élet- és jellemrajzát. KERÉNYI 1990. 97., 99., SZÉKELY 1994. 142.

⁹⁰ MARÓTI 1957. 7.

⁹¹ A halotti bejegyzése alapján egyértelműen a szokolai születésű Ferenc József volt.

gyították hónapok óta, de már nem lehetett rajta segíteni.” Majd következett egy helyreigazítás 21-én: „(Az utolsó Csokonai.) A következő sorokat kaptuk Debrecenből: Mint a Csokonai-kör titkára, kötelességemnek tartom kijelenteni, hogy a Csokonai-család férfiágának kihaltáról közölt hír téves. Csokonai Vitéz Ferenc, a ki május 14-én hunyt el, nem utolsó férfisarja a Csokonai családjának. Magának a költőnek, mint nőtlen embernek nem maradtak leszármazottjai, de vérszerinti rokonai közül még többen élnek, magam is ösmerek két Csokonait, Csokonai Vitéz Árpád magyar királyi állatorvost Pozsonyban és Csokonai Vitéz Mihály⁹² hírlapírót Kolozsvárt.”

Ami számunkra érdekes, az az első cikkben említett rokonság. Pontosan mit jelentett a második izen való unokaöccs kifejezés, megfelel-e a másodfokú unokatestvértől leszármazó unokaöcsnek? Pár évvel a közlemény megjelenése előtt ugyancsak a Budapesti Hírlapban a Wesselényi családdal kapcsolatban pontosan ez a kifejezés szerepelt⁹³. „A nádor egyik másodizen való unokaöccse, Wesselényi Pál”. A nádor Wesselényi Ferenc (1605–1667), és Pál (1654?–1694) első közös öse Pál dédapja, Wesselényi Ferenc (1540?–1594, felesége Sárkány Anna). Analógiaként így a költő és az elhunyt első közös öse a költő dédapja, Csokonai Ferenc (1.) volt.

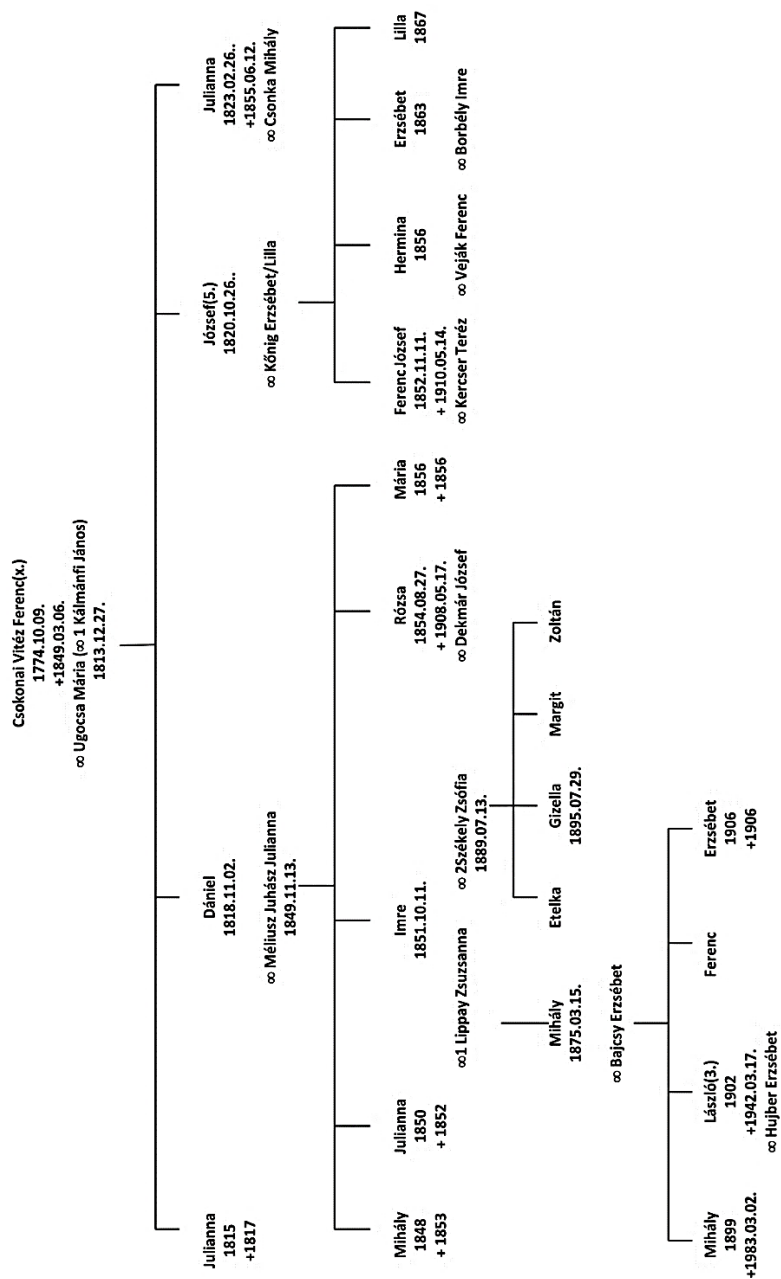
Csokonai Vitéz Ferenc (x.) — aki a debreceni leányok tanítója volt — a két elhunyt és Gizella első közös öse. Ferenc József, akit először az utolsó Csokonainak tituláltak, József (5.) fia, Gizella és László (3.) pedig Dániel leszármazottja. A két ág a századforduló táján nem tarthatta a kapcsolatot, hiszen Ferenc (József) rokonai — mindhárom leánytestvére életben volt — nem tudták, hogy még él az elsőfokú unokatestvére, Csokonai Vitéz Imre, aki Gizella édesapja volt!⁹⁴ Azonban mindkét ágon úgy tudták, hogy a költő dédapjától származnak. Mindebből arra következtettek, hogy a debreceni leányok tanítója Csokonai Vitéz Ferenc (x.) volt, akit Naszályon 1774. október 9-én kereszteltek meg.

⁹² Györe a róla szóló Szinnyei szócikkre alapozta kutatását. Ő volt Csokonai Vitéz László apja.

⁹³ HÍRLAP 1902. 1–2.

⁹⁴ HÍRLAP 1980.

8. ábra. CSOKONAI VITÉZ FERENC (X.) – A LÁNYOK TANÍTÓJA – LESZÁRMAZOTTAI

ADALÉKOK CSOKONAI VITÉZ FERENC (2.) CSALÁDJÁRÓL

Csokonai József (1.) — akárcsak nagybátyja, László (1.) —, idősebb korában került az adminisztratív tevékenységet, az anyakönyvet nem vezette rendesen. Amikor József (2.), a betegeskedő lelkész fia visszatért Naszályba, rosszallóan szembesült ezzel a ténnyel és kérdőre vonta az apját. Mindezt az anyakönyv lapjain tette meg, amire apja ugyanott választ is adott: „*Hát a többek hol vagynak, gondatlan Atyám uram? Nem írtam f[el] Édes fiam! Ee...felejtettem.*”

2018-ban jelent meg Bauer Marcell könyve az isákfalvai Sándorokról.⁹⁵ Sándor József csepi⁹⁶ birtokos leányának, Eszternek kezére sokan pályáztak, többek között a kecskeméti Tormássy Ádám is kérőnek jelentkezett be 1785 augusztusában. Az apa nagyon alapos emberként gondosan felmérte az aspiránsokat. Tormássy után sógoránál, Kutas Istvánnál érdeklődött. Mi volt a válaszban? Ezt olvasta az apa: „*úgy kell gondolkodni, hogy Kecskeméten jóra való ember nincsenis...onnan is lehet tudni, hogy nem derék ember mivel csak az a féleszü Csokonay volt a vezetője*” (azaz közvetítője). Talán nem csoda, hogy Tormássy ezután kosarat kapott.

De ki lehetett ez a „féleszü” Csokonai? Adja magát Naszály közelsége miatt valamelyik József (1, 2) — hiszen ahogy látjuk, és ahogy Györe Zoltán is írja, az apa furcsa természetű lehetett. De ő 1782-ben meghalt, így csak a fia, József (2.) lehetett a közvetítő. Ismerhette-e egymást Tormássy és József (2.)? Igen, hiszen mindketten beiratkoztak az 1778-as tanévben Debrecenbe! József (2.) vagy nyugtalan természetű lehetett, vagy nem szerették meg a falusiak, mivel faluról falura ment tanításkodni.

TOVÁBBI CSOKONAIK

A Debreceni Kollégiumba beiratkozott hallgatók adataiban megkerestem az összes Csokonai nevű diákot. És ekkor ért a meglepetés! Ugyanis már 1719-ben olyan személlyel találkoztam, aki az eddigi családtörténetben nem szerepelt: Sámuellal. Róla mindössze a nevét tudni. Beiratkozásának időpontja alapján Csokonai Ferenc (1.) gyermeke lehetett, aki László (1.) és Lídia között születhetett. Annyi biztos, hogy nem Ferenc (2.) fia, hiszen ő ekkor még csak 7 éves volt.

⁹⁵ BAUER 2018. 129.

⁹⁶ Csép község Komáromtól 20 km-re déli irányban található.

A történet egyik rejtélyes alakja az 1748-ban beiratkozott Ferenc (?). A családból nemcsak ő iratkozott be Debrecenbe abban az évben! Rajta kívül János nevével találkozunk — ugyancsak semmi továbbit nem találunk róla az anyakönyvekben. Annyi bizonyosra vehető, hogy nem testvérek, vagy nagyon közeli rokonok voltak. Ugyanis szokás volt, hogy az ország távolabbi részeiről az egymáshoz közeli korú testvéreket egyszerre küldték Debrecenbe tanulni, és egymás után írták alá az anyakönyvet — ez a beiratkozási névsorok áttekintése után jól látható. Ferencről (?) egyelőre nem tudni, hogy kinek a gyermeke. Ő és/vagy János az 1719-ben beiratkozott Sámuel gyermekei is lehetnek. Róluk, illetve erről az ágról egyelőre ennyit tudunk.

Mivel Debrecenben Csokonai apjának testvérei közül senki nevével nem lehet találkozni, információt kértem esetleges kecskeméti tanulmányaikról.⁹⁷ Az ottani anyakönyvek adatai szerint a legelső Csokonai családtag az 1816-ban beiratkozott László (4.), aki Dunaalmásról érkezett és árva gyermek volt. Mindebből tudjuk már, hogy ő a naszályi születésű József (2.) fia volt, Lábatlanban született 1802. július 27-én. Későbbi sorsa ismeretlen. Az apja először Szováton praeceptor volt, majd (sárrét)udvari rektor. Ott nősült, elvette a helyi lelkész leányát, Matolcsi Máriát. A Tatai Református Egyházmegyében első adatát jelenleg 1784-ből Tarjánból ismerjük, ahol október 20-án kisfia született. 1793–1800 között dunaalamási rektor. Almási anyakönyv nem maradt fent ebből az időből, így nem tudjuk, hány gyermeke született ott. Utolsó ismert adata 1804-ből Lábatlanból való.

1835-ben egy testvérpár, Csokonai László és Ferenc iratkoznak be, akikről nem tudni, kik lehettek, honnan érkezhettek. Keresztnevük mindenestre „gyanússá” teszi, hogy a családhoz tartoztak. Róluk és a család még nem ismert tagjairól majd akkor tudhatunk meg többet, ha a nehezen kutatható felvidéki anyakönyvek is hozzáférhetőek lesznek.

Végül egy katolikussá lett Csokonai/Csoknyay? nemes családról. 1840. május 27-én Székesfehérváron a felsővárosi templomban kötött házasságot a 37 éves nemes református Csokonai Sándor és a 24 éves katolikus Schmidt Borbála. Gyermekeik mind katolikusok lettek. Csokonai Sándor komornyik volt. Leszármazottaik később nevüket Csokonay alakban használták. Csokonay Sándor életkora alapján akár lehet a naszályi születésű tanító, József (2.) fia is.

⁹⁷ Ezúton is megköszönöm a Kecskeméti Református Egyházközség Levéltárából Bíró Éva munkáját és adatközlését!

A CSALÁDFA

A költő rokonainak családfája a feltárt adatok alapján éppen a legfontosabb, eddig hiányzó ágán volt kiegészíthető. Most már körvonalazódik a költő édesapja legközelebbi rokonainak, a testvéreinek élete. Az adatokból látható, hogy a családban József (3.) testvéreinek – mai ismereteim szerint – nem maradt fent olyan leszármazottja, aki a Csokonai (Vitéz) nevet tovább vihette volna. Ezt a feltevést az cáfolhatja meg, ha sikerül kideríteni és igazolni a 1820–30-as évek színésze és írója, Csokonai Vitéz Mihály leszármazását, és megtalálni a katolikus Csokonay család őseit.

Láthattuk, hogy a költőnek nem volt olyan javakorabeli, közeli Csokonai családbeli rokona, akihez élete nehéz napjaiban segítségért folyamodhatott volna. Így Debrecen elhagyva, a Dunántúlra kerülve távolabbi kapcsolatok hálójában kellett barátokra, támogatókra lelnie. És ez sikerült is neki, hiszen sem Komáromban, sem Somogyban nem maradt magára – és ebben nagy szerepe volt nagyapja és édesapja ismeretségi körének. És ebből adódnak azok a kérdések, melyekre ezt követően próbálok majd választ adni.

Miért éppen Debrecen? – Azaz, Csokonai József borbély-chirurgus találhatt-e a családjá múltjában gyökerező kapcsolati hálót Debrecenben, ami segíthette a cívus város megbecsült polgárává válnia.

Miért éppen Komárom? – Voltak-e olyan komáromi és környékbeli családok, amelyeknek Debrecenbe szakadt valamely ága, és a költő bízhatott a támogatásukban?

Miért éppen Csököly? – Csökölyben vajon csak Kiss Bálint prédikátor segítségére számított betegségében a költő? Egyáltalában: honnan tudta, hogy Kiss Bálint ott a pap, amikor mindössze egyetlen későbbi, hozzá írt, magázódó stílusú leveléről tudunk? És az utolsó kérdés, melyre még keresni kell a választ – egyszer talán erre is lesz felelet: Miért Nemesócsán halt meg Csokonai Zsuzsanna?

CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY.

*Csokonai Vitéz Mihály arcképe
a Vasárnapi Ujság 1859. évi 34. számában (augusztus 21.)*

RÖVIDÍTÉSEK

AP	= Acta Papensia
DREL	= Dunántúli Református Egyházkerület Levéltára
MNL	= Magyar Nemzeti Levéltár
VeML	= Veszprém Megyei Levéltára
ItK	= Irodalomtörténeti Közlemények
LSz	= Levéltári Szemle
MCSSZ	= Magyar Családtörténeti Szemle
TtREL	= Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BALÁZS 1986 = BALÁZS László: Vértessalja. A Vértessaljai Református Egyházmegye története. Budapest, 1986.
- BAUER 2018 = BAUER Marcell: Az isákfalvai Sándor család története. Pápa, 2018. (A Pápai Levéltár kiadványai, IV.)
- BENCZIK–HERMANN 2002 = BENCZIK Gyula – HERMANN István: A pápai szabók céhleveleinek átirata az őriszentpéteri szabók részére (1645). = Írott és tárgyi emlékek kutatója. Emlekkönyv Bánkúti Imre 75. születésnapjára. Budapest, 2002. 79–99.
- BERTÓK 1973 = BERTÓK László: Így élt Csokonai Vitéz Mihály. Budapest, 1973.
- CSÁNKI 1914 = CSÁNKI DEZSŐ (szerk.): Somogy vármegye. Budapest. 1914. (Magyarország vármegyéi és városai)
- CSEJTEI 1990 = CSEJTEI István: A borbélymester hagyatéka. ... Különbkülönbféle Belső és Külső Nyavalyák ellen való hasznos orvosságok. Csokonai József debreceni chirurgus receptkönyve. Debrecen, 1990.
- DÉNES 1924 = DÉNES Zsófia: Kirándulás Csokonaihoz. = Világ 15 (1924) 165. sz. (augusztus 12.) 4.
- DOMBY 1955 = DOMBY Márton: Csokonai élete. Budapest, 1955.
- GERECSEI–KÖBLÖS–KRÁNITZ 2012 = GERCSEI Zsolt–KÖBLÖS József–KRÁNITZ Zsolt: A Tatai Református Egyházmegye lelkészi adattára (1554–2012). = AP 12 (2012) 1–4. sz. 135–546.
- GYÖRE 2001 = GYÖRE Zoltán: Eddig ismeretlen kapcsolatok a Csokonai családban. = ItK 106 (2001) 3–4. sz. 359–368.
- GYÖRE 2012 = GYÖRE Zoltán: Újabb adalékok a Csokonai család genealógiájához. = ItK 116 (2012) 4. sz. 428–433.
- HÍRLAP 1902 = N. N.: Wesselényi Miklós. = Budapesti Hírlap 22 (1902) 256. sz. (szeptember 18.) 1–2.
- HÍRLAP 1980 = Pest Megyei Hírlap 24 (1980) 81. sz. (április 06.) ??–??
- KERÉNYI 1990 = KERÉNYI Ferenc (szerk.): Magyar színháztörténet 1790–1873. Akadémiai, Budapest, 1990.
- KILIÁN 1977 = KILIÁN István: Adatok a Csokonai-család történetéhez. = A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1976. Szerk. Módy György és Ujváry Zoltán közreműködésével Dankó Imre. Debrecen, 1977. 387–410.

- KISS Z. GÉZA 1989 = Kiss Z. Géza: Egy kései unitárius per a Dráva völgyében. (Adalékok Járdánházi Sámuel üldöztetéséhez.) = Somogy megye múltjából – Levéltári évkönyv 20. Szerk.: Kanyar József. Kaposvár, 1989. 91–101.
- KÖBLÖS–KRÁNITZ 2009 = KÖBLÖS József–KRÁNITZ Zsolt (szerk.): A Dunántúli Református Egyházkerület prédikátorai és rektorai I. 1526–1760 Pápa, 2009. (A Pápai Református Gyűjtemények kiadványai, Forrásközlések, 10.)
- KÖBLÖS–KRÁNITZ 2018 = KÖBLÖS József–KRÁNITZ Zsolt (szerk.): A Dunántúli Református Egyházkerület prédikátorai és rektorai II/1–2. 1761–1849. Pápa, 2018. (A Pápai Református Gyűjtemények kiadványai, Forrásközlések, 15–16.)
- KÚR 1993 = KÚR Géza: A Komáromi Református Egyházmegye. Pozsony, 1993.
- LENGYEL 1972 = LENGYEL Imre: Hatvani István levelesládájából. Adatok svájci kapcsolataihoz Jakob Christoph Beckhez intézett leveleiből. = A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1972. Debrecen, 1974. 499–540.
- MÁRFI 2010 = MÁRFI Attila: Egy szerteágazó nemesi familia, a Síkabonyi Angyal család irathagyatéka a Baranya Megyei Levéltárban (1645–2004). = LSz 60 (2010) 2. sz. 3–13.
- MARÓTI 1957 = MARÓTI Andor: A Vakok Intézetében Csokonai Vitéz Gizellánál. = Ország-Világ 1 (1957) 26. sz. (november 12.) 7.
- MORVAY 900a = MORVAY Ferenc: Baranyai egyházi élet a XVIII. században. II. = Protestáns Szemle 1900. 6. sz. 441–451.
- MORVAY 1900b = MORVAY Ferenc: Baranyai egyházi élet a XVIII. században. III. = Protestáns Szemle 1900. 7. sz. 505–516.
- SZABADI 2012 = SZABADI István (szerk.): Intézménytörténeti források a Debreceni Református Kollégium Levéltárában I–II. Debrecen, 2012.
- SZABÓ 1906 = SZABÓ Zsigmond: A Csokonai család története. = Csokonai Lapok [Debrecen] 2 (1906) 5. füzet, ?–131–? Debrecen, 1906. április 1.
- SZÉKELY 1994 = SZÉKELY György (főszerk.): Magyar színházművészeti lexikon. Akadémiai, Budapest, 1994.
- SZILÁGYI 2010 = Szilágyi Márton: Csokonai Vitéz Mihály pályafutása. Társadalomtörténeti kontextusok egy írói életpályához. Akadémiai doktori értekezés. Budapest, 2010. [http://real-d.mtak.hu/271/4/Szilagyimarton_5_MU.pdf] [utolsó letöltés: 2021.10.01.]
- TÓTH 2010 = TÓTH Mihály: Csokonai Ferenc (1685?–1755?) csallóközi prédikátor és egy további – eddig ismeretlen – Csokonai. = Kálvinista Szemle (Komárom) 81 (2010) 12. sz. (december) 8–9.
- VARGA 1978 = Dr. Varga Gábor: Debrecen első óvodájának megszervezéséről. = Hajdú-Bihari Napló 30 (1978) 223. sz. (szeptember 21.) 5.

SUMMARY

ÁGNES KAJDACSY
Csokonai's relatives

The author is a retired chemical engineer and a genealogist. While doing research, she recognised that however much we know about the life of the greatest Hungarian poet of the era called enlightenment, literary history has dealt little with his descendants. The biography of the Csokonai family starts from the year of 1656. Miklós Csokonyai the ancestor of the poet was a reformed vicar in Csokonya, Somogy county. His great-grandfather Ferenc Csokonyai (Csokonai) (1658-1722), and his grandfather László Csokonai (roughly 1697-1762) were also vicars while his father József Csokonai (1747-1786) chose a different trade. He learnt to be a barber and a surgeon and settled in Debrecen where he made a successful career. The author introduces the relatives of the poet's family living in the Transdanubian region in the 18-19th centuries by using birth certificates issued by the church and other documents. She summarises the results of her research in genealogical charts.

SIMONNÉ PALLÓS PIROSKA

A Györgyfalvi Csépán család Somogyban a XIX. században

GYÖRGYFALVI CSÉPÁN CSALÁD történetét rekonstruálni nehéz, szinte lehetetlennek tűnő vállalkozás. Családi irattárunk ugyanis szétszóródott, elpusztult. Kevés igazán értékelhető írásos forrás maradt utánuk. Ezekre és azokra a szakirodalmi publikációkra lehet támaszkodni, amelyek érintik a Csépán család valamelyik tagját.

Más szempontból is nehéz a dolga a kutatónak. Ugyanis nem elegendő a történelmi tájékozottság, több más területen is otthonosan kell(ene) mozogni, így a könyvtár-, irodalom- és színháztörténetben, továbbá az oktatástörténetben, a közigazgatás történetében, vagy éppen az egyháztörténetben (különösen a Dunántúli Református Egyházkerület, illetve a Belső-Somogyi Református Egyházmegye történetében). S akkor még nem említettem a helytörténeti vonatkozásokat, a helyi emlékek feltárását.

E rövid tanulmány egy monográfia írása közben felbukkanó anyag összegzése, amely részben a figyelemfelkeltés szándékával íródott, hogy a sok területen maradandót alkotó Csépánok neve ne tűnjön el végleg a közösségi emlékezetből.¹

A GYÖRGYFALVI CSÉPÁN ŐSÖKRŐL

A genealógiai munkák kevés adatot közölnek a Csépán családról. Nagy Iván Fényes Elek geográfiai szótárára hivatkozva a Györgyfalvai Csépán családot Borsod vármegyei birtokos nemes családnak tartja. A Disznajódon birtokos Csepán (Csépány) Ferencet külön is említi. A somogyi Csépánok közül egyedül

¹ A dolgozat végső változatának kialakításához Hudi József levéltárvezető nyújtott nagy segítséget, melyet ezúton is köszönök.

Györgyfalvi Csépan István jogtudort és táblabíró emeli ki, aki Jákóban lakott, irodalommal is foglalkozott és 1830. február 15-én hunyt el.²

A Vas vármegye nemes családjaival foglalkozó levéltáros, Balogh Gyula a Györ[gy]falvai Csépan családról szólva szintén szűkszavúnak mutatkozott. Csépan István (1733) és Csépan Benjámin (1743) egyaránt Senyeházán élt.³ Kempelen Béla a Györ[gy]falvi Csépan családdal kapcsolatban Balogh adatait közli újra, kiegészítve azzal, hogy Bálint fia, István 1763-ban legfelső helyen is igazolta nemességét.⁴ Kempelen későbbi munkáiban nem foglalkozik a Csépanokkal.⁵

Legtöbb konkrétumot az I. világháború évében megjelenő Somogy vármegye-monográfia közölte.⁶ Leszögezte, hogy a Györgyfalvi Csépan család régi Zala vármegyei család, amely az előnevet adó Györgyfalván már 1513-ban birtokos volt.⁷ I. Ferdinánd király 1550-ben e községre megerősítést adott Jánosnak és néhai Balázs fiainak: Bertalannak és Istvánnak. A család egyes tagjai innen származtak Vas, majd Komárom vármegyébe. Itt igazolták nemességüket 1785-ben István fiának, Jánosnak a fiai: János (aki Nagybjomban, majd Alsókon és Hedrehelyen lett református lelkész), továbbá Csépan István neves ügyvéd. A család Somogy vármegyében két alkalommal: 1803-ban, majd 1836-ban igazolta nemességét.⁸ A család Csépan Antal (1808–1903) főszolgabíró, alispán halálával férfiágon kihalt.

² NAGY Iván: Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal. Pest, 1858. III. 132. Három művét is felsorolja.

³ BALOGH Gyula: Vasvármegye nemes családjai. Szombathely, 1894. 26.

⁴ KEMPELEN Béla: Magyar nemes családok. 1912. III. 97.

⁵ KEMPELEN Béla: Magyar nemes családok czimerei. I. Budapest, 1914., Uő.: Magyar nemesi évkönyv I. Budapest, 1923., Uő.: Családkönyv I. Nemes családok, polgárcsaládok. Budapest, 1940.

⁶ CSÁNKI Dezső (szerk.): Somogy vármegye. Budapest, é. n. [1914.] 612. (Magyarország vármegyéi és városai)

⁷ Györgyfalva ma Győrfalva néven Zalabaksa része. – Megjegyezzük, hogy a Györgyfalvi család Zalában legalább az 1420-as évek óta ismert volt, györgyfalvi Csépan (Chepan) István 1424-ben vármegyei alszolgabíró (viceiudex nobilium) volt. V. ö. Zsigmondkori oklevéltár VI. 1424. Magyar Országos Levéltár kiadványai, II. Forráskiadványok 49. Budapest, 2008. 217. sz., 415. sz. – A zalai archontológiába Csépan István nem került be. MOLNÁR András: Zala megye archontológiája 1138–2000. Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg, 2000. Holub sem ismerte: HOLUB József: Zala megye története a középkorban. Első kötet. A megyei és egyházi közigazgatás története. Pécs, 1929. 485.

⁸ MNL SML IV. A. 1. i. Acta nobilitaria / Nemességi iratok 1721–1846. A Csépan család iratai. Csépan János és fiainak nemességét Somogy vármegye 1803. március 28-i közgyűlésén 343. sz. alatt (a benyújtott Vas és Komárom vármegyei nemesi testimonialisok alapján) ismerték el. Csépan Antal szolgabíró és József testvére valóságos nemességéről az 1836. évi szeptember 12-i közgyűlés 2348. sz. alatt állították ki a nemesi bizonyágalevelet, tekintettel arra, hogy édesapjuk, Csépan István már 1803-ban bekerült a nemesek lajstromába. (A család nemességi iratainak másolatban való megküldését Récsei Balázs somogyi főlevéltárosnak köszönjük. – H. J.)

ID. CSÉPÁN JÁNOS, A KOMÁROMI KERESKEDŐ

A Somogyba elszármazott Csépán István és Csépán János édesapja id. Csépán János volt. Idős Csépán János református prédikátor volt az, aki a Vas megyei Senyeházáról Révkomáromba költözött.⁹ Az egykori (1748) debreceni tógás diák 1754–1756 között rektorként működött a városban¹⁰, majd kereskedelessel kezdett foglalkozni. Felesége nemes Bódai (Boday) Julianna volt, házasságukból két fiú született: István és János.

Csépán kissé szokatlan foglalkozás-váltását nem nehéz megérteni. Az erődvárosban ekkoriban a reformátusoknak nem volt szabad vallásgyakorlata, nem tarthattak nyilvános istentiszteletet. A jogot csak 1782. február 27-i vármegyei közgyűlésen hirdették ki. Ekkor kezdődhetett meg a református egyház újjászervezése.¹¹ Ugyanakkor Komárom a XVIII. század második felében a hazai kereskedelem egyik központjává vált, amihez hozzájárultak az arra futó országos utak és a várost kettészelő Duna, továbbá Magyarország politikai fővárosának (Pozsonynak) és a Habsburg birodalom fővárosának (Bécsnek) a közelsége. A jól jövedelmező kereskedésbe a helyiek közül, aki csak tehetett, bekapcsolódott. A nemesi kiváltsággal élő Csépán János is polgári foglalkozást kezdett űzni, kereskedő lett.

A Ráday Könyvtár XVIII. századi történetét feldolgozó munkában olvasható, hogy a könyvtár állományának gyarapítására Bécsben beszerezett könyvek Magyarországra történő szállításában a komáromi kereskedők is részt vettek, akik Komáromig hajón szállították a könyveket, onnan pedig hajón vagy kocsin vitték Pestre. „(...) egy Csépán nevű *„betsületes komáromi ember” hajójára pedig a kastély újonnan épült részeibe való berendezés — székek és tükrök — mellett felrakott egy könyves „Verschlagot” [ládát] is (1760. december 6).*”¹² A szállítással megbízott kereskedők között 1762-ben többször is

⁹ SZARVASI Margit: Magánkönyvtáraink a XVIII században. (Főpapok és főurak, nemesek és polgárok gyűjteményei.) Budapest, 1939. 92.

¹⁰ KÖBLÖS József – KRÁNITZ Zsolt (szerk.): Dunántúli egyházkerület prédikátorai és rektorai I. 1526–1670. Pépa, 2009. 691. (A Pápai Református Gyűjtemények kiadványai, Forrásközlések, 10.)

¹¹ MÁCZA Pál: Komárom – Történelmi séták a városban. Madách, 1992. 40–41.

¹² SEGESVÁRY Viktor: A Ráday Könyvtár 18. századi története. Mikes International, Hága, 2005. 80. – Érdemes megjegyezni, hogy a fentebb említett könyvesládák protestáns teológiai munkákat, „értéktelen” szépirodalmat, valamint a tudomány friss eredményeit és a felvilágosodás eszméit hirdető műveket rejtettek. (Uo. 82.)

felbukkan „a komáromi igen jó betsületes kereskedő” Bodainak és vejének, Csépánnak neve (...)”¹³.

Az idézett szövegrészek azt sugallják, hogy Csépán szállítmányozással foglalkozott, sőt saját tulajdonú hajóval rendelkezett az apósával közösen működtetett vállalkozás. Útjaik során a közeli nagyvárosokat (Bécset, Pozsonyt) is többször felkeresték. Csépán János az évek múlásával vagyonos és tekintélyes komáromi polgár lett. A városias közegben új lehetőségek nyíltak meg előtte nemcsak a vállalkozásban, hanem a művelődésben és tájékozódásban is. Magyar, latin és német nyelvtudásával könnyen tájékozódni tudott. Az utasforgalom révén külföldről visszatérő magyaroktól, peregrinus diákoktól első kézből informálódhatott a Nyugat-Európában zajló gazdasági és kulturális újdonságokról, szellemi áramlatokról, vagy éppen külföldre induló magyarokkal beszélgethetett a hazai tapasztalatokról. A kereskedés során pedig Európa különböző tájairól érkező kereskedőkkel érintkezett. A tőlük hallottak bővítették ismereteit, változtathattak gondolkodásán, üzletviteli tapasztalatokat szerzett. Innovatív szemléletet is vihetett kereskedői munkájába, mindennapjaiba. Értékrendje, ízlése finomodott, tudása gyarapodott, élettapasztalata gazdagodott.

Csépán János Komárom város közéletének is aktív szereplője volt. Sikeresen integrálódott a helyi társadalomba. 1782-ben megválasztották a komáromi református gyülekezet segédgondnokának¹⁴, 1796-ban pedig a komáromi polgárság népszószólójának.¹⁵

Csépán „kisdéd” könyvtára

A városon átmenő könyvszállítmányok (és egyéb áruk) nem csak üzleti hasznot hoztak id. Csépán János számára, hanem ahhoz is hozzájárultak, hogy a könyvekkel szorosabb kapcsolatba kerüljön. Az egykori rektor és prédikátor, a komáromi kereskedő olvasó emberré és könyvgyűjtővé vált. Ebben az időben a könyvgyűjtés már nem csak a főnemesek kiváltsága volt, hanem a köznemesség, a polgárság számára is lehetővé, sőt szükségletté vált. Csépán főleg vallásos munkákat gyűjtött, elsősorban református műveket, hiszen vallása, debreceni tanulmányai, a református egyház iránti sokrétű elköteleződése erre készítette.

¹³ Uo. 81.

¹⁴ SZÁMADÓ Emese: A Révkomáromi Református Egyház. = „Soli Deo Gloria”. A protestáns egyházak története Komáromban, a Duna két partján. Komárom, 2017. 13–38.

¹⁵ A Magyar Országos Iskoláknak és Tudományoknak jelenvaló állapotjáról. = Magyar Almanak 1796-ik esztendőre. Bécs, 1796. 271.

Könyvei között akadtak fordítások is, de tulajdonában volt néhány felvilágosodás szellemiségét tükröző magyar munka is.¹⁶ Az is mutatja id. Csépan János szellemének nyitottságát, hogy olvasta a felvilágosodás korának egyik magyar nyelvű folyóiratát, a Magyar Almanachot, s általában nagy érdeklődéssel figyelte a magyar nyelv újjászületése körüli mozgalmat. A legfeltűnőbb azonban az, hogy „*A nyelv művelő társaság munkáinak első darabja*”-ból¹⁷ (Szeben, 1796) egy példányt Schedius Lajos (1768–1847), a későbbi neves tudós, a társaság megbízásából sietett Csépannak átnyújtani.¹⁸

Ebben a szellemi miliőben és anyagi biztonságban nevelkedett fiai felnőttkori életét meghatározta a szülői ház, a komáromi évek, az ott összegyűjtött élmények, tapasztalatok és az apjuk könyvek iránti szenvedélye.

Csépan János 1809-ben hunyt el.¹⁹ Több tucatnyi könyvét idősebb fia, István örökölte (János már korábban meghalt). Ő volt az, aki édesapja szerény könyvtárát a maga korában jelentős gyűjteménnyé fejlesztette.

A CSÉPÁNOK LETELEPEDÉSE ÉS SZEREPE SOMOGYBAN

Ifj. Csépan János és Csépan István a XVIII. század végén hivatalvállalás révén került Somogy vármegyébe. Csépan István a keszthelyi Festetics család somogyi birtokai ügyeinek intézőjeként dolgozott, míg Csépan János Nagybjomban lett lelkész. Idekerülésükben biztosan szerepe lehetett a nagybjomi Sárközy István (1759–1845) vármegyei tisztségviselőnek. Somogyban az első lakóhelyük Nagybjomban volt. A nagybjomi közbirtokossággal való megismerkedés az első lépés volt a somogyi nemességgel való kapcsolatépítésnek, melyet elősegített, hogy Sárközy mellett Pálóczi Horváth Ádám bajomi birtokos és költő is Debrecenben tanult.

Kaposi Zoltán gazdaságtörténész a következőket írja a Csépan család somogyi felemelkedéséről: a „györgyfalvi Csépan család felemelkedése is a jogi-hivatali pályához kapcsolódik. Az alig két jobbágyteleknyi nagybjomi birtok (52 hold) nyilván nem volt alkalmas gazdasági előrelépésre. Csépan István a 19.

¹⁶ SZARVASI: i. m. (1939) 92.

¹⁷ A Magyar Nyelv-művelő Társaság felállítását 1791-ben foglalták törvénybe Erdélyben, és 1793-ban kezdte meg működését. A győri születésű Schedius Lajos tagja volt e társaságnak, ahogy több más tudós társaságnak is. A jelzett mű volt az egyetlen megjelent kiadványa az erdélyi társaságnak.

¹⁸ SZARVASI: i. m. (1939) 92.

¹⁹ Uo.

század elején Somogy megye tisztii ügyésze volt, Szigetváron és a mellette lévő pusztán szerzett kisebb birtokot. Elsőszülött fia, Antal előbb alszolgabíró volt, 1830 körül a Thulmon család egyik tagjától a Nagybajom melletti Jákó faluban szerzett kisebb birtokot, ahol később kúriát épített.”²⁰

Csépán István emelkedését nagyban elősegítette, hogy Hüttl Ferenc szigetvári császári élelmezési tiszt lányával, Hüttl Annával kötött házassága révén jelentős vagyonhoz jutott, ami mindenképpen hozzájárulhatott a család gazdasági megerősödéséhez.

IFJ. CSÉPÁN JÁNOS EGYHÁZI PÁLYÁJA

Ifj. Csépán János²¹, id. Csépán János és nemes Bódai (Boday) Julianna másodszülött gyermeke Révkomáromban jött a világra 1761. december 3-án. 1778–1779-ben a híres debreceni kollégium diákja volt. Onnan hazatérve Komáromban tanított, majd megválasztották a pápai református kollégium rektor-professzorának.²² Az 1786. szeptember 29-én megkezdett professzori munkája mellett, ahogy elődje, a könyvtárosi feladatokat ő is ellátta. Csépán János korában már nem csak adományokból gyarapodott az állomány, hanem időnként saját költségén is vásárolt könyveket.²³

Csépán János professzorsága idején a pápai iskola helyzete rendeződött, a növendékek száma növekedésnek indult. Szükségessé vált iskolai törvényekről (rendtartásról) gondoskodni.²⁴ A kollégium újjászervezése utáni első, Csépán János által megfogalmazott Az oskolák eránt való Rend tartás című ideiglenes szabályzatot az egyháztanács 1789. június 11-én hagyta jóvá, és augusztus 22-én maga a szerző hirdette ki a tanulóifjúság előtt.²⁵ A rendtartás az elemi és

²⁰ KAPOSI Zoltán: Uradalmak, földbirtokosok és birtokforgalom a Dél-Dunántúlon a 19. században. = Mezőgazdaságtörténeti tanulmányok 14. Budapest, 2019. 28.

²¹ Szükséges megjegyezni, hogy id. Csépán János és ifj. Csépán János életrajzi adatai a különböző szekunder forrásokban (pl. Csire) időnként keverednek.

²² KÖVY Zsolt: A református egyház szerepe Pápa város életében (1520 –napjainkig). = KUBINYI András (főszerk.): Tanulmányok Pápa város történetéből a kezdetektől 1970-ig. Pápa, 1994. 599–644., Csépán Jánosról: 619.

²³ SZABÓ György: A Dunántúli Református Egyházkerület Pápai Nagykönyvtárának története. = KÖVY Zsolt – SZABÓ György – S. dr. LACKOVITS Emőke: A Pápai Református Gyűjtemény. Pápa, 1987. 42.

²⁴ A Pápai Reform. Főiskola történetéből. = Dunántúli ev. reform. egyházkerület pápai főiskolájának értesítője az 1888–89-ik évről. Pápa, 1889. I–XLII.

²⁵ PONGRÁCZ József: Az énekügy története a pápai református főiskolában. Közzéteszi: Szalayné Gubricza Emese, Hudi József. = Acta Papensia 10 (2010) 1–2. sz. 115–134.

gimnáziumi tagozat számára készült. Csépan 1790-ben elhagyta Pápát, és a Somogy megyei Nagybjomba ment lelkésznek. Márton István professzor a tógás deákok számára 1794-ben készített egy 86 pontból álló ideiglenes törvénykönyvet. Az 1797-ben elkészült és a következő évben elfogadott második kollégiumi törvénykönyv azonban már hosszú évtizedekre meghatározta a kollégium működését.²⁶

A vármegye szolgálatában álló és a Belső-somogyi Református Egyházmege gondnoki feladatait 45 éven keresztül lelkiismeretesen és felelősségteljesen ellátó (és komáromi felmenőkkel is bíró) Sárközy István nagybjomi háza akkoriban Somogy vármegye egyik állandó közéleti és szellemi központja volt.²⁷ Sárközy István sok tekintetben kitűnt a korabeli nemesek közül. Iskoláit a Fejér vármegyei Abán, Pozsonyban, Sopronban és Debrecenben végezte. S bizonyára nem véletlen, hogy a több iskolát megjárta, széles tudásra szert tevő, széleskörű kapcsolatokkal rendelkező Sárközy Istvánban merült fel az „első somogyi iskola” megalapításának gondolata. Az iskolát saját birtokán, Nagybjomban tervezte felépíteni, amit végül nem sikerült megvalósítania. Azonban meg tudta győzni a keszthelyi Festetics György grófot, hogy a tervezett gimnáziumot somogyi uradalmi központjában, Csurgón építse fel. Sárközy István az építkezésnél és a kezdeti működtetésben oroszánrészt vállalt.

Sárközy házának ékessége volt a több mint kétezer kötetes bibliotéka.²⁸ Könyvtára polcain ott sorakoztak az ókori klasszikus művek mellett a kortárs magyar irodalom remekei is. Az egykori nagybjomi orvos, Mózsza Ernő által publikált katalógusból ismertté vált, hogy a felvilágosodás korának francia, német és angol szerzőinek (Descartes, Newton, Diderot, Voltaire, La Fayette, Herder és Barclay) műveit is olvasták, megvitatták.²⁹

²⁶ KÖBLÖS József: Törvényalkotási folyamat a pápai kollégiumban a XVIII. század végéig. = *Acta Papensia* 7 (2007) 1–2. sz. 80.

²⁷ A hagyomány szerint az elkötelezetten református Sárközy család a vallásüldöztetés elől menekült Somogyba. A család Révkomáromból költözött Győrbe, onnan Nagybjomba. Erről ír Deák Varga József, a nagybjomi Sárközy István Múzeum vezetője a Sárközy családról szóló cikkében. Lelöhely: <http://nagybjom.hu/hu/intezmenyek/kulturalis-intezmenyek/sarkozy-istvan-muzeum/#id1> [letöltés: 2020. október 2.]

²⁸ Sárközy könyvtáráról részletesen ír VIOLÁNÉ BAKONYI Ibolya: Újabb adatok a somogyi udvarházak könyvkultúrájának kérdéséhez. = *Könyvek magántulajdonban (1770–1820)*. Szerk.: Dobék Ágnes. Reciti, Budapest, 2020. 189–202.

²⁹ TAKÁTS Gyula: Csokonai Somogyban. Kaposvár, 1993. 12. Takáts által hivatkozott munka: MÓZSA Ernő: Adatok a somogyi udvarházak könyvkultúrájának kérdéséhez a XVIII. sz. utolsó és a XIX. sz. első évtizedeiből. A Sárközyek bibliotékája. = Kaposvári Megyei Könyvtár Évkönyve 1958–59. Kaposvár, 1960. 36–49.

Sárközy több nyelven olvasott, de elsősorban, ahogy kortársai is, a magyar nyelv művelését tartotta szem előtt. Szívesen írogatott verseket, azonban tisztában volt tehetsége korlátjaival, és amint említette: „csak a fiókjának” írt.

Sárközy azonban nem csupán irodalomkedvelő, de irodalmár barát is volt. Nagy műveltségével vonzotta magához korának irodalmárait. Kúriája Nagy-bajomban gyakran volt színhelye jeles írók találkozásának. Takáts Gyula³⁰ „Bajomi Helikonnak” nevezte azt a szellemiséget, amit maga körül kialakított.³¹ Levelezésben állt Kazinczy Ferencsel, Berzsenyi Dánielhez igaz barátság fűzte. Pálóczi Horváth Ádám mutatta be Csokonai Vitéz Mihályt Sárközy Istvánnak, aki Csokonainak nem csak mecénása, de barátja is lett. Ám nem csak az irodalom szeretete kötötte össze ezeket az embereket, hanem a társadalom jobbításán való gondolkodás, munkálkodás is. Ebbe a szellemi légkörbe érkezett 1790-ben a figyelemre méltó múlttal rendelkező Csépan János lelkész Nagyabajomba.

Csépan Jánost 1797-ben Nagyabajomból a Csurgótól negyedórányi járásra fekvő Alsokra helyezték lelkésznek. Magyarázatul el kell mondani, hogy a XVIII. század végén, az új iskola felépítése idején, Csurgón nem volt sem református lelkész, sem eklézsia, így nem volt olyan ember, aki az újonnan felállított iskola dolgait felügyelhette volna, vagy tanított volna. A legközelebbi település, ahol református lelkész szolgált és gyülekezet is volt, az a három kilométerre fekvő Alsok. (1950-től Alsok Csurgó része).

A csurgói iskola történetével sokan foglalkoztak/foglalkoznak, példaként elég említeni Héjas Pált, Csire Istvánt, Bódi Ferencet, Boros Dezsőt, Horváth Józsefet. Abban mindannyian megegyeznek, hogy Csépan János megfelelt azoknak a szigorú elvárásoknak, melyeket az alapító Festetics György támasztott az iskola leendő inspektorával szemben, azaz legyen akadémiaát végzett és legyen irodalom kedvelő. (Az „akadémiaát végzett” alatt leginkább azt értették, hogy külföldi akadémiaira is járt, Csépan esetében azonban ennek nincs nyoma.) Csépan kiválasztásához valószínűsíthetően Sárközy akarata is közrejátszott, ahogy Csire írja: (...) *a gondos szemű Sárközy István saját papját, a tudós Csépan Jánost, volt pápai tanárt költöztette át Nagyabajomból.*³² Érdekes módon a kutatók nem igen említik Csépan János korábbi, a pápai professzorsága idején végzett iskolaépítő és szervező munkáját. Viszont nem elképzelhe-

³⁰ TAKÁTS Gyula (1911–2008) költő, műfordító, tanár, múzeumigazgató.

³¹ MOLNÁR László Sándor: Könyvtár a könyvtárban. Sárközy István bibliotékája. = Magyar Könyvszemle 117 (2001) 3. sz. 353–363.

³² CSIRE István: Vázlat Csurgó múltjából, különös tekintettel az ottani ref. gimnázium és egyház megalapítására. Csurgó, 1907. 89.

tetlen, hogy Sárközy ennek ismeretében éppen ezért Csépán Jánosban látta a csurgói iskola fejlődésének zálogát. „Sárközy úr kéri Nagyváthy urnak azon tudósittását, ha kívánnya-é ÖNGA [Festetics] Csépán Nagy-Bajomi Prédikátort Alsókra ordináltatni? Melyet a Tractus [Belső-Somogyi Egyházmegye] örömet megteend.”³³ Csurgóról hamar válasz érkezett, melyben leírják, hogy „az iskolának és a diákságnak kimondottan hasznára lenne egy Akadémikus és Literatúrai kedvellő Prédikátor, Mint most Bajomban lévő Tiszt. Csépán Uramat lenni ismerjük”.³⁴

Csépán János még nagybajomi szolgálata idején görgetegi lelkészársával együtt járta a falvakat s buzdította a híveket az iskola építéséhez „alamizsnadásra”,³⁵ sőt már akkor megbízták azzal, hogy véleményezze (javasolja) az iskolások számára beszerzendő tankönyveket.³⁶

Alsoki prédikátorként gyülekezeti teendői mellett reggelente a csurgói gimnáziumban tartott könyörgést, ahová naponta kocsival vagy gyalog járt át. (Vasárnaponként a diákok mentek Alsókra istentiszteletre.) Figyelmes és szigorú inspektora volt az iskolának, fegyelmet követelt, de előfordult, hogy ő maga mulasztott. Ígéretet tett arra, hogy elkészíti a „tanításbeli schematizmust”, azaz a saját tantervet.³⁷ (Annak nincs nyoma, hogy valaha is elkészítette volna, csupán egy töredékre leltek a kutatók.)

³³ BOROS Dezső: A Festetics-levéltárnak a csurgói iskolára és Csokonai tanárságára vonatkozó iratai (1797–1800). = Somogy megye múltjából – Levéltári évkönyv 13. Kaposvár, 1982. 78.

³⁴ Uo.

³⁵ HÉJAS Pál: A csurgói evang. reform. főgimnázium rövid története. = A csurgói államilag segélyezett ev. ref. főgimnázium (XXXI.) XIII. évi értesítője az az 1894–95. tanévről. Szerk.: Vida Károly. Csurgó, 1895. 1–185. Hivatkozott rész: 22. (Reprintje: A csurgói református gimnázium diákjai 1792–1867. Szerk.: Köblös József, Kránitz Zsolt, Pápa, 2018. 11–202. – Csurgói Könyvtár XXV. kötet)

³⁶ HÉJAS 1895. 23. Ugyanezt idézi Csire István Csurgó múltjából, különös tekintettel az ottani ref. gimnázium alapítására V. c. írásában. = Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelő 6 (1884) 1–12. sz.) 9–10. füzet, 426–448.

³⁷ Nagyváthy János 1796-ban kezdeményezte Sárközynél, hogy jó lenne, ha az akkor már Alsokon szolgáló Csépán elkészítené a „tanításbeli Schematizmust”, majd ugyanazon évben június 30-án tartott kisasszondi közgyűlés jegyzőkönyvében ugyanez az ügy szerepel, teljesen a Nagyváthy-féle s ott is felolvasott és alapul vett levél szellemében: »Ami pedig a Tiszteletes Csépán János Urra még régebben bízott és majd a fent említett időbe — november 11-én — tartandó examenkor referálandó Tudományok és Tanítás módjának Schematismusát illeti, elvégeztetett: hogy ez eránt nevezett Csépán János úr reflectáltassék és oda utasíttassék, hogy a Debreceni és Pápai systemákat kombinálván, azokból a mit jónak lát, opiniojával együtt a Tractuale Consistoriumnak eleibe terjessze.« = BÓDI Ferenc: A Csurgói Református Csokonai Vitéz Mihály Gimnázium másfél-évszázados története. I. rész. Történeti rész. Kaposvár, 1943. 40.

Egy időre (1798–1799) a tanítás minden gondja is a nyakába szakadt. „Csé-
pán János helyettes tanára, kisegítője a tanároknak. Legyen emlékezete áldott!”
— írta erről az időszakról Héjas Pál.³⁸ A helyettesítésnek köszönhető, hogy 1799
májusában rábeszélytél Csokonai Vitéz Mihályt a csurgói segédtanítói állás el-
fogadására. Az 1799 júliusi vizsgán Csokonai *Cultura* c. színdarabját is elő-
adták, melyet gróf Festetics György és Sárközy István is megtekintett. Mind-
ketten helytelenítették, hogy a diákok a Rákóczi-nótát is elénekelték.³⁹ Emiatt
Festetics július 22-én Csépan István iskolai inspektort levélben utasította
rendre (cenzúra alkalmazására), aki Csokonai könnyelműségével magyarázta
az esetet.⁴⁰

1798-ban Csépan Jánost a Belsősomogyi Református Egyházmegye aljegy-
zőjévé választották, amely újabb adminisztrációs terhet jelentett számára.⁴¹
1799-ben Pálóczi Horváth Ádám és felesége, Csokonai együtt töltötték a kará-
csont Csépan Jánosnál Alsokon.⁴²

Egy idő után Csépan betegeskedése akadályozta a munkában. Amellett,
hogy a gimnázium jó hírre föltört örökös gondosság vezette, környezetével
nem volt felhőtlen a kapcsolata, nehéz természetét gyakran felemlítették.
Csire István szerint „nagy tudományu, de pedans, rideg ember volt”.⁴³ Máshol
meg „*túlsuptilis egyéniség*”-nek nevezte.⁴⁴

Megkeseredett emberré lett Csépan János. „Az én lelkem tele keserűséggel.
Elég az, hogy én egyes ember itt nem boldogulhatok: ahol másként *absque hoc*
onere responsionis [a válaszadás kötelezettsége nélkül], *megelégedett életet*
élek.” — írta fivérének, Csépan Istvánnak Nagyabajomban 1797 májusában.⁴⁵

³⁸ HÉJAS: i. m. (1895) 55.

³⁹ SOLYMOSI László – MIKÓCZI Alajos: Nagyabajom története a kora-középkortól napjain-
kig. Kaposvár, 1979. 222.

⁴⁰ KANYAR József: Harminc nemzedék vallommása Somogyról. Történelmi olvasókönyv.
Második, bővített kiadás. Kaposvár, 1989. 198.

⁴¹ KÖBLÖS József – KRÁNITZ Zsolt (szerk.): A Dunántúli Református Egyházkerület pré-
dikátorai és rektorai II/1. 1761–1849. Pápa, 218. 535.

⁴² KOVÁCS Ida: Bepillantás a szentélybe. (Az írónál tett látogatás mint kommunikációs
ceremónia az írói kultusz formálódásában.) PhD értekezés. Témavezető: Fábri Anna. Budapest,
2011. 64.

⁴³ Id. CSIRE István: A Belső-somogyi egyházmegyében 1624 óta szolgált lelkészeknek név-
sora abc rendben. = Dunántúli Protestáns Lap 14 (1903) 8. sz. (február 22.) 131.

⁴⁴ CSIRE 1907. 122.

⁴⁵ Uo. 219–220.

Csépán János hat esztendő után elhagyta Alsokot, 1803-ban Hedrehelyre ment lelkésznek. Ott hunyt el 1805-ben, 44 éves korában. Csire szerint akkorra már a két testvér között nem volt semmiféle kapcsolat. Oka nem ismert.

Csépán János felesége, Szentgyörgyvölgyi Szép Mária, Szép János lelkész lánya volt.⁴⁶ Házasságukból egy kislány született, aki édesapja halála után jött a világra, s a keresztségben az Erzsébet nevet kapta. Sárközy István, Pálóczi Horváth Ádám és feleségeik tartották keresztvíz alá.

CSÉPÁN ISTVÁN ÜGYVÉD KARRIERJE

Csépán István élete és pályája példája a XVIII. század végi és XIX. század eleji azon vidéki köznemeseknek, akiknek — Fülöp Géza (1928–1998) művelődéstörténész szerint — „a tudományokkal és a Múzsák hagyományaival való megismerkedés” a „főbb gyönyörködtetésük és időtöltésük” volt. Akik olvastak, művelték magukat, könyveket gyűjtöttek, tevékenyen bekapcsolódtak a felvilágosodás korának kulturális életébe, mozgalmaiba.⁴⁷

Az idősebbik Csépán fiú is Révkomáromban született 1760. május 2-án. Biztosra vehetjük, hogy az apai ház a jó nevelés mellett szilárd erkölcsi tartással is felvértezte, Komárom városa pedig — az akkori mércével mérve — pezsgő gazdasági és szellemi környezetével inspirálhatta a későbbi években kiteljesedő és szerteágazó érdeklődését. Magasabb tanulmányokat a debreceni református kollégiumban végzett, valamint a pesti egyetemen (1785–1788) jogi tanulmányokat folytatott, ahol életre szóló barátságokat, az érvényesüléshez kapcsolódókat szerzett.

Életében sok mindennel foglalkozott. Jogász, ügyvéd, Somogy vármegye főügyésze (1813–1817), a Belső-Somogyi Református Egyházmegye segédgondnoka (1798–1830), több megye táblabírája, gazdálkodó, műfordító, költő, könyvgyűjtő, kultúraterjesztő, szabadkőműves, mecénás. Baksay Sándor egy írásában János öccsével együtt, de még Antal fiát is megemlítve, a csurgói iskola „fontos tényezői”, patrónusai közé sorolta.⁴⁸

⁴⁶ KÖBLÖS József – KRÁNITZ Zsolt (szerk.): A Dunántúli Református Egyházkerület prédikátorai és rektorai. II/1. 1761–1849. Pápa, 2018. 535.

⁴⁷ FÜLÖP Géza: A vidéki birtokos nemesség könyvkultúrája a 18–19. század fordulóján. (A Skublics-család zalaszentbalázi könyvtára). = Magyar Könyvszemle 90 (1974) 3–4. sz. 249–261.]

⁴⁸ BAKSAY Sándor: A csurgói főgimnázium százéves jubileuma. = Vasárnapi Ujság 46 (1899) 38. sz. (szeptember 17.) 633–634.

Csépán István ifjúkori kapcsolatai közül kiemelkedő jelentőségű volt a szabadkőműves mozgalomban való részvétele. A zalaegerszegi „A jó tanácshoz” páholyban⁴⁹ eltöltött évek nem csak az öntökéletesítés lehetőségeit kínálták fel, hanem a közjó szolgálatát is. A szabadság, egyenlőség, testvériség jegyében fontosnak tartották a felekezeti megkülönböztetés megszüntetését, az emberi és polgári jogok kiterjesztését, a szegények támogatását. Egy jobban működő állam eszményéről is vitákat folytattak. Hogy ki ismertette meg a páhollyal, pontosan nem tudni. A somogyiak közül Nagyváthy János gazdatiszt, Sárközy István és Pálóczi Horváth Ádám is szóba jöhet az ajánlók között. A tagoknak kötelessége volt a jótékonykodás, ami aztán a Csépán család tagjainak és le származottainak életét is végigkísérte.

Csépán István a birtokvásárlás után Jákóba költözött. A gazdálkodó birtokról sem írhatunk, csak feltételezhetjük, hogy gondos gazdája volt tulajdonának. Ügyvédi, ügyészi munkájáról sem maradt fenn számottevő dokumentum, csupán vármegyei hivatala kapcsán kevés, főleg peres anyag kézjegyével ellátott egy-egy irata (birtokviták, házassági szerződés, házasságok felbontása, földesúri túlkapások, stb.), így képet sem alkothatunk róla. Könyvtáráról fennmaradt adatok alapján azonban ismert, hogy nagyszámban birtokolt jogi kiadványokat, s ezek alapján bizton feltételezhető, azokat olvasta, tanulmányozta, használta is.

Csépán István megbecsült és elismert tagja volt a vármegyei nemességnek. Hüttl Annával (1774–1822), Hüttl Ferenc szigetvári császári élelmezési tiszt lányával kötött házasságból nyolc gyermek született: Cornelius, Antal, Amália, Karolina, Teréz, Krisztina, Franciska, József. A gyermekek házassága szintén segítette a család vármegyébe történő beágyazódását.⁵⁰

Kornél életéről igen kevés nyom maradt. Valószínűleg 1806-ban született. 1820-ban, 14 évesen a pápai kollégium diákja, ahová az iskola anyakönyvi beírása szerint egy veszprémi tanintézetből került. A halotti anyakönyv bejegyzése szerint fiatalon, 1828 januárjában, 22 éves korában hunyt el Jákóban.

Karolina (1812–1890) férje Domaniczky Boldizsár (1809–1887) Csákányban szerzett birtokot. Csak két leányukról van adat: az 1834-ben született Kornéliáról (férje Hertelendy László volt) és Klementináról (szül. 1842), aki Boronkay Károlyhoz ment férjhez. Más adatok szerint még volt két gyermekük: Lajos és Krisztina.

⁴⁹ NÉMETH József: Pálóczi Horváth Ádám és a politika. = Pannon Tükör 21 (2016) 2. sz. 69.

⁵⁰ CSÁNKI: i. m. (1914) 612.

Amália (1813–1883) Szerdahelyi Ferenc (1798–1855) felesége lett. A Szerdahelyi családnak Győr vármegyében Écsen, Csécsényben [Rábacsécsény] és Tényőn voltak birtokai. Szerdahelyi Ferenc egy 1837-ben keletkezett irat szerint a győri püspöki uradalom jószágigazgatója volt, az 1842-ben keletkezett nemesi összeírás pedig arról tudósított, hogy Szerdahelyi Ferenc táblabíró családjával Győr-Belvárosában lakott.⁵¹ Amália 1883 novemberében, 70 éves korában a Jákóval szomszédos Kutason hunyt el.

Teréz férjének, Lehner Jánosnak a felmenői 1741-ben nyerték el a nemességet s lettek Somogyban birtokosok, ahol 1834-ben hirdették ki a címet a leszármazottak. Csákányon és Kelevízen voltak birtokaik. Lehner János és Csépán Teréz házasságából három fiú született: Vilmos (1837–1873), Antal és Sándor (szül. 1839).⁵²

József (1814–1888) 1839-ben elvette feleségül Domaniczky Máriát (1815–1873). A házasságból öt gyermek született, de csak két lány érte meg a felnőtt kort: Apollónia (1840–1877), aki később Sárközy Dénes felesége lett, és Karolina (1859–1904), aki Kacskovics Kálmánhoz ment férjhez. Iskoláiról nincs adat. Jákóban gazdálkodott, a vármegyénél különböző hivatalokban szolgált, társadalmi egyesületekben és a Belső-Somogyi Református Egyházmegyében különböző pozíciókat töltött be. Bőkezű támogatója volt a jákói református gyülekezetnek és a csurgói gimnáziumnak.

Krisztina Hochreiter Bertalanhoz ment feleségül. A Hochreiter családnak Bükkösdön (Somogybükkösdön), Nemesdédén, Porrogon voltak nagyobb birtokai. Csépán Krisztinának egy fia ismert, Hochreiter Kornél (1853–1944) ügyvéd, Somogy vármegye tiszteletbeli alügyésze, tiszteletbeli ügyésze, majd tiszteletbeli főügyésze.

Franciska (1820–1894). Róla keveset tudni, s az a néhány adat is Amália környezetéhez kötődik. Valószínűleg a 11 évesen árván maradt kislányt ő vette magához. Szerethetett olvasni, hiszen előfizetője volt korabeli újságoknak, tagja volt a győri olvasóegyletnek (1846). Adományozók névsorában is feltűnik a neve.⁵³ Az 1852/53. tanévben sógorával, Szerdahelyi Ferencsel közösen több

⁵¹ LOSONCZI TÓTH Árpád: Egy boldog mennyasszony levelei. Meszlényi Terézia és Tanárky Augusztá levelezése. Győri Tanulmányok Füzetek. Tudományos Közlemények 13/2008. Győr, 2008. 106., 469. sz. lábjegyzet.

⁵² GÖZSY Zoltán – GÖZSY Gáborné: A somogyi levéltár üvegablakai. Nemesi címerek a Somogy Megyei Levéltár üvegablakain. Kaposvár, 2000. 100–101., CSÁNKI: i. m. (1914) 612.

⁵³ NYÁRY Pál: Adakozók névsora Mátyás király emlékére. = Honművész 8 (1840) 77. sz. (szeptember 24.) 622–623., A Himfy lantra adakozott a hölgyvilág. = Életképek 5 (1847) 6. sz. (február. 6.) [3.], Kimutatása a Nemzeti Múzeum dísztermeinek földszítésére és felszerelésére

mint 400 könyvet ajándékozott a győri Szent Benedek-rendi Katolikus Gimnáziumnak. A jogi, történelmi és szépirodalmi munkákból álló adományt részint a gimnáziumi, részint az ifjúsági könyvtár számára leltározták be.⁵⁴ És lehetett talentuma a művészetek iránt, hiszen egy tudósítás arról számolt be, hogy „Egyes éneket Belizar daljátékból Csépan F. kiasasszonytul hallottunk, kinek érzésteljes előadását fenhangjának tiszta csengése ezen hangverseny legszebb élve közé emelte.”⁵⁵ Liszt Ferencet is elbűvölte Csépan Fanni kisasszony, de nem énekével, hanem akkor, amikor egy ékesen készített „drágamívű erszénykét” nyújtott át a mesternek 60 arany dukáttal bélelve. Fanni kisasszony az erszény egyik oldalára Győr város címerét hímezte, míg a másikon „Győri emlék 1840” felirat díszlett.⁵⁶ Franciska életének 75. évében, 1894-ben hunyt el Kutason.⁵⁷

Csépan István, a könyvgyűjtő⁵⁸

A felvilágosodás korának képzett embere olvasó, művelődő ember volt. A könyvekből értesült az új tudományos eredményekről, az új eszmékről, a nemzeti nyelvi-irodalmi mozgalmakról.

Csépan Istvánnak a szülői házból hozott könyvszeretetét és könyvgyűjtő hajlamát erősítette a műveltségéből fakadó tudományos és irodalmi érdeklődése, amelyet a debreceni református kollégiumban és a pesti egyetemen (1785–1788) folytatott tanulmányai során szerzett, de a hazai körülmények is fokozhatták szenvedélyét.

A könyvgyűjtést már kollégiumi és egyetemi tanulmányai idején elkezdte. A debreceni református kollégium bizonyítványa is kiemelte, hogy Csépan

adakozóknak. = Pesti Napló 11 (1860) 91. sz. (április 18.) [3.] Csépan Franciska általában 1–5 forint közti összegeket adományozott közcélra.

⁵⁴ A Pannonhegyi Szent Bene[dek]-rend győri fő-gymnasiumának tervrajza 1852/3-dik tanévben. Győr, 1853. 13., Értesítő a Pannonhalmi Szent Benedek-rend győri főgimnáziumáról az 1900/1901. isk. évben. Közzéteszi: Acsay Ferenc igazgató. Győr, 1901. 347.

⁵⁵ Győrmegyei közgyűlés = Jelenkor 13 (1844) 31. sz. (április 18.) 185.

⁵⁶ Sz. K.: Liszt Győrött. = Honművész 8 (1840) 8. sz. (január 26.) 62–63.

⁵⁷ Halálóziási rovat. = Vasárnapi Ujság 41 (1894) 46. sz. (november 18.) 776. Csépan Franciska, Csépan Antal alispán nővére 75 évesen hunyt el Kutason.

⁵⁸ E fejezet alapja: SZARVASI: i. m. (1939) 92–95. – Szarvasi Margit a lábjegyzetben megjegyezte, hogy a Csépan által készített könyvjegyzék és a könyvtár egy része a munka írásakor Jákóban (Somogy megye) volt dr. Wellmann Imre (1909–1994) országos levéltári segédőri birtokában. Szarvasi Margit Wellmann Imre első felesége volt, akitől elvált. A jákói kúria ekkoriban Wellmann Imre édesapjának, Wellmann Oszkár (1876–1943) állatorvosnak, egyetemi tanárnak, akadémikusnak a tulajdonában volt.

István azok közül való, akik a tudományért tudnak és hajlandók is áldozatot hozni. Könyvgyűjtő szenvedélye intenzíven folytatódott Jákóban is, ahol anyagi függetlenségben élt és sokat áldozhatott könyvtára gyarapítására.

Csépán István saját kezűleg 1802-ben összeállított címjegyzéke⁵⁹ arról vall, hogy könyvtárában a könyvek nagyobb része modern, kortárs munka volt, s az idegen nyelvűek voltak többségben. Szinte bámulatosnak mondható, hogyan jutott el a kis Somogy megyei faluba a kor irodalmi alkotásainak egy-egy darabja egy-két évvel megjelenése után, vagy éppen ugyanabban az esztendőben. Vidéki könyvkereskedelem híján ez csak úgy magyarázható, hogy Csépán István minden nagyobb útját felhasználta könyvvásárlásra. Valahányszor megfordult Pesten, Pozsonyban, Győrben vagy bármely más nevezetesebb helyen, sietett könyvgyűjtő szenvedélyét kielégíteni. Vásárolt például a felosztott pesti pálos kolostor és a nagyszombati jezsuita kollégium könyvtárából is. De minden más lehetséges módot felhasznált a könyvszerzésre. Amint meghallotta, hogy valahol a megyében, pl. Darányban „auctio” lesz, odasietett, még ha egy napi járóföldre volt is. Még hatvanéves korában sem sajnálta a fáradságot, ha könyvszerzésről volt szó. Még jellemzőbb rá egy másik eset. Egyik „patvaristája” [ügyvédbojtárja], Patai Mihály, adósa maradt. Csépán meglátta nála értékes külföldi könyveit, átvette őket s értéküket leszámította a tartozásból.

A vásárláson kívül gyakran jutott könyvekhez ajándékozás révén is. Csépán Istvánt már debreceni diák korában is megajándékozták értékes könyvekkel a hollandiai és svájci egyetemekről hazatérő ifjak. Gyakran kapott tiszteletpéldányt neves szerzőktől, vagy ajándékként mára elfeledett emberektől, a veszprémi káptalantól, református egyházi férfiaktól, stb. Érdekes módja volt a könyvszerzésnek a csere is. Így került hozzá Mátyus István „Ó és új diaetetica”-jának egy példánya, melynek teljes címe: Ó és Új diaetetica az az: az életnek és egészségnek fenn-tartására és gyámolgatására, Istentől adattatott nevezetesebb természeti eszközöknek való elszámolása gróf Festetics Lajostól.

Csépán könyvtárában található könyvek többsége latin nyelven íródott, ami természetes, hiszen nemcsak a hivatalos nyelv, a hazai tudományosság nyelve is a latin volt.

Csépán érdeklődése sokoldalú volt. Könyvtárában az állomány többségét alkotó jogi és államtudományi, politikai és történeti munkák mellett az irodalmi és nyelvi tárgyú könyvek és folyóiratok is ott voltak, ahogy az egyházi

⁵⁹ Függelék. Csépán István könyvjegyzéke (1790–1802). = SZARVASI: i. m. (1939) 101–118.

vagy egyháztörténeti, földrajzi, útleírási és statisztikai, matematikai, természettudományi és orvosi, filozófiai, gazdasági tárgyú és vegyes tartalmú művek is. A jogi művek viszonylag magas számát jogi végzettségi indokolja.

A somogyi faluban élő ügyvéd jogi érdeklődése azonban túlterjedt a hivatala gyakorlásához szükséges ismereteken. Megvásárolta a *Corpus Juris* [Törvény Tár] és Werbőczy István *Tripartitum*ának [Hármaskönyvének] több kiadását, valamint beszerzett számos hazai és külföldi jogszabálygyűjteményt és törvénytárt, de jogi könyveinek nagyobb és érdekesebb részét kitevő jogelméleti és jogtörténeti művek is ott sorakoztak könyvtárszobájának polcain. A külföldi művek mellett olvasta a XVIII. századi magyar jogi irodalom számos alkotását is.

Csépán István történeti olvasottsága és tájékozottsága ugyancsak alapos és figyelemreméltó. Az ókori latin szerzők közül Livius és Julius Caesar történeti munkái megvoltak a gyűjteményében, ahogy a modern, főleg nyugat-európai történetírók munkái is, melyeket eredeti nyelven olvasott. A régebbi magyar történeti irodalom is érdekelte, de korának szinte minden jelentősebb hazai történészének műve szerepelt a könyvtárában, így például Bél Mátyásé, Pray Györgyé, Katona Istváné, Cornides Dánielé, Kovachich Márton Györgyé.

A történeti múlt kérdései mellett Csépán István érdeklődése saját kora közéleti, politikai, gazdasági és művelődési eredményeire és kérdéseire is kiterjedt. Tulajdonában levő politikai írárok többsége aktuális kiadvány volt. Olvasott leleplező munkát a berlini porosz udvarról, Trenck Frigyes élettörténetéről, egy 1789-ben névtelenül megjelent művet a Bastille lerombolásáról. Számos szabadkőműves, jezsuitaellenes és egyéb felvilágosult szellemű munkát, politikai röpiratot is olvasott az 1790-es években. A korabeli Magyarország feudális rendszerének gazdasági problémáit Berzeviczy Gergely könyvéből ismerte meg. Tulajdonában volt Nagyváthy János magyar nyelven írt mezőgazdasági munkája, *A' szorgalmatos mezei-gazda* (1791), amelyet gazdálkodó birtokosként nyilván érdeklődéssel forgatott.

Csépán István a felvilágosult nemesi értelmiség tagjaként már a XIX. század elejére jelentős könyvtárat gyűjtött, hiszen könyvjegyzéke 333 művet, 8 portrét, 33 vármegyeterképet és 9 egyéb térképet tartalmazott. Igyekezett naprakészen tájékozódni a hazai és külföldi tudományos eredmények és a politikai-közéleti események iránt. Ezt az őszinte érdeklődést tanúsítják azok a korabeli magyar és hazai német nyelvű sajtótermékek is, amelyekből a legfrissebb politikai, művelődési és tudományos eredményekről szerezhetett tudomást.

Könyvtárában ott volt a Bécsben megjelenő Magyar Kurírnak és irodalmi melléklapjának, a Magyar Musának [Múzsának] 1788-i, a bécsi Hadi és Más Nevezetes Történeteknek 1789–1790-i, a kassai Magyar Museumnak 1788-i, a komáromi Minden Gyűjteménynek 1788-1791-i évfolyama, továbbá a Pozsonyban megjelenő Ungarisches Magazin 1792-es évfolyama. Ez utóbbi főleg magyar történeti, továbbá földrajzi és természettudományi vonatkozású írásokat közölt.

Csépán István irodalmi olvasottsága is figyelemre méltó. Külföldi munkát viszonylag keveset olvasott, de olvasmányai a római klasszikus szerzők (Horatius, Ovidius, Vergilius, Phaedrus, Juvenalis, Seneca, Petronius Arbiter, Catullus, Tibullus, Propertius) munkáitól Erasmuson át a nemzeti irodalmak néhány klasszikus és korabeli felvilágosult szellemű alkotásáig terjedtek. Legkedvesebb szerzője Schiller, neki öt munkája (*Don Carlos*, *Ármány és szerelem*, *A haramiák*, *Fiesco és Wallenstein*) volt meg a könyvtárban, természetesen német nyelven. Ám érdekes, hogy Goethe egyetlen műve sem volt a birtokában.⁶⁰ A kisebb német írók közül az osztrák Werthst emeljük ki, akinek Zrínyi Miklós-ról szóló *Niclas Zrini* című munkája természetesen eredetiben és Csépán saját fordításában is megvolt. Érdekes, hogy a francia és angol művek javarészt német, kisebb részét korabeli magyar fordításban olvasta. Francia könyveket kisebb számban eredeti kiadásban is vásárolt és olvasott.

Számos XVIII. századi magyar irodalmi művet is beszerezett Csépán, köztük a kor középneemességének jó néhány kedvelt, hagyományos olvasmányát, de a felvilágosodás irodalmának több, új szellemű alkotását is. A teljesség igénye nélkül említjük Mikes Kelemen *Törökországi leveleit* (Szombathely, 1794), Dugonics András öt munkáját (*Etelka* c. regényét két kiadásban, *Toldi*, *Báthory Mária*, *Kun László*, *Gyapjas vitézek* c. műveit). Olvasta Gvadányi Rontó Pálját, Pálóczi Horváth Ádámnak három művét (*Holmi*, *Hunniás*, *Legrövidebb nyári éjszaka*), Ányos Pál, Csenkeszfai Poóts András, Gyöngyösi István, Szentjóni Szabó László, Takáts József versesköteteit, Péczeli József meséit stb.

A korabeli magyar nyelvtudomány eredményeire és a felvilágosodás nyelvfejlesztő törekvéseire is felfigyelt a tudós érdeklődésű könyvtártulajdonos. Sajnovics Jánosnak a magyar és lapp nyelv hasonlóságáról, egyezéséről szóló út-törő műve ugyanúgy megtalálható gyűjteményében, ahogy a *Debreceni Grammatika* vagy Báróczi Sándor *Védelmeztetett magyar nyelve*.

⁶⁰ SASHEGYI Oszkár: A Werther útja Magyarországon. = Egyetemes Filológiai Közöny 67 (1943) 400.

Érdekes viszont, hogy a magyar felvilágosodás legnagyobb képviselőinek, Kazinczy Ferencnek, Bessenyei Györgynek, Batsányi Jánosnak, Verseghy Ferencnek a művei nem szerepeltek a katalógusában. Valószínűleg Kazinczy Ferenc, Martinovics Ignác és társaink sorsa riasztották a fentebb sorolt szerzők műveinek birtoklásától. (Batsányinak 1802 előtt csak kisebb művei jelentek meg nyomtatásban. Első verseskötete csak 1827-ben látott napvilágot.) A korabeli magyar folyóiratokból a fenti írók műveit is ismerhette.

Csépán István könyvtárának 1802 utáni gyarapodása nem ismert, de azt tudjuk, hogy a könyveket, térképeket, érméket és kéziratokat élete végéig kitaróan gyűjtötte.

1. kép

*A Welmann Oszkár által 1937-ben átépített reformkori Csépán-kúria napjainkban
(A kaposvári Rippl-Rónai Megyei Hatáskörű Városi Múzeum archívumából)*

Csépan mint műfordító

Csépan István maga is folytatott irodalmi és fordító tevékenységet. 1790-ben három műve jelent meg nyomtatásban. Az egyik Friedrich August Clemens Werthes német író (1748–1817) *Niklas Zrini oder die Belagerung von Sigeth c.* Zrínyi-drámájának (Wien, 1790) fordítása, amely *Zrini Miklós, avagy Szigetvárnak veszedelme* címmel Komáromban jelent meg. A három felvonásos történelmi szomorújátékot 1793. augusztus 20-án Pesten a színházban, 1794 tavaszán pedig a pozsonyi teológiai szemináriumban a kispapok adták elő.⁶¹ A másik két mű: *Szomorú beszéd és hazafiúi gondolatok a második József római császár sírja fölött*, amelyet báró Trenck Frigyes művének fordítása, a kiadás helyét nem ismerjük. A másik a *Szerencsét kívánó versek a magyarokhoz*⁶² című költemény (Komárom, 1790), amelyről kortársai is elismerően szóltak. Önálló művein kívül még németből fordított versei jelentek meg Kazinczy Ferenc Orpheus c. folyóiratában Kassán (1790).⁶³

Csépan István és a vármegyei könyvtár

A könyvek iránti lelkesedését és szakértelmét ismerve, Csépan István Berzsenyi Dániellel, Bodonyi Józseffel (gróf Széchenyi Ferenc titkárával) és Siklósy Viktor Pusztakörpádon [Kiskörpádon] élő birtokossal, főbíróval együtt tagja volt a *vármegyei könyvtárba* beszerzendő könyveket kijelölő négy fős kiküldöttségnek.⁶⁴ Magyarázatul: gróf Festetics László 1825. december 7-én ezer forintot ajánlott fel Somogy vármegyének megyei könyvtár létesítésére. Kikötése szerint a pénzből fél éven belül magyar tárgyú vagy magyar nyelvű könyveket, vagy kéziratokat kellett vásárolni. A beszerzendő művek kijelölésére megyei kiküldöttséget (bizottságot) kellett összeállítani. Az ajánlat elfogadásáról a

⁶¹ Régi magyar drámai emlékek. XVIII. század. Pálos iskoladrámák, királyi tanintézmények, papneveldek színjátékai. Werthes Friedrich – Csépan István: Zrínyi Miklós 1794. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1990. 457–499.

⁶² A mű címe pontosan: Szerencsét kívánó versek A' Magyarokhoz, Mellyeket Magyar De Más Forma Versebbe Foglalt Györgyfalvi Csépan István. Pest, 1790. Csépan két fordítását említi és idéz belőle WIX Györgyné: Trenck Frigyes 1790. évi politikai röpirata. = Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1976–1977. Budapest, 1979. 121–163.

⁶³ SZINNYEI József: Magyar írók élete és művei. Budapest, 1893. II. 270–271. – Az „érdemes fordító” két művét (Zrínyi Miklós; Szerencsét kívánó versek a' Magyarokhoz) nekrológja is említi: Kihalt Tudósok és Írók. = Tudományos Gyűjtemény 14 (1830) XII. 124.

⁶⁴ KANYAR József: „Múzsáknak szentelt Kies tartomány”. Tanulmányok Somogy megye művelődéstörténetéből (XVIII–XIX. sz.) Kaposvár, 1983. 25., 228–229.

somogyi megyegyűlés döntött, s ott jelölték ki a könyveket megnevező bizottság tagjait. Berzsenyi Dániel levele Cséján Istvánnak:

Tekintetes Tábla Biró Ur

Különösen tisztelt Nagy Jó Ur!

Azon igen szíves tisztelet mellylyel én a' T. Ur nagy érdemei eránt viseltetem kötelességemmé teszi, hogy e következő alázatos jelentésemet a' T. Ur elejbe terjeszem.:

A T. Vármegyének azon végzése melly engem a' tudva lévő Könyvek följeletésére rendelt Kiküldöttséghez ki nevezett, ám bár olly későn jött tudtomra, hogy már e' részben alig tehettem volna valamit, mégis azonnal irtam Bodonyi Urnak 's kértem hogy adja tudtomra a' dolognak miben létét, 's az Exmissus Uraknak egész szándékát, hogy velek egygyütt én is kötelességem szerint munkálkodhassam; de mivel levelemre Bodonyi úr még felelni sem méltóztatott 's a' többi Exmissus Uraktól is semmi tudósítást nem kaptam, meg nem engedte szemérmetességem, hogy én többé magamat obtrudáljam; 's ugyan azért ezen igen igen szép kötelességemben semmit nem tehetvén, reményiem a' T. Ur előtt e' részben mentve fogok lenni.

Egyéberánt pedig, mivel én Gr. Festetitsnek ezen igen nagy és messzeható gondolatját úgy nézem, mint egy létünket culturánkat illető országos kérdésnek geniális megfejtését, bátorkodom a' T. Urat a' szent Muzák nevében arra alázatosan meg kérni, ha ne talán még önnön szíve arra meg nem kérte, hogy ezen fontos dolgot bölts hazafiságához illő figyelemmel tekinteni méltóztatson. S méltóztatson a' T. Vármegyét arra bírni, hogy ezen könyvtárnak főtartására, gazdagítására, 's az illy olvasó intézethez igen illő folyóírásokra megkivántató fundus állíttassék. Mert csak így jelenhetik meg a' nagy gondolat a' Világ előtt a' maga méltóságában 's így várhatjuk azt hogy Somogy példája több Vármegyét is azon m egfoghatatlan álomból, melly culturánkat nyomta, 's H azánkat a' legszegényebb am erikai coloniáknál erőszben szegényebbé tette valahára föl ébreszt 's ki m utatja m int kell a' pusztákban el szórt 's a' culturának minden organjaitól megfosztatott magyar Nemességen segíteni, hogy azon kezdetett, mellyet az oskolákon nyer tökéletességre vihesse 's ki mutatja, hogy a' Könyvtárokat, ezeket a férfiaknak oskoláit 's a nemzeti culturának legfőbb kintseit hol kelljen lerakni. (1826. jun. 26. előtt.)⁶⁵

⁶⁵ MERÉNYI Oszkár: Berzsenyi Dániel ismeretlen és kiadatlan levelei. Az MTA Irodalomtörténeti Bizottságának a kiadása, Budapest, 1938. 73–74.

Tudós tagságának kérdése

A Révai Miklós által létrehozni szándékozott Magyar Tudós Társaság 40 tagja közé Csépan Istvánt is rendes tagnak jelölték a magyar nyelv művelése terén szerzett érdemei, valamint latin, német és francia nyelvtudása alapján. Révai nagy terve azonban nem vált valóra. Csépan Jákóba költözésével távol került a tudományos és irodalmi élet vérkeringésétől, a tudományos és irodalmi szerepléstől visszavonult. Birtoka gazdasági ügyeinek és ügyvédi teendőinek intézése mellett csak könyveinek élt. Gondos jegyzéket vezetett róluk, megszámozta őket, beírta a nevét, gyakran a megszerzés módját és idejét, néha még a szerzőkre vonatkozólag is tett megjegyzéseket.

Halála és emlékezete

Csépan István 1830. február 13-án hunyt el Jákóban. A Hazai 's Külföldi Tudósítások c. újság így emlékezett meg róla: „Somogy Vármegyéből az a' szomorú hír érkezett, hogy Tekintetes Györgyfalvi Csépan István Úr több T. N. Vármegyék' Tábla-Birája, és a' Somogy Vármegyei belső Tractusnak egyik fáradozhatatlan Curátora f. e. Februarius 13-dikán életének 72-dik évében munkás pályáját a' mely-vizi betegségben béfejezte. A' boldogult az Ügyvédek, és a' Törvényes Tudományok Doctorai közé béiktattatván, elsőbbsen mint több nevezetes és nagyobb Uradalmaknak rendes Ügy viselője, utóbb mint T. N. Somogy Vármegyének Tábla-Birája, több esztendőig Tiszti Fő Ügyvédje, és az árvák' dolgaira felügyelő állandó Ki-küldöttségnek egyik buzgón fáradozó érdemes tagja, a' Közjónak előmozdítására czélozo számos érdemeiben öszülvén meg, mindelektől érzékenyen sajnálatatik, és Ns. Somogy Vármegyének egyik legjelesebb, 's követésre méltó férfiai közé méltán számlálatik. – Az ezeket közlő e'képpen fejezi be tudósítását: és így Ns. Somogy Vármegye kevés idő alatt három legnevezetesebb tagjától fosztatott meg, kik közül ketten, úgymint Nagys.[ágos]. Sárdi Somsits Pongrácz, és Tettes Igmándy Antal Urak felsőbb helyheztetésök által az érdeklett Nemes megyének tovább is fényére, és java' elő mozditására szolgálnak, 's így Ő vélek Ns. Somogy Vgye ezután is méltán büszkélkedhetik; de Csépan István Urat mint végképpen elveszett tagot, még a' jövőendő ivadék is búsan fogja emlegetni.”⁶⁶

⁶⁶ Somogy Vármegyéből... = Hazai 's Külföldi Tudósítások 1830. 28. sz. (Szent György Hava 7dik napján) 218.

Györgyfalvi Csépán István 1830-ban bekerült a „kihalt” magyar tudósok és írók pantheonjába.⁶⁷ Az egyetlen volt a képzett Csépánok közül, akit Szinnyei József is felvett írói életrajzgyűjteményébe.⁶⁸

2. kép
Csépán István síremléke
(Fejes László felvétele)

⁶⁷ Kihalt Tudósok és Írók. = Tudományos Gyűjtemény 14 (1830) XII. 124.

⁶⁸ SZINNYEI József: Csépán (Csépány) István (györgyfalvi). = Uő.: Magyar írók élete és munkái. Budaapest, 1893. II. 270–271.

CSÉPÁN ANTAL, SOMOGY VÁRMEGYE ALISPÁNJA

Amikor 1900. június 1-jén Szőlősgyörökön ünnepelték az agg Csépán Antal somogyjákói földbirtokost, az akkori alispán, Maár Gyula a következő szavakkal köszöntötte: *„Maga ez a név egy megtestesült fogalom, a törvényhatósági önkormányzat határtalan szeretete. Önzetlen, nemes szívét egy nagy érzés, a vármegyéhez való rendíthetetlen ragaszkodás uralja. Kristály-jelleme és kötelességtudása, dús tapasztalatai és higgadt megfontolása, széles emberismerete és végtelen tapintata szakadatlan láncolatban jellemzik hosszú közszolgálatát. És ezen hosszú idő alatt (1833–1900; mint alispán 24 évig szolgált) mindig igazságos és humánus, bölcs és szerény maradt; szenvedélyt vagy előítéletet nem ismert, hanem mindenkinek jóakarója, a népnek pártfogója, a tisztikarnak pedig barátja, tanítója, atyja volt. (...)*

*Reá, vármegyénk hazafiui erényekben és polgári érdemekben megőszült vezéralakjára emelem poharamat azon forró kívánnal, hogy Csépán Antal ur ő nagyságát az Ur Isten még soká éltesse!”*⁶⁹

Bő évtizeddel később mint a régi Kaposvár tipikus figurája tűnik fel: *„a hires alispán, Csépán Antal, az utolsó művelt magyar táblabírák egyike. Tipikus alak; kár a nemzetre, hogy ez a species [faj] kihalt. A megtestesült higgadtság, józan okosság volt az öreg Csépán. Nem volt nyájaskodó s azért mégis mindenki szerette. A maga igénytelen egyszerűségével tekintélyt tudott tartani, pedig talán egy parányi modern szellem sem volt benne. Zárkózott, rideg kálvinista puritán létére csupa szívjóság.”*⁷⁰

A Csépán család kiemelkedő tagjai közül talán Antal tette a legtöbbet a közjóért. 1808. szeptember 22-ikén született Nagybajomban. 1817-ben lett a csurgói iskola növendéke, s mindvégig minden tantárgyból eminens diákja. A kollégiummal együtt élte ifjú éveit. Az ott kapott útravaló, az ott szerzett élmények végigkísérték életét.⁷¹ Kapcsolata élete végéig szoros maradt az alma máterrel. Csurgói tanulmányait befejezve Pápára küldték tanulni, majd apja példáját

⁶⁹ Veterán tanácsbírákat... = Dunántúli Protestáns Lap 11 (1900) 25. sz. (június 24.) 420.

⁷⁰ Kaposvár régen. Emlékezések öt esztendőről 1868–1872. (Egy rossz diák naplójából.) IV. = Somogyvármegye 7 (1911) 99. sz. (április 30.) 7.

⁷¹ BAKSAY Sándor: A csurgói főgimnázium százéves jubileuma. Vasárnapi Ujság 46 (1899) 38. sz. (szeptember 17.) 633–634.

követve Pesten jogot hallgatott. 1832-ben tette le jogi vizsgáját. Neveltetése és tanulmányai a politikai pálya felé terelték.

Csépán Antal 1835-ben megnősült, feleségül vette a néhai dunántúli református püspök, Tóth Pápai József lányát, Apollóniát (1801–1855), akinek ez a második házassága volt. Apollónia első férjével, Balásfalvi Kiss Lászlóval, Pest-Pilis és Solt megye szolgabírójával 1818 októberében házasodott össze Dadon. A válással végződő házasságban két gyermek született: Miklós (1820–1879) és Karolina (1822–?). Miklós az utolsó Jászkun kerületi főkapitány volt, majd az első Jász-Nagykun-Szolnok vármegyei főispán lett. Kiss Karolina neve többször feltűnik a Jákóval kapcsolatos iratokban a jákói reformátusok nagylelkű támogatójaként.

3. kép
*Tóth Pápai Józsefné szül. Székely Ilona síremléke
(Fejes László felvétele)*

Csépán Antal és Tóth Pápai Apollónia házassága gyermektelen maradt. (Az anyakönyvek tanúsága szerint volt egy „növendéke”, Pötze Terézia, akit 1851-ben a henészi kovácmesterhez, ifj. Vajda Józsefhez adott feleségül.) A feleség, Apollónia 1855-ben elhunyt, a község mára elhagyott temetőjében a Csépán család sírboltjában helyezték nyugalomra. A 47 évesen özvegyen maradt Csépán Antal többé nem házasodott meg.

Vajon milyen életet élhetett ez az életet igenlő, az eszméihez, egyházához hűséges, kompromisszumképes, köztisztletben álló, nagy tekintéllyel bíró ember, vagy ahogy a régi jó ismerőse, Eötvös Károly nevezte: „*vármegyéjének tekintélyes birtokosa s oszlopos vezető tisztviselője*”⁷²? Hogy mást ne mondjunk róla: 1887-ben bemutatták Rudolf trónörökösnek⁷³, 1899 őszén Darányi Ignác földművelésügyi miniszter személyesen tette tiszteletét Jákóban Somogy bölcs öregjénél.⁷⁴ Előre bocsájtjuk, lehetetlen feltérképezni azt a munkát, amit hosszú élete alatt végzett.

Alaposan ismerte a megyei adminisztrációt, annak minden apró részletét. Akaratereje, buzgalma és munkabírása még idős korában is töretlen volt. „(...) *esze, keze mindenütt ott van, ameddig hivatala ér, s a megye közönségének fejről egy hajszál nem esik le tudta nélkül*” – mondta róla Roboz István.⁷⁵

Hivatali működéséről általában elismerően szóltak. A tisztviselőktől munkát és fegyelmet várt, ugyanakkor figyelmes, igazságos volt velük szemben, nehéz időkben kiállt mellettük. Egy kortársa szerint „*a fiatalságnak közszere-
tetben álló Tóni bácsija volt megyszerte. Külsőleg morcnak és ridegnek látszó
igazi turáni arc és koponya, (...) de belsejében galambepével, végtelen jósággal
és szelídséggel megáldott egyén* (...)”⁷⁶

Nem tartotta tévedhetetlennek magát, döntéseit képes volt felülbírálni, megváltoztatni.

Néha előfordult, hogy sikkasztással, tisztességtelen hivatalszerzéssel, hanyagsággal és erélytelenséggel vádolták, de mindannyiszor kiderült a rágalmazás ténye, és ő emelt fővel távozhatott a tárgyalóteremből. Némelyek őt tették felelőssé a betyárok garázdálkodásáért az 1860-as években. Ennek kapcsán Andorka Gyula csurgói járásbíró a Pesti Naplóban megjelent írásában pusztá

⁷² EÖTVÖS Károly: Kocsi Sebestyén Károly. IV. = Pesti Hírlap 29 (1907) 184. sz. (augusztus 3.) 3–6.

⁷³ A trónörökös Berzencén. = Pesti Hírlap. 1887. április 28. 7.

⁷⁴ Darányi Ignác Somogyvármegyében. = Pécsi Napló 40 (1899) 150. sz. (szeptember 19.) 3.

⁷⁵ ROBOZ István: A tükörből. Kaposvár, 1880. 284.

⁷⁶ FEKETE Gyula: Az ötven év előtti Kaposvár és fellendülésének korszaka. Kaposvár, 1929. 13.

lejáratásról beszélt. „Hogy mennyire igyekezett első alispánunk lankadni nem tudó esélyével a megye bizalmának megfelelni; azt tanúsítja minden intézkedés. (...) s megyénk tisztelt és szeretett I-ső alispánja Csépán Antal a kötelmeit híven teljesítő tisztviselő érzetével adhat számot a megyének. A névtelenség köpenyébe bújt vádaskodás, a becsületes férfiú s buzgó, tevékeny tisztviselő iránti szeretet lerontani képes nem leend. Mindazok, akik azon névtelen támadás felett méltó indignációval [felháborodással] vannak eltelve jól tudják, hogy mi volt ezen indokolatlan felszólalás czélja, jól tudják azt is, hogy honnan fu a szó; azonban jegyezze meg jól magának a bölcs tudósító ezen régi latin közmondást „tisztá öntudat neveti a hazugok rágalmait.”⁷⁷

Hivatali karrierje 1833-ban kezdődött, amikor Somogy vármegye szolgálatába állt. 1833-tól 1839-ig a babócsai járás alszolgabírája. Hivatalai a későbbi években is oda kötötték, hiszen 1842-ben a járás árvaszéki táblabírája lett, majd az 1846-ban tartott tisztújításkor babócsai járási főszolgabíróvá választották.⁷⁸

Az 1848/49-es szabadságharc idején nemzetőr századosi rangban szolgált, majd a bukást követően visszavonult és az abszolutizmus megszűntéig nem vállalt semmilyen hivatali tisztséget, a birtokán gazdálkodott. Gondos, takarékos gazda hírében állt. Látogatókat azért fogadott. 1856 után többször vendégeskedett nála a Kufsteinben és Olmützben raboskodott Madarász József, akit az 1848/1849-es országgyűlés tevékenységében az utolsó pillanatig aktív szerepvállalásáért ítéltek 9 évnyi várfogságra, ahonnan 6 esztendő letöltése után szabadult.

Madarász József *Emlékirataim* c. írásában így emlékszik vissza ezekre a találkozásokra: „Eljártam Somogymegyébe Jákóba Madarász Lajos öcsémhez s ott vele és Pál András s a szinte alkotmányos érzésű Csépánokkal, régi barátainkkal, ezek mérsékeltebb véralkatuak lévén, bizalmasan vitáztunk. Tudtuk, hogy a somogyi nép 1849 óta, még hazánknak legkétségbeejtőbb korszakában is hallotta erőnek erejével az ágyúzást; belőle senki sem verhetne volna ki e hitet. S évről évre, hónapról hónapra halasztva, azóta is folyton s ma is várja Kossuthnak Garibaldival megérkezését.”⁷⁹

⁷⁷ ANDORKA Gyula: Tisztelt Szerkesztőség! Vidéki tudósítások c. rovat. = Pesti Napló 19 (1868) 181. sz. (augusztus 7.) [2.] – Megjegyezzük, hogy Csépán Antal az őt ért vádak miatt több sajtópert indított.

⁷⁸ DOMOKOSNÉ SZALAI Zsuzsanna: Jankovich László, Somogy vármegye főispánja tiszteletére készített fényképalbum 1885-ből. Somogy vármegye tisztikarának adattára. = Somogy megye múltjából – Levéltári évkönyv 43–44. Kaposvár, 2014. 14–15.

⁷⁹ MADARÁSZ József: *Emlékirataim* 1831–1881. Második rész. Budapest, 1883. 293.

Megjegyzem, a Jákóban élő birtokos Madarász Lajos (1815–1868) másik testvére Madarász László volt, aki az 1847–48-as országgyűlésen Somogy megye követeként jelent meg, tagja volt az Országos Honvédelmi Bizottmánynak, s ő volt a kezdeményezője a Habsburg-ház trónfosztásának.

Máshol meg azt írja Madarász: „*Én e négy évnek legnagyobb részét gazdálkodva, Somogyban töltöttem. Szórakozást Kaposvárott az ügyvédkedő Kovachich (...) és Jákóban ismert vérem és barátim körében találtam. Itt az alkotmányos szabadsághoz hű régibb barátim és Csépán Antal az 1861-ik évi alispán, és öccse Csépán József, Pál András és Madarász Lajossal elvitatkoztunk, most már ez utóbbiak megszűntek hallgatni a horvát kapcsolt részek felőli ágyú megdördülését, s vágyták a kiegyezhetést áldozatok árán is, s nem győzték csodálni hitem törhetetlenségét, hogy a németnek, bármint erőszakoljon is, nincs jövődjé.*”⁸⁰

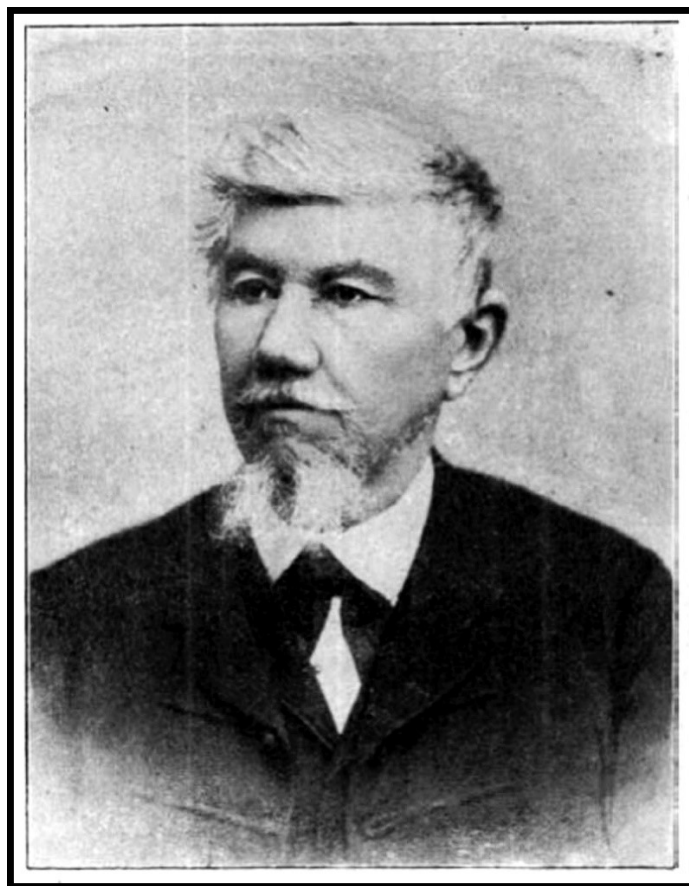
Eötvös Károly édesapjával 1856-ban fordult meg Jákóban, ahol Madarász Lajos előkelő birtokost, rokonukat látogatták meg. Ekkor toppant be Madarász József, akit a fogság sem tört meg. Bámulták „erélyét, vidámságát, törhetlenségét”. Látszott rajta, hogy „Az isten is ellenzékinék teremtette.”⁸¹

A közéletbe való visszatérését követően Csépán Antalt a megyegyűlésen 1861-ben közfelkiáltással másodalispánná választották, majd 1865-ben első alispánná lépett elő. Ettől kezdve több mint két évtizeden át, 1889-ig töltötte be a tisztséget. A kiegyezés után jórészt az ő irányításával alakult át alkotmányos, polgári intézménnyé a hagyományaira oly büszke Somogy vármegye. 82 esztendősen vonult vissza, ám népszerűsége azt követően sem csökkent.

Csépán Antalt ott találjuk az első magyar katonai hetilap, *A honvéd* előfizetői között (1867). Ő vezette 1870-ben azt a Somogy vármegyei küldöttséget, amely a vértanúhalált halt első felelős miniszterelnök, gróf Batthyányi Lajos hamvainak ünnepélyes újratemetésén vett részt. 1872-ben a Deák-párt színeiben képviselőnek szerették volna választani.

⁸⁰ Uo. 348.

⁸¹ EÖTVÖS Károly: Madarász Józsefről (1899). = Uő.: Magyar alakok. Budapest, é. n. [1909] 270–279.

4. kép

Csépan Antal alispán arcképe
Vasárnapi Ujság 46 (1899) 38. szám, 635.

Csépan Antal felekezetének hűséges szolgálója és őre 72 évig szolgálta a református egyházat, ebből 46 évig a belső-somogyi egyházmegyét. Az egyházkerületnek tanácsbírája, 1845–1860 között a Dunántúli Református Egyházkerület világi főjegyzője volt. 1847-ben megválasztották a Felső-Baranyai Református Egyházmegye segédgondnokának is. Ez utóbbi tisztségéről 1861-ben lemondott. 1860–1878 között a Belső-somogyi Református Egyházmegye segédgondnoka volt. 1879-től a dunántúli egyházkerület részéről konventi tagnak választották. 1887-től haláláig az egyházkerületi törvényszék világi bírása

volt.⁸² Mint a Belső-somogyi Református Egyházmegye világi vezetője a vármegyében betöltött hivatala (hivatalai) és kapcsolatai révén jól tudta képviselni felekezete ügyét, érdekét. Jákói háza több alkalommal adott helyet egyházmegyei közgyűléseknek.

5. kép

Az 1856-ban épült jákói református templom eredeti állapotában egy XX. századi képes levelezőlapon

⁸² DOMOKOSNÉ SZALAI: i. m. (2014) 14–15.

Csépán Antal szívügyének tekintette a népiskolák szervezését, fejlesztését. A jákói református elemi népiskola is legnagyobb részt neki köszönhetette megnyitását. 1842–1844 között a kezdeményezésére a jákói birtokosok (Csépán József, Madarász Lajos, Molnár Zsigmond, a Veszprém megyéből ide költözött Paál András) $\frac{3}{4}$ polgári telket mérettek ki a jákói református egyház (templom, iskola és tanítói lak) számára. 1845-ben a 150 lelkes kis közösség (5 úri család, 23 földműves gazda) megalapította a csökölyi anyaegyházhoz tartozó jákói leányegyházat, praeoráns tanítóságot. Az első praeoráns tanító Bíró József 1845–1850 között szolgált Jákon. A leányegyháznak a női jótévközi közé tartozott Tóth Pápai József (1758–1827) püspök (1814–1827) özvegye, Székely Ilona, lánya Tóth Pápai Apollónia és unokája, Kiss Karolina.⁸³ Az 1860-as években Csépán Antal mellett Csépán József, Madarász Lajos, Paál (Páál) András, Hegedüs József és Marton Lajos földbirtokosok határozták meg a község és a református egyház fejlődését.⁸⁴

Csépán Antal alapítója és tagja volt annak a bizottságnak, amely kezelte és odaítélte a keszthelyi országos gazdasági tanintézetben tanuló Somogy megyei ifjak számára a somogyi gazdasági egyesület által létrehozott ösztöndíjat.⁸⁵ Élete végéig támogatta természetben (gabonával), anyagilag, alapítvány létrehozásával⁸⁶ és személyes jelenlétével, morális befolyásával alma máterét, csurgói gimnáziumot, de jótévközi volt a pápai és a kaposvári gimnáziumnak is.⁸⁷ Sokat tett azért, hogy Csurgón az algimnáziumból főgimnázium legyen, s mindent elkövetett, hogy Eötvös József kultuszminiszternél elérje, „*hogya a m. kormány által hazánk fontosabb — nemzetiségektől körülvevett — pontján*” felállítani szándékozott 20 állami tanítóképző intézet egyike Csurgóra kerüljön.⁸⁸ Törékvése sikerrel járt, 1869. június 28-án megszületett a belső-somogyi helvét hitvallású egyházmegye és a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium között a

⁸³ B. K.: Jáko (Somogy) sept. 18. (Egyház és iskola körüli áldozatok) = Protestáns Egyházi és Iskolai Lap 7 (1864) 40. sz. (október 2.) 1302–1303. Bíró Józsefről: KÖBLÖS József – KRÁNITZ Zsolt: A Dunántúli Református Egyházkerület prédikátorai és rektorai II/1. 1761–1849. Pápa, 2018. 230.

⁸⁴ PESTY Frigyes: Somogy vármegye helynévtára – Fontes Comitatus Simighiensis 1. Kaposvár, 2001. 145–146.

⁸⁵ Pályázati ösztöndíjakra a keszthelyi gazd. tanintézetnél somogyi ifjak számára. Gazdasági Lapok 1874. augusztus 23. 517.

⁸⁶ DREL II. 7. A belső-somogyi ev. ref. egyházmegye 1879. évi március hó 18–21. napján Nagybajom városában tartott közgyűlésének jegyzőkönyve, 53. Az alapítványt 1860-as évek elején hozta létre 500 forintnyi alaptőkével.

⁸⁷ BARAKONYI Kristóf: Csépán Antal emléke. 1806–1903. = Dunántúli Protestáns Lap 14 (1903) 35. sz. (augusztus 30.) 559–562. A vezércikkben az elhunyt születési éve hibásan szerepel.

⁸⁸ KOLTAI István: A csurgói m. kir. áll. tanítóképző-intézet története. Szeged, 1939. 8.

csurgói tanítóképző felállítására vonatkozó szerződés, amelyet Eötvös József kultuszminiszter minden pontjában elfogadott.⁸⁹ Az aláírók között megbízottként és meghatalmazottként Csépan Antal neve is szerepel. Ő helyettesítette Tisza Kálmán főgondnokot a világi elnökségben dunántúli helvét hitvallású egyházkerület székesfehérvári közgyűlésén, amelynek legfontosabb tárgya a pápai jogakadémia ügye és egy tanítóképző felállítása volt.⁹⁰ Segítette a kaposvári protestánsok gyülekezetté alakulását, s ő volt az, aki első templomuk alapkövét letette.⁹¹

„Nem tartom feleslegesnek megemlíteni, hogy ő nem sokat beszélt, még kevesebbet írt: de aki hallotta őt beszélni, kivált asszesszori [táblabíró, ülnök] működéséről, az csakhamar meggyőződhetett arról, hogy minden szava a hit és a meggyőződés kifolyása volt. És én megvagyok győződve arról, hogy úgy az egyházi, mint a polgári téren minden tettei a hit gyümölcsei voltak. Az olyan hittelmes ember megmarad mindvégig a maga egyszerűségében (...).⁹²

Csépan Antal, az előrelátó, gondos gazda, értőn figyelte korának gazdasági változásait, technikai vívmányait. Érvelt a vasútépítés mellett, mondván *„Tolnának és közép-Somogynak bora, búzája, árpája, gyapjúja, tömérdek fája a legrövidebb úton juthatna akár Fiuméba, akár Potolon⁹³, Marburgon, Villachon, Brixenen keresztül Karanthán (Karintiába) és Tirolba, meg Schweiczba, ezen, minden évben biztosan fogyasztó tartományokba (...).⁹⁴*

Foglalkoztatta a balatoni gőzhajózás ügye, támogatta a balatoni kikötők és az odavezető utak kiépítését.⁹⁵ Többedmagával tervezte borkereskedelemre és nagyobb szőlészet létesítésére alapozva egy nagy haszonnal kecsegtető konyakgyártással foglalkozó részvénytársaság alapítását.⁹⁶

Sokat épített. Alispánként bővítette a kaposvári vármegyeházat, Csurgón és Marcaliban a főszolgabíró lakását, valamint az utóbbi két városban hivatali

⁸⁹ Iskolaügy. A csurgói állami tanítóképezde felállítására vonatkozó szerződéssel. = Budapesti Közlöny 3 (1869) augusztus 3. 2469–2470.

⁹⁰ A dunántúli helv. hitv. egyházkerület közgyűlése ... = Ellenőr 8 (1876) június 20.

⁹¹ DREL II. 7. A belsősomogyi ev. ref. egyházmegye 1888. augusztus hó 21–23. napjain Csurgón tartott közgyűlésének jegyzőkönyve. V. Missió-ügyünk, 6.

⁹² TAMÁS: Adventi gondolatok. = Dunántúli Protestáns Lap 14 (1903) 51. sz. (december 20.) 1–2.

⁹³ A szlovéniai Ptuj régi magyar neve.

⁹⁴ Dombóvártól Kaposváron keresztül Zákány felé építendő... = Pesti Napló 19 (1868) 79. sz. (április 4.) 1.

⁹⁵ A balatoni gőzhajózási társaság iránt... = Fővárosi Lapok 26 (1889) 93. sz. (április 5.) 686.

⁹⁶ Aláírási felhívás. = Borászati Lapok 21 (1889) 38. sz. (augusztus 21.) 225. Alapító tagként ott szerepel Csépan Antal neve.

helyiségeket emeltetett. 1892-ig aktív tagja volt a Somogymegyei Takarékpénztár Részvénytársaság igazgatóságának.

A közjó iránti tevékenysége sok területen megmutatkozott. Elnöke volt a kaposvári kórházi választmánynak. Komoly szerepe volt a kórház bővítésében és modern eszközökkel történő felszerelésében.⁹⁷ Nagy Zoltán így ír erről: „*Talán a kaposvári kórház volt Csépán alispán „legföltettebb gyermeke”, amelynek bővítése nagyrészt az ő nevéhez fűződött az 1870-es és 80-as években. Ebben az időben készült el a főorvosi lakás, az elmebetegek melléképülete, a fürdőház, majd – 1887-ben – a nyugati szárny is. Itt, a méltán „Csépán-szárnynak” is nevezett épület külső falán kapott helyet 1887. december 29-én leleplezett emléktáblája. Az avatóünnepségre azonban hiába várták az alispánt: a hóvihar miatt ugyanis nem jártak a vonatok...*”⁹⁸

Híres volt szociális érzékenységről, jótékonykodásáról. Ha valaki segítségért fordult hozzá, az biztosan nem távozott üres kézzel. Hosszú életében mindig a jákói református gyülekezet „nagyszívű és bőkezű” patrónusa, a jákói szegények jótévője volt. Az anyakönyvek tanúsága szerint több jákói kisgyermeket tartott keresztvíz alá. (Azonban azt sem szabad elhallgatni, hogy 1846-ban „Jákó község adózó népei” az uralkodóhoz írt levelükben Csépán Antalt is bepanaszolták az elszenvedett sérelmekért.⁹⁹)

1847-ben gyűjtést kezdeményezett a falvakban a kisbajomi tűzvész áldozatainak megsegítésére. Adakozott magánembereknek, egyházi célokra, így a szlavóniai missziónak, a kisbajomi, a kaposvári, a pápai és a daruvári református templom felépítésére, a csökölyi református templom orgonájára, a Siketnémák Országos Intézetének (Kolozsvár), és megszámlálhatatlan egyesületnek, alapítványnak. Hivatali befolyását felhasználva elérte, hogy a vármegye minden községe kötelezze magát évi négy korona befizetésére, s ezzel biztosították a kaposvári Mária Valéria árvaház fenntartását, az árvaságra jutott lánygyermek nevelését.¹⁰⁰ Segítette a Bukovinából visszatelepített magyarokat, ha mással nem, akkor azzal, hogy a birtokán növekvő eperfák levelét átengedte

⁹⁷ Emlék-tábla leleplezés. = Nemzet 7 (1888) 3. sz. (január 3.) 2.

⁹⁸ NAGY Zoltán: Galambpével is lehet kórházat építeni. Kaposvári Memento, 2019. október 19. = <http://kaposvarmost.hu/blog/kaposvari-memento?page=2> [letöltés: 2021. október 20.]

⁹⁹ SZILI Ferenc: A hatalom és az erőszak természetrajza a XVIII–XIX. századi somogyi panaszlevelek tükrében. IV. A közösségek és a jobbágyfalvak sérelmei. = Somogyi Almanach 54. Kaposvár, 1997. 251–254.

¹⁰⁰ Adakozások. = Protestáns Egyházi és Iskolai Lap 24 (1881) 28. sz. (július 10.) 914., Uo. 1881. 32. sz. (augusztus 7.) 1040., Uo. 25 (1882) 17. sz. (április 23.) 537.; Nyugati temető kibővítése. A Mária Valéria Árvaház földje. = Somogyvármegye 10 (1914) 19. sz. (január 24.) 2.

nekik, miután azok elsajátították a selyemhernyó tenyésztés fortélyait.¹⁰¹ 1877-ben Somogy vármegyében aktív szereplője volt annak a mozgalomnak, amely az orosz-török háborúban a török fél humanitárius megsegítését is szorgalmazta.¹⁰²

Figyelemmel kísérte a világban zajló jóléti változásokat. Somogy vármegye közönsége nevében 1882-ben a vallás- és közoktatásügyi miniszternek írt levélben az ünnepsértések elkerülésére angol mintára szorgalmazta a vasárnapi munkaszüneti nap bevezetését, az igazságügyi miniszternek írt levélben pedig más országok mintájára a polgárok vagyonszükséglete érdekében „az előrelátást, gondosságot, munkát és takarékoságot, a valódi civilizáció bűvészeszközeit” szorgalmazni, a hitelviszonyokat akár külön törvényben módosítani.¹⁰³

Szívesen és lelkesen állt kulturális ügyek mellé. Gyűjtést kezdeményezett a gyermekéveit Nagybajomban töltő Virág Benedek (1754–1830) tanár, költő, műfordító, történetíró jubileumi ünnepségére.¹⁰⁴ Tagja volt az 1877-ben megalakult Somogyvármegyei Régészeti és Történelmi Társulat választmányának és a csökölyi kerületből a Szent István Társulatnak (1855). Thaly Kálmán történész, a kuruc kor megszállott kutatója egyik írásában megemlíti Csépan Antal magángyűjteményét, amelyből több „becses” irattal gazdagíthatta gyűjteményét.¹⁰⁵ Csépannak fontos szerep jutott Somogy vármegye monográfiájának előkészítésében. A vármegye törvényhatósági bizottság 1886-ban az alispánt bízta meg azzal, hogy a kiválasztott szerzőkkel (Nagy Imrével, Pesty Friggyessel, Roboz Istvánnal, Szilágyi Sándorral) vegye fel a kapcsolatot. A monográfia többszöri halasztás után végül a Borovszky-féle sorozat részeként 1914. április 13-án készült el, ekkor küldték el Kaposvárra. A 655 oldalas reprezentatív kiadvány összesen 65 ezer koronába került.¹⁰⁶

Tartalmas és mozgalmas életet hagyott maga mögött, amikor visszavonult jákói birtokára. Csendes nyugalomban és köztiszteltetben élte utolsó éveit.

¹⁰¹ Nemhivatalos rész. = Budapesti Közlöny 18 (1884) 183. sz. (augusztus 7.) 2. old.

¹⁰² Somogymegye népgyűlése a török-orosz háború ügyében. = A Hon 15 (1877) 236. sz. (szeptember 11.) [1.]

¹⁰³ Hivatalos rész. = Megyei Híradó. Kaposvár, 1 (1882) 43. sz. (december 3.) [1.]

¹⁰⁴ Virág Benedek emlékének... Vasárnapi Ujság 27 (1880) 2. sz. (január 11.) 30. – A Virág Benedek jubileumát... = A Hon 18 (1880) 4. sz. (január 4.) [2.]

¹⁰⁵ THALY Kálmán: Dunántuli levéltárak ismertetése, különös tekintettel II. Rákóczi Ferencz korára. Pest, 1867. 9. (Értekezések a történelmi tudományok köréből)

¹⁰⁶ RÉCSEI Balázs: Somogy megye monográfiájának története a dokumentumok tükrében. = Somogy megye múltjából – Levéltári évkönyv 38. Kaposvár, 2007. 108., 124–125.

Ahogy Baksay Sándor írta, lóháton járta birtokát, vadászgatott és várta az új századot. Csépán Antal 1903-ban hunyt el. Örököse a Kacs Kovics család lett.

1907 decemberében a Somogyvármegye c. napilap arról tudósított, hogy rendkívül értékes tárgyak kerülnek hamarosan a megyei múzeum birtokába. Csépán Antal (s egyben Csépán István) hagyatékáról volt szó. A hagyaték hatalmas irattárat, könyvtárat, számos nagy értékű régiséget: díszruhákat, fegyvereket, továbbá nagyobb darabszámú XVIII–XIX. századi festményeket, iparművészeti tárgyakat, természettudományi anyagot és a vegyesházi királyok korából származó kisebb, de értékes érmegyűjteményt tartalmazott. Az átadásra azonban nem került sor egy meg nem nevezett családtag közbelépése.¹⁰⁷ A gyűjteménynek, úgy látszik, örökre nyoma veszett.

ÖSSZEGZÉS

A késő középkori eredetű Györgyfalvi Csépán család történetének utolsó bő évszázada kötődik Somogy vármegyéhez. A család az iskoláztatással és jó házassági stratégiával sikeresen integrálódott Somogy vármegye nemesi társadalmába. (A beilleszkedést az is elősegítette, hogy Somogy vármegye, a vármegye nemessége a török hódoltság megszűnte után szerveződött újjá. A nagy kiterjedésű vármegye befogadó magatartást tanúsított a máshonnan betelepülőknek.)

A református lelkészi pálya, az ügyvédi praxis, a vármegyei hivatalvállalás, a jákói birtokszerzés és gazdálkodás a tekintélyes, jómódú köznemesség státuszát biztosította a család számára. A család nem csak a fiúk, a lányok képzésére is gondot fordított. Ennek köszönhető, hogy a lányok kiházásítása során a vármegye vezető családjaival erősödött a Csépánok kapcsolati hálója. Patrónusként szerepük volt Jákó pusztá községgé szervezésében, a jákói leányegyház létrehozásában és fenntartásában. Emellett fontosnak tartották a Belső-somogyi Református Egyházmegye, a Dunántúli Református Egyházkerület világi szolgálatát, az egyházi intézmények (népiskolák, gimnáziumok, református teológiai akadémia stb.), továbbá a közjóléti-szociális mozgalmak és intézmények, a társadalmi önszerveződések támogatását.

¹⁰⁷ Somogyvármegye 1907. december 11. 3., DRAVECZKY Balázs: A Somogy megyei múzeológiai kutatás története. = Somogyi Múzeum 6., Kaposvár, 1966. 32.

Ha a Csépán-könyvtár és -gyűjtemény, családi levéltár fennmarad, ma sokkal többet tudhatnánk felemelkedésük és hanyatlásuk történetéről, mint amit valójában tudunk.

SUMMARY

PIROSKA PALLÓS

Family Györgyfalvi Csépán in Somogy county in the 19th century

Noble family Csépán was one of the founders of the village Jákó as well as the founder of the reformed church in Somogy county. Their archive got destroyed which made the family history research hard. The reformed family first lived in the village of Senyeháza in Vas county at the beginning of the 18th century, some of its members (teachers, vicars) moved later to Komárom and then to Somogy county where they certified their noble origin first in 1803. Two family members became an outstanding figure in the 19th century: lawyer and landowner István Csépán (1758–1830) and Antal Csépán (1808–1903) also a lawyer and landowner. They both held a leading position in the public administration (Antal Csépán had no children so had no succession). They played an important role by donating the reformed church both locally and regionally. The collection of books in István Csépán's library (1802) shows that the family belonging to the intellectual cream of the society was an enthusiastic fan of the ideas of enlightenment. In his youth, István Csépán was also a member of the Masonic lodge in Zalaegerszeg, he considered serving the community, social welfare, helping the poor a crucial task in all his life. After the death of his wife (1855) Antal Csépán devoted all his energy to help the economic, cultural and social development of Somogy county. Between 1872 and 1887 he played an important role in extending and modernising the hospital in Kaposvár.

A Vasárnapi Ujság korabeli címlapja
az 1861. évi választások alkalmából

OROSZ BÁLINT

Nagyvázsonyi képviselőválasztás kövekkel és botokkal (1861)

SZENTGÁL POLITIKAI SZEREPE A VÁLASZTÁSOKON¹

REFORMKORI MAGYAR KIRÁLYSÁGBAN az országgyűlési választások és a megyei tisztújítások a megyei nemesség számára kiemelkedő fontosságú politikai események voltak. Ezen alkalmakkor számtalanszor előfordultak választási visszaélések, a politikai kultúra szerves részét alkotta a korteskedés. A választások bizonyos fokú katonai szervezettséget igényeltek annak érdekében, hogy a választók rendben és kellő létszámban vonuljanak a választási székelyre és ott a kiválasztott jelöltre adják le a szavazatukat.² A nemesi tömegek mozgósítása, a potenciális szavazók szállítása, elszállásolása, étellel-itallal történő ellátására és szavazatainak megvásárlása egy-egy nagybirtok évi tiszta jövedelmének megfelelő beruházást jelentett.³

A korteshadjáratok következményeiért sokszor az elszegényedett és bárdolatlan kisnemességet tették felelőssé. Manipulálásukkal és megvesztegetésükkel a kortesvezérek könnyűszerrel befolyásolhatták a vármegyei választások eredményeit.⁴ A kisnemesség szerepe választások alkalmával különösen 1819-től vált jelentőssé, hiszen ekkortól fogva helytartótanácsi rendelet tiltotta a *ponderális* (közfelkiáltásos) szavazást több jelölt esetén, ezért csak az egyenkénti voksolás számított jogszerűnek.⁵ Ettől fogva minden egyes törvényes (és bizonyos esetekben törvénytelen) szavazatnak jelentősége volt.

¹ A Nagyvázsonyi képviselőválasztás kövekkel és botokkal (1861) c. OTDK-tanulmány a Szegei Tudományegyetemen készült 2020-ban Deák Ágnes témavezető irányításával, Hudi József külső konzulens közreműködésével. Hathatós segítségüket ezúton is köszönöm.

² DOBSZAY 2019. 80–83.

³ Uo. 91.

⁴ DOMBÓVÁRI 2011. 3–4.

⁵ KÓSA 2001. 173.

A magyar politikai elitnek 1849 után csak 1861-ben nyílt újra lehetősége politikai jogainak gyakorlására.⁶ Felmerülhet a kérdés: vajon 12 év után — a modern alkotmányosság időszakának beköszöntével — miben és hogyan változott (ha egyáltalán változott) a kismemesi politikai kultúra? Melyek voltak a szavazók döntéshozatalában a legfőbb tényezők, és milyen szerepet kapott a követ- és képviselőválasztásban a nacionalizmus? A választóképesek ideiglenes politikai jogainak visszanyerése összetartást vagy széthúzást eredményezett a választókerületekben?

Az utóbbi kérdésekre elsősorban Gál Péter (1823–1903) ügyvéd fennmaradt hagyatékából kaphatunk választ. Bár az iratanyagot Kecskeméten őrzik, mégis Veszprém vármegye XIX. századi történetére vonatkozóan van jelentős forrásértéke. Dolgozatom célja a szövegkorpusz közéleti és politikatörténeti szempontból releváns részeinek feltárása, különös hangsúlyt helyezve az 1860-as évek elejére. Ismereteim szerint a hagyatékban csupán négy levél jelent meg nyomtatásban, forrásközlemény formájában, mindegyik az általam kiválasztott időszak előtt keletkezett.⁷ Az említett forrásközlést és két cikket⁸ leszámítva az irathagyatékot a mai napig nem hasznosították.

A TÖRTÉNET FŐHŐSE, GÁL PÉTER (1823–1903)

Gál Péter politikai karrierjének legfontosabb időszaka országgyűlési képviselői tevékenysége. 1861-ben, 1865-ben és 1869-ben a nagyvázsonyi, 1884-ben a keceli választókerület képviselőjévé választották. Életrajza egy sikeres közmemesi karrierre vet fényt.

1823. február 22-én hajnali három és négy óra tájt megszületett a balatonszőlősi református lelkész, nemes alsóörsi, felsőörsi és nemesvámosi id. Gál Lajos (1792–1866) és Somody Zsuzsanna harmadik fia, Péter. A kisgyermeket édesapja keresztelte meg, és a kor szokásához híven azonnal beoltották „mentő himlővel”.⁹

1833-ban az ekkor már négygyermekes család az apa megválasztása után a bakonyi faluba, Szentgálra költözött, ahol végleg letelepedtek. Édesapja elődjéhez, Liszkai Jánoshoz hasonlóan hosszú ideig, 1866-ban bekövetkezett halá-

⁶ A XIX. században csak I. Ferenc magyar király (1792–1835) korában mellőzték hosszabb ideig (13 évig) a magyar országgyűlés összehívását, vagyis 1812–1825 között.

⁷ HUNKÁR 2004 171–172., 179–181., 188–192.

⁸ KOPASZ 1956. 39–49., BÁNÁTI 2005. 4–5.

⁹ MNL BKML XIII. 5. b. II./1. Gál Péter keresztlevele. – PINTÉR 1997. 21.

láig szolgált a gyülekezetben.¹⁰ Csaladjuk tehát nem tartozott a tősgyökeres szentgáli nemes famíliák közé.¹¹ Nemesi származásuk azonban megkönnyítette a beilleszkedést.

1. kép. Gál Péter ügyvéd fiatal korában
(MNL BML XIII.5.a. Fényképek)

¹⁰ KÖBLÖS-KRÁNITZ 2018. 388., 598. – 1859 szeptemberében Römer Flóris (1815–1889) győri bencés tanár is meglátogatta a „hires királyi vadászok” faluját, ahol a „tudós lelkész” is vendégül látta, de az egyházközségi levéltár megtekintéséért nem maradt ideje. „Heves, de mint művelt emberek közt illik, minden harag nélküli vitát” folytattak arról, hogy illik-e a szószéket és az úrasztalát virággal díszíteni. Gál tiszteletes ebben a vitában a puritán álláspontot képviselte. Vö. RÓMER 1860. 199–200.

¹¹ Az alsóörsi és nemesvamosi Gál család már a XVI. század óta országos nemesi címmel bírt a Magyar Királyságban. KOPASZ 1956. 44. – BKML XIII.5.a. A legkorábbi két oklevél regesztája: Radeckzy István püspök, Rudolf király helytartója adománylevele Preposth Albertnek és fiainak Alóörsön, Felsőörsön és Vámoson, 1588.; Esterházy Pál nádor két nemesi telket adományoz Preposth Judit leszármazottainak, Gál Péternek, Jánosnak, Imrének és Rebekának Alsóörsön és Vámoson, 1701. – A Gaál (Gál) család a XVI. században nem tartozott az alsóörsi nemes famíliák közé; XVII. században Gál Imre alsóörsi prédikátor az első birtokos, akinek Prépost Katalintól született gyermekei (Péter, János, Imre, Rebeka) az alóörsi ág alapítói. 1701-ben valójában Prépost György leszármazottait iktatják be egy alsóörsi és egy vámosi kúriába. A leszármazottak: Gál Imre és Prépost Katalin négy gyermeke: Péter, János, Imre, Rebeka (Veszprémi Kovács János hitvese), Torma Istvánné Prépost Judit és Horváth Pilcz István özvegye, Prépost Erzsébet. „Az alsóörsi Gaál (Gál) család ilyen módon Gál Imre prédikátorra és a Prépost famíliára vezetheti vissza az eredetét.” LICHTNECKERT 1996. 114–120.

Gál Péter gyermekkoráról vajmi keveset tudunk — annyi bizonyos, hogy Balatonszőlős (1822–1826), majd Tótvázsony (1826–1833) után Szentgál volt gyermekkorának fő színtere. Az elemi népiskolába is itt járhatott. Közép- és jogi tanulmányait apjához hasonlóan Pápán végezte, Petőfi Sándor és Jókai Mór iskolatársa volt. Szülei nem panaszkodhattak Gál Péter tanulmányi eredményére, hiszen 1840-ben és 1847-ben is a kitűnő tanulók között találhatjuk a nevét.¹² Nem csoda, ha Mikszáth Kálmán *Jókai Mór élete és kora* című könyvében „boncoló eszű Gaál Péter”-nek nevezi.¹³

Az 1840-es évektől rendelkezünk bővebb forrásokkal a családról. Főleg annak köszönhetően, hogy a pápai diák rokonokkal és barátokkal folytatott levelezése legalább részben fennmaradt. Levélváltásaikból összetartó, szeretetteljes és egymásért aggódó család életébe nyerhetünk bepillantást — ami a családtörténetészek számára további kutatási lehetőségeket kínál.¹⁴

Kétségtelen, hogy Gál Péterre apja nagy hatást gyakorolt, hisz húszévesen, 1843-ban azt írja „sok gondolkodás és hányás vetés után elhatároztam hogy csak Pap leendek ha a' körülmények másként n[em] változnak.”¹⁵ De bizony változtak, végül a jogi pályát választotta. 1847-ben táblai hites jegyző,¹⁶ 1848. május 3-tól hites ügyvéd.¹⁷ Szellemiségét és politikai hitvallását tekintve Gál Péter nyilvánvalóan szabadelvű, szabadságszerető hazafiként jellemezhető, hiszen ebben a légkörben nevelődött Pápán.¹⁸

Első komoly megnyilvánulása a politika színterén az 1847/48-as országgyűlési követ- és tisztújítás alkalmával történt. 1847 novemberében ifj. Gál Lajos és

¹² KÖBLÖS 2006. 319.

¹³ MIKSZÁTH Kálmán: *Jókai Mór élete és kora*. Budapest, 1982. 47.

¹⁴ MNL BKML XIII. 5. b. A Gál család iratai (Baja). A Gál családtagok iratai 1818–1913. Gál Péternek írt levelek családtagoktól (név szerint rendezve) 1841–1903. Uo. II./3. Gál Péternek írt levelek ismerősöktől, barátoktól (évek szerint rendezve) 1840–1903.

¹⁵ MNL – BKML XIII. 5. b. I/2. „16. Öszuto 1843. Kedves Szülőim! Nehány rövid sor(ba) kívánom tudósítani K.[edves] Sz[ülei]-met a' most menendő krumpli supplicanttol” kezdetű levél. (Az őszi *supplicatio* a kollégium számára történő természetbeni adománygyűjtést jelentette, az akcióban ő is részt vett.)

¹⁶ KOPASZ 1956. 39.

¹⁷ MNL BKML XIII. 5. b. II./1. Ügyvédi oklevele.

¹⁸ A Pápai Református Kollégium egykori növendékei közül mai ismereteink szerint összesen 184 fő szolgált a magyar honvédsereg tisztikarában 1848/49-ben. V. ö. BONA Gábor: Pápai diákok a '48-as honvédsereg tisztikarában. = *Acta Papensia* 9 (2009) 1–4. sz. 267–380. A kollégium 1849 előtti történetéről: BODOLAY Géza: A türelmi rendeletről a forradalom és szabadságharc leveréséig (1781–1849). = TROCSÁNYI Zsolt (szerk.): *A pápai kollégium története*. Budapest, 1981. 87–232.

Gál Péter levélváltásából értesülhetünk arról, Rosos István¹⁹, a vármegye alispánja egy vele való beszélgetés során elítélte Pétert: „... szerénytelenség – szemtelenség volt mit a’ mult követválasztás alkalmával elkövettél – megérdemlenéd a’ fenyítő keresetet – ki a’ követválasztást megelőzőtt tisztujítás alkalmával is Molnár Dienessel együtt a’ karzatról a’ vallás ürügye alatt izgattál – hogy Hunkárra édes Atyánk házánál történtek itatások – hogy szerénytelenség volt Hunkárnak egy oly fiatal embert vinni el magával ki mellette legfőbb Cortes volt?”²⁰

Eszerint Gál már az 1847. évi vármegyei tisztújításkor is korteskedett, még hozzá későbbi ellenfelével, Molnár Dénessel együtt. A vármegye aulikus nemesége később a megválasztott és Pozsonyban tevékenykedő Hunkárt vissza akarta hívni, amelyet – miként fentebb már utaltunk rá – Gál Péter akadályozott meg.²¹ A pesti forradalom híre minden bizonnyal elégedettséggel és boldogsággal töltötte el a huszonhat éves ügyvédet. A pozsonyi nemzetőrség felvette soraiba, amelytől 1848 áprilisában – az országgyűlés befejeztével – elbocsájtást nyert, majd a Veszprém vármegyei nemzetőrség szentgáli gyalogos századának kapitányává nevezték ki.²² Testvére, Gál (Gaál) Lajos kapitányi rangban a szentgáli kapitányság ügyvédje, Molnár Dénes a szentgáli lovasság kapitánya volt.²³

Gál Péter hagyatéka a magyar önvédelmi háborúról 1848 augusztusáig számol be részletesen – az ezt követő időszak forrásai vagy nagyon töredékesek, vagy dolgozatomban szempontjából nem relevánsak. A fennmaradt forrásokból a

¹⁹ Az aulikus érzelmű Szentkirályszabadjai Rosos István (1811–1888) alispán az 1848 előtti évtizedben „a szentgáliak követválasztó vezére” volt, ezért 1847 őszén bizonyára meg akarta akadályozni Hunkár Antal követté választását. Az idézet: EÖTVÖS 1909. 232. – Hunkár Antal (1783–1862) liberális reformpolitikus, Veszprém vármegye táblabírája, 1847/48-ban, az utolsó rendi országgyűlésen vármegye egyik követe. 1848-ban Veszprém vármegye főispánja és kormánybiztos, 1849. január 25-től február 12-ig bácskai kormánybiztos, május 8-tól a kegyelmi szék bírása. Egyik megfogalmazója a Függetlenségi Nyilatkozatnak. A szabadságharc bukása után börtönbüntetést szenvedett, 1855-ben szabadult a komáromi várbörtönből. 1861-ben Veszprém vármegye alispánja és a zirci kerület országgyűlési képviselője határozati párti programmal. Rómer Flóris polihisztornak tartotta, jelentős fegyver-, pénz- és régészeti gyűjteménye volt. RÓMER 1860. 99–103., VARGA 2014. 454.

²⁰ MNL BKML XIII. 5. b. Gál Péternek írt levelek családtagoktól. „Veszprém nov: 28/847. Kedves Ötsém! Aggodalommal várt’s a’ fen irt napon vett leveledből szomoruan értettem hogy beteg vagy” kezdetű levél.

²¹ HUNKÁR 2004. 20.

²² MNL BKML XIII. 5. b. II./2. A pozsonyi nemzetőrségtől szabaduló levél. Uo. XIII. 5. b. II./2. A szentgáli nemzetőrök iratai.

²³ MNL Veszprém Megyei Levéltára IV. 101.b. Veszprém Vármegye Állandó Bizottmányának iratai. 556/1848. sz. Veszprém vármegyei nemzeti őrseregének kapitányságokra lett felosztása, 1848. június 2.

szentgáli század mozgása meglehetősen jól rekonstruálható 1848 nyaráig, amikor is a horvát betörés megfékezésére a Drávához vezényelték őket. Ezekből a levelekből megismerhetjük a század szabályait és hétköznapijait. A fiatal kapitány 350–400 fős századának ösztönzése céljából velük együtt gyalogolt – ha éppen folyton kiújuló betegsége (csömör) nem gátolta meg abban.²⁴

Gál Péterről az önvédelmi háború kapcsán az utolsó releváns forrás 1848. november 21-én keltezett. Ekkor ismét Veszprém vármegyében találjuk. Segítségét kéri, hogy az önkényesen földeket elfoglaló tótvázsonyi német zsellérek ellen biztosítson 50 szentgáli „*jol felfegyverzett*” nemzetőrt, akiket el is küldött a rend fenntartásának érdekében.²⁵ A Gál család levéltári iratanyagát ismertető Kopasz Gábor szerint 1849. tavaszán is politikailag aktív volt Veszprém vármegyében.²⁶ A szabadságharcot követően nem érte megtorlás.

1852-től Enyingen ügyvédeskedett,²⁷ majd 1855-ben Bajára költözött, ahol a város meghatározó alakjává vált. Az 1850-es évek második felétől kezdve ügyvédi pályája folyamatosan háttérbe szorult. Egészen haláláig kereskedelmi, mezőgazdasági és ipari tevékenységgel biztosította családjá megélhetését. Stabíl anyagi háttere nagy szerepet játszott későbbi ellenzéki politizálásában nagy szerepet játszott. Felesége, Boda Klotild 1859-ben meghalt. Gál Péter három kisgyermekével egyedül maradt, ezért anyósát hívta Bajára segédkezni a gyermekek nevelésében.²⁸

Ferenc József 1860 tavaszán felhatalmazta a politikai szempontból legérzékenyebb tartományok kormányzóit, hogy a politikailag veszélyesnek ítélt egyéneket mindenféle bírósági eljárás és ítélet nélkül internálhassák.²⁹ Gál Pétert 1860. szeptember 16-án hajnalban a császári rendfenntartó szervek elfogták, majd 18-án a csehországi Josefstadt börtönébe szállították.³⁰ Apjának írt

²⁴ MNL BKML XIII. 5. b. II/3. „Kelt. Márton Jul: 23 1848 T. Asszony!! Felveszem tollamat valahára, 's ígéretemet beváltani, azért hogy a' viszont ígért...” kezdetű levél. MNL BKML XIII. 5. b. II/3.

²⁵ MNL BKML XIII. 5. b. II/2. „Toth Vázsony Nov. 21 '848. Tisztelt Kapitány Ur! A Megyei Válosztmányi Gyűlés Toth Vázsonyi Udvarfelken lakozo zselléreknek...” kezdetű levél.

²⁶ KOPASZ 1956. 39.

²⁷ MNL BKML XIII. 5. b. II/3. „M[éltósá]gos krti [kerületű] főtörvényszék! 1852^{dik} év Július 24én kelt 's fhó...” kezdetű levele.

²⁸ Gál Péter jelentős ipari, mezőgazdasági és kereskedelmi tevékenysége egyértelműen elmentmond a történelemtudományban rögzült dzsentri-képnek. Vö. KOPASZ 1956. 40.

²⁹ DEÁK 2015. 245–246.

³⁰ Josefstadt napjainkban Josefov Csehországban. A levélből sajnos nem derül ki, hogy hol fogták el és az sem, hogy az adott helyszínen miért tartózkodott. – MNL BKML XIII. 5. b. II/3. „Kedves szeretett Atyám! Folyóhó 16^{án} hajnalban elfogatván 18^{dikén}...” kezdetű levele.

leveléből tudjuk, hogy elfogatásának okát ő sem ismerte, hisz nem követett el semmilyen törvénysértést.³¹

Leveleiből kiderül, hogy aggódott Baján maradt gyermekei sorsa miatt, illetve amiatt is, hogy csődbe fog menni, ha nem szabadul ki hamarosan. Mihamarabbi szabadulása érdekében Lajos bátyja segítségét kérte — aki ekkor a Veszprém megyei törvényszék ügyvédje volt³² —, hogy befolyásos főnökeinek kapcsolata révén érje el szabadlábra helyezését.³³ A fogoly börtönnapjai alatt folyamatosan tartotta a kapcsolatot üzlettársaival, ami arra utal, hogy sejtette, raboskodása már nem sokáig tart.³⁴ Gál november 17-én már minden bizonnyal szabad volt, hiszen leveleiben többé nem utalt fogságára.³⁵ Szabadulását követően valószínűleg azonnal Bajára utazott családjához.

A kalandos kitérő után következtek az 1861. évi nagyvázsonyi orsszággyűlési választások, amelyen Gál Péter győzelmet aratott. Ahhoz, hogy az 1861-es nagyvázsonyi képviselőválasztás színpalai mögé bepillantassunk, és eseményeit megérthessük, elsősorban a kerületben található települések történelmét, hagyományait, és értékeit kell vizsgálnunk, hiszen a választás aktorai ezeket ismerve tudtak politikai tőkét kovácsolni maguk és pártjaik számára.

A NAGYVÁZSONYI VÁLASZTÓKERÜLET TELEPÜLÉSEI

A nagyvázsonyi választókerület 1861-ben Veszprém vármegye 6 kerületének egyike volt.³⁶ Mivel a kerületről nem készült településjegyzék, ezért a fennmaradt jegyzőkönyvekből rekonstruálható a választókerület területe.³⁷ Eszerint a

³¹ MNL BKML XIII. 5. b. II/3. „Csehország Jósefváros Octóber 10. 86o Kedves Szeretett Atyám! Kaptam...” kezdetű levele.

³² Hivatalos hirdetések kivonata. = PESTI NAPLÓ 1860. 1.

³³ MNL BKML XIII. 5. b. II/3. „Kedves Lajosom! Folyó hó 18^{ik} óta Josefvárosi letartoztatott...” kezdetű levele.

³⁴ MNL BKML XIII. 5. b. II/3. „Tisztelt Lúcenbacher Úr!”, „Édes Pistám! Folyó hó 16^{ik} óta...”, „Kedves Sándorom! Barátilag kérlek” kezdetű levelei.

³⁵ MNL – BKML XIII. 5. b. Gál Péternek írt levelek családtagoktól. „Kedves Fiam Péter! Vettem leveledet, valamint az 1860k évi October November és December hónapokra járó kamatot is” kezdetű levél.

³⁶ RUSZOLY 1999. 139. A vármegye választókerületei: Enying, Nagyvázsony, Somlyóvásárhely [Somlóvásárhely], Ugod, Veszprém, Zirc. Az 1848–49. évi Veszprém megyei választásokat feldolgozta: VÁZSONYI VARGA 1998. 69–84.

³⁷ MNL BKML XIII. 5. b. II/4. „A folyó évi Martius hó 28^{ik} napján Veszprém mező városában tartatott...”, Országgyűlési képviselői mandátum és választási jkv. 1861. (a továbbiakban: I. jkv.), Uo. „Jegyzőkönyve az 1861: április 2^{án} kezdődő országgyűlésre...”, Országgyűlési képviselői mandátum és választási jkv. 1861. (a továbbiakban: II. jkv.)

következő településeket foglalta magába: *Ajkarendek, Bakonypölöske, Bánd, Bódé, Csehbánya, Csékút, Farkasgyepű, Felsőörs, Halimba, Herend, Kishidegkút, Kislőd, Kolontár, Magyarbarnag, Magyarpolány, Mencshely, Nagyhidegkút, Nagyvázsony, Nemesleányfalu, Nemesvámos, Németbarnag, Németbánya, Németpolány Noszlop, Öcs, Padrag, Szentgál, Tósok, Tósokberénd, Tótvázsony, Úrkút, Városlőd és Vöröstó.*³⁸

A választókerület településeinek népessége, etnikai összetétele is változatos képet mutat. A lélekszám szerinti besoroláshoz az 1857-es népszámlálási adatokat használtam fel, hiszen az esik legközelebb a dolgozatban vizsgált választási évhez, vagyis 1861-hez.³⁹ Eszerint:

I.) Az 1000 fő alatti települések: *Ajkarendek, Bakonypölöske, Bánd, Bódé, Csehbánya, Csékút, Farkasgyepű, Felsőörs, Halimba, Herend, Kishidegkút, Kolontár, Magyarbarnag, Magyarpolány, Mencshely, Nagyhidegkút, Nemesleányfalu, Németbarnag, Németbánya, Németpolány, Öcs, Padrag, Tósok, Tósokberénd, Úrkút, Városlőd, Vöröstó.*

II.) Az 1000–2000 fő közötti települések: *Kislőd, Nemesvámos, Noszlop és Tótvázsony.*

III.) A 2000–3000 fő feletti települések közé tartozik: *Nagyvázsony.*

IV.) A 3000 fő feletti települések közé tartozik: *Szentgál.*

A választókerületben településenként eltérő volt a magyarok és a nemzeti-ségek aránya:⁴⁰

Magyar: *Ajkarendek, Bódé, Csékút, Felsőörs, Halimba, Magyarbarnag, Mencshely, Nemesleányfalu, Nemesvámos, Noszlop, Öcs, Padrag, Szentgál, Tósok.*

Német: *Bakonypölöske, Bánd, Csehbánya, Farkasgyepű, Herend, Kislőd, Kishidegkút, Kolontár, Nagyhidegkút, Németbarnag, Németbánya, Németpolány, Tósokberénd, Úrkút, Városlőd, Vöröstó.*

Felerészben magyar és német: *Magyarpolány, Nagyvázsony, Tótvázsony.* Összességében a kerületben megközelítőleg 16 ezer magyar és 12 ezer német lakott, vagyis az össznépesség körülbelül 28 ezer fő lehetett.⁴¹

Külön említést érdemelnek a *birtokviszonyok*. Az 1848 előtti időkről elmondható, hogy a kerület településeinek földesurai többségében az aulikus

³⁹ KSH 1984. 324–350.

⁴⁰ Az 1857-es nem tartalmazott nemzetiségi összetételre vonatkozó adatokat, ezért e tekintetben a járványidőszakban általam elérhető 1881. évi népszámlálás adatait használtam fel. NÉPSZÁMLÁLÁS 1881.

⁴¹ NÉPSZÁMLÁLÁS 1881. 355–360.

Zichy családból kerültek ki — ezáltal a gr. Zichy Domonkos veszprémi püspök is jókora földterületet birtokolt.⁴² A család összesen 7 településen rendelkezett számottevő birtokokkal, amelyeken részlegesen vagy teljes egészében földesúri joghatóságot gyakorolt. Ezek: *Ajkarendek*, *Herend*, *Kislőd*, *Kisvázsony*, *Nagyvázsony*, *Németbarnag*, *Városlőd*. A Zichy-birtokok a nagyvázsonyi uradalomhoz tartoztak. Kivételesnek mondható *Herend* esete, mivel itt a szentgáli nemeseknek (királyi vadászoknak) is jelentős területi érdekeltségük volt.⁴³

A következőkben csak a 2000 fő feletti településekkel, vagyis Nagyvázsonnyal és Szentgállal foglalkozom részletesebben.

Érdeemes közelebbről megvizsgálni a két település nemzetiségi és vallási összetételét, amihez az 1881-es népszámlálás adatait használtam fel.⁴⁴ A táblázatban csak a magyar és a német, valamint a római katolikus és a református adatokat közlöm, mivel a települések kapcsán ezek az adatok érdemlegeseek.

1. táblázat
A két legnépesebb település nemzetiségi megoszlása

<i>Település neve</i>	<i>Össznépessége</i>	<i>Magyar</i>	<i>Német</i>
Nagyvázsony	2367 (100%)	1143 (48,28%)	1142 (48,24%)
Szentgál	3764 (100%)	3476 (92,34%)	158 (4,19%)

Nagyvázsonyban 1983 római katolikus (83,77%) mellett 108 (4,56%); Szentgálon 2292 református (60,89%) mellett 1316 római katolikus (39,96%) élt. Ezen kívül mindkét helységben kis számban éltek még izraeliták és evangélikusok.⁴⁵

Megállapítható a táblázatból, hogy a kerületben központi szerepet betöltő Nagyvázsonynál Szentgál jóval népesebb, vagyis a centrum kiválasztásában a népsűrűség nem volt döntő tényező. Annál inkább az elhelyezkedés és

⁴² GRÓF ZICHY DOMONKOS (Bécs, 1808. július 21. – Major, 1879. október 30.) 1841-től rozsnói, 1842-től 1849-ig veszprémi püspök. 1845–1846-ban egyházlátogatást végzett. 1848 őszén várható letartóztatása elől Bécsbe menekült, 1849-ben lemondott, utána visszavonultan élt. MESZLÉNYI 1941. 5–14., VARGA 2014–1108–1109.

⁴³ FÉNYES 1851. II. 102.

⁴⁴ 1881-es NÉPSZÁMLÁLÁS 1881. 355–360.

⁴⁵ NÉPSZÁMLÁLÁS 1881. 355–360. A néprajzi kutatás szerint a szentgáli 54 vadász familiának és a közbirtokosságnak is meg volt a maga „házi zsidaja”. A vallási ellentétek elsősorban társadalmi okokra vezethetők vissza: a törzsökös, régi kiváltságos réteg református volt, míg a munkát vállaló szegények a katolikusok (részben a környező német községek katolikusai) közül kerültek ki. VAJKAI 1987. 41–42.

megközelíthetőség, hiszen Nagyvázsöny kiterjedt úthálózatának köszönhetően különböző irányokból könnyen megközelíthető volt.⁴⁶ Emellett Nagyvázsöny uradalmi igazgatási és gazdasági-piaci központ is volt, így a vármegye vezetése joggal részesítette előnyben Szentgállal szemben.

Nagyvázsöny nemzetiségi összetételét tekintve a magyarok és a németek szinte ugyanolyan arányban voltak jelen, ezzel ellentétben Szentgál határozottan magyar többségű település volt. Vallás tekintetében Nagyvázsönyben tulajdonképp csak római katolikusok laktak, míg Szentgálon döntően reformátusok. A földesúri mezőváros és a nemesi község közötti markáns különbségek lehetővé tették, hogy a politikai szereplők a karakteres eltérésekből politikai tökéletet kovácsoljanak a maguk számára.

Nagyvázsöny esetében a XIII. századtól már biztos adatokkal rendelkezünk a település létezéséről. A középkor folyamán több család birtokában is volt, majd a XV. század végén — az akkor már mezővárosi státusszal bíró települést⁴⁷ — Hunyadi Mátyás Kinizsi Pálnak adományozta, aki a vázsónyi várat felújította és korszerűsítette.⁴⁸ A várat a XVI–XVII. században lovas és gyalogos őrség védte.

Nagyvázsöny 1649-től a Zichy család tulajdonát képezte, amelynek tagjai a török pusztítás miatt elnéptelenedett uradalomba és az uradalmi központba, Nagyvázsönyba jelentős számú német lakosságot (svábokat) telepített be.⁴⁹ Az 1790-es évektől infrastrukturális központtá vált, ennek egyik aspektusaként kiemelhetjük, hogy a Buda–Fehérvár–Veszprém–Tapolca postaútvonal egyik állomása és lóváltóhelye volt.⁵⁰ A XVIII. és a XIX. században a térség ipari, kereskedelmi és gazdasági központjává fejlődött.⁵¹ Ebben komoly szerepet játszottak azok a német telepesek, akik a térségben ipari üzemeket hoztak létre.⁵² 1851-ben a Zichy grófok végül megváltak nagyvázsónyi földbirtokaiktól, ame-

⁴⁶ ZÁKONYI 1991. 24–25.

⁴⁷ ZÁKONYI 1991. 6.

⁴⁸ BORBÁS János–FÁBRY Szabolcs (szerk.): Nagyvázsöny, Gidófalva, M. Falkenberg. Viza, Veszprém, 2008. (továbbiakban: Nagyvázsöny, Gidófalva) 6.

⁴⁹ NÉMETH 1901. 63–96., ZÁKONYI 1991. 6., FENYVESI Ottó: Hagyományok, értékek és hungarikumok Veszprém megyében. Pannon Térség Fejlődéséért Alapítvány, Veszprém, 2010. 115.

⁵⁰ ZÁKONYI 1991. 24–25.

⁵¹ BORBÁS–FÁBRY 2008. 8.

⁵² FENYVESI 2010. 117–118.

lyeket a bécsi báró Todesco bankárcsalád tagjainak, Todesco Edének és Mórnak adtak el.⁵³ A várbörtönben egészen 1860-ig a főbenjáró bűnösöket őrizték.⁵⁴

A XIX. századi Nagyvázsony tehát jelentékeny ipari és infrastrukturális központ volt, számottevő német lakossággal és befolyással. Korabeli sajtóforrások alapján közéletük békés lehetett, hiszen nem említenek semmilyen kirívó esetet — ez azonban nem mondható el Szentgálról.

Köztudott, hogy az újkori Európában — népe ssé gen belüli arányukat tekintve — Lengyel- és Magyarországon élt a legtöbb nemes. Szentgál, a magyar nemesség történetében egyedi jelenség, amelynek pontos jogi mibenléte a rendi korszak végéig vitatott maradt. Az újkori nemesség sokszor kétségbe vonta kollektív nemesi címüket és jogaikat, ennek ellenére választások alkalmával a kerület „ütőkártyájaként” szerepeltek.

A Bakony erdeiben megbúvó Szentgál története a XIII. századig követhető vissza. Az első írásos emlék egy határjárási okirat 1281-ből, amely a péceli és a szentgáli birtokviszonyokat rendezi. Az oklevél a szentgáliakat, *caniferként*, vagyis királyi kutyape cé rként említi.⁵⁵ A szentgáliak tehát királyi vadászatok alkalmával ebekkel és személyes részvétellel segédkeztek, ezért a középkorban *territoriális nemesi* címet kaptak.⁵⁶ A rendelkezésre álló források nem konzisztensek abban a tekintetben, hogy mikor kapták nemesi kiváltságukat, és privilégiumuk pontosan mit tartalmazott. Annyi bizonyossággal megállapítható, hogy az első nemességükre utaló okirat 1322-ből való.⁵⁷ Az oklevél szerint I. Anjou Károly király „*kivette minden bírói joghatóság alól*” a szentgáliakat, és jogi ügyekben személyesen ő ítélkezett felettük. A következő oklevél 1328-as keltezésű, s kimondja, hogy I. Anjou Károly „[...] *vadászataihoz nélkülözhetetlen ama [...] szentgáli ([de] Sancto Gallo) [...] népeinek a szolgálata, akiket egykor butharius-oknak [pohárnokoknak] neveztek, s akiket elődei a buthariusok állapotából kivéve a királyi vadászatok kiszolgálására rendeltek [...] egyben pedig a szabadságaikról kiadott privilégiumában részletezett kiváltságok szerint mentesíti őket mindennemű adófizetés alól.* [...]”⁵⁸ Mivel I. Károly egy idegen dinasztia tagja volt és igyekezett hatalmát konszolidálni, valószínűleg

⁵³ HORVÁTH 1971. 85., NÉMETH 1984. 540.

⁵⁴ HORVÁTH 1971. 92.

⁵⁵ Az oklevélben pluralis genitivus formában szerepel: *caniferorum*. Diplomatikai Fényképgyűjtemény 278106. (Győri Székeskáptalan Magánlevéltára, Pápoci prépostság CTH 127).

⁵⁶ FÉNYES 1851. 95.

⁵⁷ KRISTÓ 2000. 208. (560. szám).

⁵⁸ ALMÁSI 2001. 12. (7. szám). – Noha a pénzbeli adózás alól mentesültek, egészen 1848-ig vadbeszolgáltatással tartoztak az uralkodónak. Vö. ZALA SIMON 2004. 48.

megragadta volna a lehetőséget, hogy a szentgáliak oklevelében is utaljon Árpád-házi elődje/elődjei korábbi intézkedéseire, azonban ezt nem tette meg. Ezért származtathatjuk Szentgál nemességét I. Anjou Károlytól. 1835-ig több oklevél kiadásakor és azoknak átírásakor ez utóbbi két oklevélre hivatkoztak. A címben valójában a nemesség és a jobbágyság közötti átmeneti társadalmi réteg helyzete fejeződött ki.

A szentgáliak territoriális nemessége a kerületben teljes mértékben egyedi-nek számíthat. Kiváltságos státusukat minden új uralkodóval meg kellett erősíttetniük, bár több esetben feltételekhez kötötték.⁵⁹

A zűrzavaros és a török elleni hadakozással sújtott XVII. században a szentgáliak helyzete megingani látszott. II. és III. Habsburg Ferdinánd két törvény-cikkel Veszprém vármegye bírói joghatósága alá rendelte őket.⁶⁰

A törökök kiűzése után III. Károly bevételeinek növelése érdekében nemesi összeírást rendelt el. Különösképpen jelentős mozzanat volt ez Szentgál életében, hiszen már a XVIII. századtól Veszprém vármegye második legnépesebb faluja.⁶¹ Az 1715-i összeírás alapján Szentgál társadalma három nagyobb csoportra bontható: országos nemesekre, királyi vadászokra és adózókra.⁶² Az országos nemeseknek armális leveleikkel kellett igazolniuk státuszukat. A királyi vadászoknak — vagyis azoknak a családoknak, akik I. Anjou Károlytól kapták territoriális nemesi címüket — össze kellett írniuk tagjaikat. Ekkor 54 királyi vadász familiát jegyeztek fel, vagyis körülbelül 90 családot.⁶³ Végül III. Károly megadta oltalomlevelüket azzal a kikötéssel, hogy „[...] minden jobbágy vagy alattvaló, ki Szent-Gálon letelepedik vagy menedékhelyet keres, vagy szökevény, urának hatósága alá visszaállítassék és a' helyhez csatolt szabadsággal ne birhasson.”⁶⁴

Az idézetből világosan kitűnik, hogy Szentgál nem egyszer volt a jogszegők menedéke. III. Károly feltételét valószínűleg figyelmen kívül hagyva, továbbra is befogadták őket és más idegeneket, hiszen a nemesek száma a XVIII. század közepére jelentősen megnőtt. Ez nem a fiú utódok számának gyarapodásával

⁵⁹ BÉL 2012. 606. (III. lábjegyzet).

⁶⁰ 1618:24. törvénycikkely: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=61800024.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagemum%3D17> [letöltés: 2020. szeptember 2.];

1622:52. törvénycikkely: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=62200052.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fp%3D3265%26pagemum%3D18> [letöltés: 2020. szeptember 2.]

⁶¹ MAKSAI 1973. 13.

⁶² SZÁZADUNK 1841a. 44–45.

⁶³ MAKSAI 1973. 14.

⁶⁴ SZÁZADUNK 1841a. 44.

magyarázható, hanem azzal, hogy a nemességet a leányokra is kiterjesztették, és ezek nemtelennel történő házassága esetén a helyi szokásjog szerint a férjek nemessé váltak.⁶⁵ Abban az esetben, ha az asszony és férje elköltözött Szentgálról vagy „jóságait” eladta, megszűnt nemesnek lenni.⁶⁶ Werbőczy ezt a fajta nemességet nem ismeri el Hármaskönyvében, de szokásjogi alapon itt ez érvényesült.⁶⁷ A beházasodókon kívül az idegenek befogadása és a szentgáli földvásárlások révén szerzett helyi nemesi kiváltságok is növelték a „nemesi” létszámot.⁶⁸ Nem csoda, ha a Szentgálról szóló visszaemlékezésekben ezeket olvashatjuk: „*Szentgál tele van paraszttal*” (1812), „*öreg- s jób- atyjok ki tudja honnan jött ide tarisznyával*” (1812),⁶⁹ „*alantas, csaknem paraszt közösség*” (1780-as évek).⁷⁰

Mária Terézia 1748-ban elrendelte, hogy csak az összeírt 54 nemesi família bírhatja a territorális nemesi címet és jogokat — hiszen, ha minden jöttment részesülne a nemesi kiváltságokból, akkor az állami adóterhek jelentősen csökkennének a térségben, és egy jelentős lélekszámú település túl nagy politikai szerepet kapna.⁷¹ II. József 1783-ban édesanyjához hasonlóan járt el, hiszen ő is azzal a kikötéssel erősítette meg a címet, hogy az „*helybeli és személyes*” legyen.⁷²

A már említett 54 família helyzete valóban konszolidálódni látszott a XVIII. század közepétől. Ezt a fennmaradt 1753-as rendtartásból tudjuk, amely 22 pontban szabályozza a község mindennapi életét. A rendtartás rögzíti, milyen szabályszegésekért milyen büntetést kaphattak a lakosok — többségében pálca általi ütlegetést és pénzbeli büntetést szabtak ki rájuk. Említést tesz arról is, hogy a „*törvény bíró, tizenkét tanács, notarius [jegyző], és ezek körül forgolódo bírák s esküttek a nemes helységbéliek által választassanak*”, akiknek feladata a község irányítása, helyzetének javítása és szabályainak betartása.⁷³ Ebből is

⁶⁵ SZABÓ 1983. 132.

⁶⁶ KÖVY 1824. 32. 70. §.

⁶⁷ A rendi közjogi felfogás szerint egy hosszú időn keresztül érvényesülő helyi szokásjog akár még egy korábban szentesített törvényt is megalapozottabb jogerővel bír („A szokás törvényt bont” elve).

⁶⁸ MAKSAY 1973. 15–17.

⁶⁹ MAKSAY 1973. 16.

⁷⁰ MAKSAY 1973. 31.

⁷¹ SZÁZADUNK 1841a. 45., MAKSAY 1973. 14.

⁷² SZÁZADUNK 1841a. 45.

⁷³ HUDI 1999. 59–64.

látszik a famíliák hatalmának jelentősége.⁷⁴ Szó esik még az istentiszteletek helyes módjáról, az idegenek befogadásáról, a mezőgazdasággal és az erdővel kapcsolatos szabályozásokról, a nemesi jómodor mibenlétéről. Az 1790-es évek elején készült, 26 pontból álló falutörvények a jó rend fenntartása mellett főképp az erdők védelmét szolgálták. Az idegeneket engedély nélkül befogadók büntetésre, az idegenek kitoloncolásra számíthattak.⁷⁵

Szentgál XIX. századi – pontosabban 1848 előtti – jogi helyzetének szempontjából a legfontosabb momentuma V. Ferdinánd kiváltságlevele, amely megerősítette a királyi vadászok privilégiumait, csupán egy feltételhez kötve azt: a nemességüket csak Szentgálon bírják.⁷⁶

Mindennek ellenére a reformkori sajtóban sorra találhatunk utalást arra, hogy a megyében a szentgáliak kétes nemességét nem fogadták el, mondván: egy nemes nem fizethet adót. A megyei tisztújítások és követválasztások alkalmával a Veszprém megyei nemesek hangadói arra hivatkoztak, hogy „*csak az választhat, ki választathatik is*” – az viszont csak az országos nemesek kiváltsága.⁷⁷ Mivel „*sem a privilégiumok nemesi jellegének egyértelmű elismerése nem történt meg, sem az országos nemességgel rendelkezők nem tekintették a szentgáliakat magukkal egyenrangúnak*”, azok görcsösen ragaszkodtak területiális nobilitásukhoz, amellyel el akarták határolni magukat az alsóbb, nem kiváltságos társadalmi rétegeketől. Ezért is próbálták pénztárcájukhoz mértén külső jegyekkel is szimbolizálni nemességüket: vadászpuska, tarisznya, kucsma viselésével, családnevük y-os végződésével.⁷⁸

A KONFLIKTUSOK GENEZISE ÉS MANIFESZTÁLÓDÁSA

Nagyvázsony és Szentgál társadalmi viszonyainak, jogi státusának és történelmi hagyományainak különbözősége nyilvánvaló, mégis úgy gondolom,

⁷⁴ A református elöljárók hatékonyan képviselték a közösség érdekeit a katolikus egyházat újjászervező Padányi Biró Mártonnal szemben. 1748-ban pl. megakadályozták, hogy a plébános a katolikus halottat eltemesse. A halottat ellopták és saját lelkészükkel temették el. A városi plébánosnak nem engedték meg, hogy magánházaiban misézzen. Horváth Ferenc katolikus lakost kiűzték a faluból. PEHM 1934. 179., 221–223.

⁷⁵ MNL VeML V. 402.a.aa. Statútumok, falutörvények. A rendtartás az erdők pusztítását megakadályozni kívánó 1790/91. évi 57. tc. végrehajtására készült 1791-ben vagy a következő években. Szövegét közli: BOROSS 2018. 187–191.

⁷⁶ MNL OL A 57. Magyar Kancelláriai Levéltár. Libri regii / Királyi könyvek, 66. kötet, 360–361.

⁷⁷ SZÁZADUNK 1841b. 141–145.

⁷⁸ MAKSAI 1973. 31–32., a szentgáliak vadászati szokásairól és eszközeiről: VAJKAI 1959. 32–39.

érdemes összegezni azokat a pontokat, amelyek a politikai választási küzdelmek során — a rendi időszakban, de azon túlnyúlva a modern alkotmányos keretek között is — nézeteltérésekhez, konfliktusokhoz és esetenként tömeges erőszakhoz vezettek.

1.) A választókerületben Szentgál volt a legnagyobb területű, legnépesebb és a legtöbb nemessel bíró település, ezért a szavazattal rendelkezők száma a reformkorban és valószínűleg 1861-ben is messze meghaladta a többi települését.⁷⁹ Ilyen mértékű szavazóbázis természetesen nem kerülhette el a képviselőjelöltek figyelmét, ezért a jelöltek igyekeztek lehetőségeikhez és eszközeikhez mérten megnyerni Szentgál bizalmát. Jól prezentálja ezt a következő idézet: a „sz[ent]gáli hatalmas kir.[ályi] vadászok — kik egy időtül fogva csupán megyei határozaton alapult szavazhatási jogukat kényők kedvök szerint bitorolván, a' tisztujtítószerk korszakában a' legalkalmasb tisztviselő sorsát is, érdekekhez mérve szokták elintézni.”⁸⁰

2.) A XVIII. századi német betelepítések következtében Szentgál magyarságtudata megerősödött, emiatt az ősi kiváltságaira és hagyományaira büszke magyar falu nemessége könnyűszerrel érezhette azt 1848 áprilisa után, hogy a német lakosság ellenében kezébe kell vennie a választókerület sorsát.⁸¹

3.) Számításba kell vennünk azt is, hogy a szorgalmasan gazdálkodó, volt úrbéres telkes német gazdák és iparosok komolyabb tőkével rendelkeztek, mint a mező- és erdőgazdálkodásból élő területiális nemesek jó része. Szentgálon ugyanis 400 birtoktalant tartottak nyilván; a nemesi háztartásoknak közel a fele birtoktalannak számított.⁸²

4.) A felekezeti hovatartozás (katolikus–református kötődés) is szignifikáns különbség lehetett, melyet még az etnikai kötődés (református magyar–katolikus német) is felerősített. A vármegye 1838-tól, majd 1861-től kísérletet tett a nemzetiségek (így a választókerületben élő németek) magyarosítására (nyelvi asszimilációjára), de ekkor még nem járt sikerrel.

5.) A nobilitásuk validitására érzékeny szentgáliak ellenszenve az országos nemesek iránt kétségkívül meghatározó elem — elvégre az országos nemesek sohasem ismerték el a szentgáliak országos nemességét. A kerületen belül ez a

⁷⁹ 1848-ban 684 szavazót írtak össze Szentgálon, ezáltal a legnépesebb község volt a választókerületben. Vö. HUDI 1998. 88. – Az 1861-es választásról pontos adatokkal nem rendelkezünk.

⁸⁰ JELENKOR 1841. 102.

⁸¹ LUKÁCS 1995. 49.

⁸² HUDI 1984. 346.

fajta ellenszenv főleg a legbefolyásosabb országos nemesekkel szemben jelen(hetet)t meg.

6.) Birtokviszonyok tekintetében a XVIII. században Szentgál és Nagyvázsöny (vagyis a Zichy-család) több esetben is pereskedésben állt. Jó példa erre – a már korábban említett – Herend esete, ahol a szentgáli bérlők önkényesen foglaltak el szántókat más bérlőktől.⁸³

7.) Az erőszakos fellépéstől sem visszariadó szentgáliak számára Nagyvázsöny lehetett a büntető államhatalom egyfajta szimbóluma is, mivel a Kinizsi vár egészen 1860-ig a főbenjáró bűnösök börtöne volt.

A reformkori választásokban Szentgál szerepe – források hiányában – csak részlegesen tárható fel. Az 1820-as, 1830-as évektől rendelkezünk adatokkal a település kisnemeseinek politikai célokra történő felhasználásával kapcsolatban. Ezekről az évtizedekről egy 1841-es újságcikk tesz említést: *„Csakugyan el is kell ismernünk, hogy máskor is használtattak a’ sz[ent]gáli kir.[ályi] vadászok, de mikor, és kik által? felelet: leginkább azok által, kik boldogabb időkben közvetlen előzmozdítóji voltak annak, hogy szentgáli uraimék voksot kapjanak; most pedig idő és körülálláshoz képest ellenök fordulván, az igazság és nyilvánosság embereivel szeretnének mérközni. [...] a’ sz[ent]gálik máskor is használtattak [...] agyonverésre, és a’ szabad választás előléseire [...] Hát az 1834ik évi apr. 7ki közgyűlésre nem emlékezik? [...] ha jelen volt, csak emlékezetétül is vissza kell borzadnia, midőn a’ berendelt sz[ent]gáli vadászok körmei közül egyedül gróf Eszterházy Károly, mostan tolnamegyei főispán ur ügyes bátorsága és lélekébersége mentette meg akkori főjegyzőnket? [...] 1827ik évi, nov. 11-12kén tartott tisztujítószék alkalmakor ugyan a’ szentgáliak segédelmével – a’ főispáni jogok, és helyhatósági gyakorlatunk kijátszásával egy nem is candidált alispán választatott meg? mit gondol a’ közlő, nem ezen vakmerő vállalat meghálálása tekintetéből jöhetett é létre a’ kir.[ályi] vadászoknak szavazást ajándékozó 1831ik évi május 13ki megyei határozat?”*⁸⁴

Az újságcikk-részletből világosan kiderül, hogy Szentgál nobilitását egy-egy hatalmaskodó megyei csoport több alkalommal is felhasználta. Emiatt a település lakói, mint erőszaktevők komoly múlttal rendelkeztek. Különösen

⁸³ HUDI 1998. 28.; HORVÁTH 1971. 85.

⁸⁴ JELENKOR 1841. 102–103.

érdekes a szentgáliak szavazati jogát taglaló rész, hiszen eszerint az ő nyomásukra választottak meg egy olyan alispánt, aki nem is szerepelt a jelölőlistán.⁸⁵

Az 1840-es évek sajtótermékeinek köszönhetően valamivel több adattal rendelkezünk a reformkor utolsó évtizedéből. Ekkor három olyan újságcikk is megjelent, amely jogi helyzetüket és nemességüket firtatta.⁸⁶

Az 1840-es őszi tisztújítást eredményét például Szentgál teljes egészében magának tulajdoníthatta, „[...] *mi tagadás benne, ütlegekre is került a' dolog — az egész tér' urává lett 's így az egész tisztválasztást véleménye szerint intézhetvén, a' már közlött tisztikar alakult.*”⁸⁷ Más források a tisztújítás helyszínét egyenesen csatatérnek nevezték.⁸⁸

Nem érdektelen feltennünk a kérdést: vajon a reformkorban milyen intencióból támogattak tiszt- és képviselőket a területiális nemesek? Úgy gondolom, hogy a politikai érdekképviselést fontosnak tartották, hiszen a reformkori országgyűlések vármegyei szavazati listájából egyértelműen megállapítható, hogy Veszprém vármegye sohasem tartozott a liberális vármegyék sorába. Politikai arculata inkább a konzervatív és a centrum között mozgott.⁸⁹

Tudomásunk van arról, hogy a reformkor végén, az utolsó rendi országgyűlés előtt Szentgálnak is döntenie kellett arról, hogy ellenzéki vagy kormánypárti jelöltet támogasson. A liberális szellemű, 1847-ben mégis megyei követé választott Hunkár Antal visszaemlékezéseiből tudomásunk van arról, hogy követártása, Sebestyén Gábor az 1847/48-as diéta közben a kormánypárti oldalra állt. A főispáni helytartó, Marich István Dávid és a bakonybéli apát Hunkárt vissza akarták hívni (hívatni) az országgyűlésről, csak hogy „*a Gál Péter* [!]

⁸⁵ 1827-ben az alispáni hivatalra eredetileg 4 személyt jelöltek: Rába Boldizsár másodalispánt, királyi tanácsost; Rosos Ignác táblabíró, királyi tanácsost; Ányos Ignác táblabíró és Hunkár Antal táblabíró. Gróf Eszterházy Nepomuki János főispán (1812–1832) azonban arra hivatkozva, hogy a jelenlévők többsége Rohonczy János (1775–1842) volt országgyűlési követet, királyi tanácsost akarja, fölvetette a jelölőlistára és így „*Rohonczy János királyi tanácsos úr kikiáltással első al ispánynak éljen kiáltások 's öröm zajok között választatott*” meg. HUNKÁR 2004. 139–143. Rohonczy János 1827–1837 között töltötte be az első alispáni tisztséget. HUDI 1995. 59.

⁸⁶ JELENKOR 1841. 102–103., 1840. 1–2., SZÁZADUNK 1841a. 43–45.

⁸⁷ HIRNÖK 1840. 1–2.

⁸⁸ SZÁZADUNK 1841b. 143. Az 1840. évi október 12-i vármegyei tisztújítást Eötvös Károly ismegörökítette *A virtus* c. regényes elbeszélésében- EÖTVÖS 1909. I. 24–94. Ebben a több mint 600 szentgáli nemes az udvari párt vásárolta meg és használta fel a főispáni palota zárt udvarán délelőtt 8–12 óra között végrehajtott tisztújításon a maga jelöltjei megválasztására. Az udvari párt kampányát szerinte főleg Kopácsy József (1775–1847) esztergomi érsek, egyúttal veszprémi püspök finanszírozta. A nemesség kb. kétharmadát a protestáns nemesek tették ki, akiknek egy részét meg kellett nyerni a győzelem érdekében.

⁸⁹ KECSKEMÉTI 2008. 373–374.

által mozgósított ellenzéki tábor, továbbá a szentgáli környékbeli nemesség Hunkár oldalára állt, s a visszahívást tettelesen megakadályozta.”⁹⁰ A szakirodalom még adós e választás pontos politikai hátterének felvázolásával, annyit azonban tudunk, hogy a megyei gyűlés helyszínén a „Hunkár, sérelem, sérelem és Hunkár” szavakat skandálta a több mint kétezer fős nemesi csoportosulás, köztük nagy számban a szentgáliak.⁹¹

Más forrás azonban arról tanúskodik, hogy nem váltak a szentgáliak a liberális reformok támogatóivá. 1848 márciusában „A jogegyenlőségről szóló híreket a herendiek örömmel fogadták [a szentgáliak azonban nem]. A szentgáliak — nyilvánvalóan provokációs célzattal — letűnt úri hatalmuk fitogtatására a zászló bevonását követelték, melynek a herendiek nem tettek eleget. Az eredmény: verekedés tört ki, melynek során a herendi legények jól elpáholták a szentgáliakat.”⁹²

A fentiek alapján a szentgáli nemesek politikai elképzeléseit a következőképpen foglalhatjuk össze: 1. céljuk a sérelmi politizálás volt 2. ragaszkodtak a rendiség intézményéhez 3. a reformoknak nem állták útját, amennyiben azok nem sértették érdekeiket (pl. privilégiumaikat, politikai helyzetük stabilitását). Azonban azzal is számolnunk kell, hogy a birtokaprózódás, az elszegényedés és a rossz termékek miatt korrumpálható szentgáli nemességet a kortesvezérek könnyen mozgósítani tudták lehetett.⁹³

Az 1848-i V. törvénycikk, vagyis az új választójogi törvény nagymértékben megváltoztatta a majdani választókerület szavazói összetételét.⁹⁴ Az 1. § biztosította, hogy aki ’48 előtt bírt szavazati joggal, az ezután is választóképes maradjon — vagyis Szentgál nemes lakosainak jogai nem csorbultak, de politikai súlyuk csökkent. „Erkölcsei demoralizálást” jelentett a magyarságukra büszke szentgáliaknak, hogy a korábban politikai jogokból kizártak választójogot nyertek, amennyiben a választói cenzusnak megfeleltek.⁹⁵ Nincsenek pontos

⁹⁰ HUNKÁR 2004. 20.

⁹¹ LUKINICH 1926. 358.

⁹² HUDI 1998. 79. A falut jól ismerő Eötvös Károly szerint a köztelhiviselést bevezető törvények kihirdetését a szentgáli nemesek ellenszenvvel fogadták: „Már hogy lehetne egyenlő a paraszt a nemessel, a herendi sváb a magyarral, a tüzhely nélkül való királyi vadással?” Azt is elvárták, hogy a herendi németek – találkozásuk alkalmával – magyarul beszéljenek velük. EÖTVÖS 1909. 228.

⁹³ MAKSAI 1973. 29–30.

⁹⁴ 1848. évi V. törvénycikk az országgyűlési követeknek népképviselői alapján választásáról: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=84800005.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyi%3Fpagenum%3D27> [letöltés: 2020. október 21.]

⁹⁵ 1848. V. törvénycikk 2–3. §.

adataink a választójogot nyertek számáról, de jelentős számú német nyerhetett politikai jogokat azáltal, hogy úrbéres telkes jobbágyként földtulajdonhoz jutott, míg egy részük vagyonos iparosnak számított. Emiatt az első népképviselői országgyűlés képviselőválasztásán számítani lehetett arra, hogy az egyébként sem békés természetükről híres szentgáliak demonstrálni fogják erejüket az újonnan szavazati jogot nyertekkel szemben, ami meg is történt.

Az első népképviselői országgyűlés képviselőválasztásakor a nagyvázsonyi választókerületért négy jelölt indult: ifj. Gál Lajos, Balassa Mihály, Gulden István és Tót Lajos.⁹⁶ Ismeretlen okból mindannyian visszaléptek és végül két új jelölt indult: Molnár Dénes⁹⁷ és Kun József.⁹⁸ A választójogi névjegyzék összeállításánál azonban korábban még a megyei választási bizottmány tagjaként Molnár Dénes állítólag „több száz magyar és sváb jobbágyot is törölt”.⁹⁹

Kun pártja – a „zömmel katolikus és jobbágy hívei”¹⁰⁰ – békésen vonultak be a szavazás helyszínére. A többségében református és „nemes” szentgáliak támogatását élvező Molnár Dénes pártja azonban „harcias modorban, zászló és dobszóval” jelent meg. A Kun pártiak kérvényezték, hogy katonák biztosítsák a választás helyszínét, csak hogy azok nem jöttek. A szentgáliak felkapták Molnárt és hangosan éltették, végül önkényesen elkezdték a képviselőválasztást. Majd erre a Kun pártiak is felkarolták Kunt és szintén éltetni kezdték. A Molnár pártiak ezt nem tűrték és lerángatták Kunt, majd kiáltották: „üsd a németet” – ezt követően elszabadult a pokol. A Molnár pártiak szétverték az ellenzék táborát: „kihegyesített dorongokkal, a kapuzatokról letépett deszkákkal, s házak födeleiről leszaggatott szeges léczekkel, üdvözlöttünk, késekkel szuratkunk s kalapácsokkal istentelen káromlás s dobszóval ingerelt bősziülés

⁹⁶ A választandó követekre nézve nagy a surlódás. = KÖZLÖNY 1848a. 18.

⁹⁷ MOLNÁR DÉNES (1800–1871) Tótvázsonyban született egy elszegényedett, református köznemesi család sarjaként. A pápai református főiskolán tanult jogot. A reformkorban szentgáli birtokos. 1837-től 1848-ig Veszprém vármegye veszprémi járásának főszolgabírója. 1848-tól a szentgáli nemzetőrség alparancsnoka. 1848–1849-ben a nagyvázsonyi választókerület képviselője az országgyűlésen. A kormányt Debrecenbe is követte, emiatt felelősségre vonták. A szabadságharc bukása után vagyonát elkobozták, őt halálra ítélték, azonban 1850-ben amnesztiát kapott. 1858-ig a rendfenntartó szervek megfigyelése alatt állt. Az 1850-es években anyja tótvázsonyi birtokán lakott és gazdálkodott. 1861-ben balatonfüredi lakosként Zala vármegyei esküdt, 1865-ben a Zala megyei törvényszék elnöke volt. 71 éves korában halt meg Balatonfüreden. – HUDI 2002. 573–574.; NÉMETH 2006. 8., JÁROLI 2001. 139., BAÁN 2011. 152–153.

⁹⁸ Kun József katolikus bakonygyepesi birtokos. 1827-től cseszneki járási főszolgabíró, 1843–1847 között másodalispán. 1848-ban is másodalispán, „a liberális csoportosuláshoz tartozott.” Vö. HUDI 1986. 468.

⁹⁹ PÁLMÁNY 1999. 42.

¹⁰⁰ Uo.

között üttettünk, el annyira: hogy legtanácsosbnak tartanók életünk biztosítását, a megfutamodásban keresni inkább". Kun József belátta, hogy a választást folytatni nem lehet, ezért kérte választóit, hogy menjenek haza.¹⁰¹

Az első választás alkalmával Molnár Dénes 1075 szavazatot kapott. Kun pártja Molnár választási visszaéléseire hivatkozva egy panaszbeadvánnyal válaszolt, amelyet 1376-an (!) írtak alá.¹⁰² A megyei központi választási bizottmányhoz beadott panasznak köszönhetően a választást pár nappal később megismételték. A szavazást ekkor már egy könnyűlovas csapat biztosította. Ezúttal Molnár már csak 112 szavazattöbbséggel nyert.¹⁰³ A kormány hivatalos lapja pedig közölte, hogy *„jegyzőkönyve minden tekintetben törvényesnek találattott”*.¹⁰⁴ Ennek ellenére nem nehéz megállapítani azokat a pontokat, amelyekben a választás nem felelt meg a választójogi törvénynek.

NAGYVÁZSONYI KÉPVISELŐVÁLASZTÁS KÖVEKKEL ÉS BOTOKKAL (1861)

Ferenc József 1860-ban, az ún. Októberi diploma kibocsátásakor ígéretet tett a magyar országgyűlés összehívására. A fogságából pár hónapja szabadult Gál Péternek eltökélt szándéka volt, hogy a nagyvázsonyi választókerületben politikai befolyásra tegyen szert és részt vegyen a diétán. Egy 1861. január 7-i levél tanúsága szerint Rosos István¹⁰⁵ Veszprém megyei első alispán a vármegye újra szervezésekor csak három hónapra, pontosabban március 28-ig vállalta el a tisztség betöltését. Tóth József¹⁰⁶ levele szerint az alispáni székbe többen Gált akarták látni, *„ez pedig nem csupán Szent gálnak hanem az egész megye közönségének”* akarata volt.¹⁰⁷ A fennmaradt levelekből nem dönthető el, hogy

¹⁰¹ Régi követválasztás új modorban a nagyvázsonyi kerületből. = Nemzeti Ujság 1848a. 160.

¹⁰² CSIZMADIA 1963. 222–223.

¹⁰³ Vidéki mozgalmak. = Nemzeti Ujság 1848b. 287.

¹⁰⁴ KÖZLÖNY 1848b. 282.

¹⁰⁵ Szentkirálysszabadjai Rosos István (1811–1888) Veszprém vármegye alispánja volt 1847–1849-ben és 1860–61-ben. VARGA 2014. 866.

¹⁰⁶ Tóth József a szentgáli vezető gazdák közé tartozott. 1861-ben a szavazat-összeíró bizottság tagjává nevezték ki. 1895-ben a millenniumi kiállítás előkészítésekor, illetve a tagosítás befejezésekor Véghegy Dezső alispán segítőtje és vendéglátója volt. VÉGHÉLY 2020. 229–235.

¹⁰⁷ MNL BKML XIII. 5. b. Gál Péternek írt levelek ismerősöktől, barátoktól. „Szent Gál Január 7-én 1861 Kedves Komám! A' veszprémi tiszt ujjítás meg volt Dec 29-én; azomban...” kezdetű levél.

Gál valójában törekedett-e a posztra vagy sem, mindazonáltal 1861. április 2-án nem őt választották meg, hanem Kun Sándort.¹⁰⁸

Ezt követően az 1861-i országgyűlési képviselőválasztáson a választókerület képviselőtéért Pap Gábor,¹⁰⁹ Molnár Dénes és Gál Péter indult.¹¹⁰ A megyei bizottmányi ülés, amelynek feladata a választás lebonyolításáért felelős központi választmány tagjainak megválasztása volt, 1861. február 4-én ülésezett. Ennek tagjává Gál Pétert is megválasztották, ezáltal jelentősen manipulálhatta a választás folyamatát. Jó példa erre a szavazattal rendelkezők összeírására kiküldött bizottság névsora. Ennek tagjai ugyanis Hets Pál és Tóth József (Gál Péter közeli barátai), valamint Gál Imre (Gál Péter bátyja) voltak. Ez egyértelműen jelzi, hogy Gál Péter nem bízta a véletlenre megválasztását. A hagyatéki anyagban fennmaradt egy levél, amelyben Hets Pál nyíltan leírja Gál Péternek, hogy az író „*Vas gereben is föl szeretne lépni Vázsonyba, ha Devetserbe nem leendne kilátása a' megválasztásra; hiszem azon esetben engem is meg fogna keresni, azután pedig kedve nehezen leend a' föllépésre.*”¹¹¹ Ez egyértelműen arról árulkodik, hogy az összeíró hármasságat minden eszközzel támogatta Gál Péter megválasztását. Február 25-től március 5-ig a szavazattal rendelkezőket összeírták. Hets Pál a következőket írja Gál Péternek: „*Ezelőtt egy órával jöttünk haza a' választó képesek összeírása utazásunkból [...] maig folytonosan működünk — szerentséssen és lélekismeretesen a' törvény értelmében. Határozottan megirhatom — hogyha leend is valaki riválisod — de okvetetlenül te leendesz a' Vázsonyi kerület követje. Minden községbe ki mondották a' választó képesek hogy Gál Péter lesz követjök. [...] jöjj mentül előbb; és úgy intézd dolgaidat, hogy innen mint követünk fogsz távozni, mibe legkisebb kétségem sints [...]*” Az összeírók tehát nyilvánvalóan agitáltak preferált jelöltjük mellett.

¹⁰⁸ KUN SÁNDOR (1817–1906) bakonygyepesi birtokos, vármegyei aljegyző, 1848-ban a Közlöny c. kormánylap hivatalos tudósítója, 1849-ben a somlóvásárhelyi választókerület országgyűlési képviselője. A Veszprémi Nemzeti Kaszinónak is tagja volt. FÖLDESI 2013. 51–52., VARGA 2014. 607.

¹⁰⁹ PAP GÁBOR (1827–1895) református lelkész, püspök. A pápai református kollégiumban jogot és teológiát tanult. A szabadságharc idején magyar honvédtiszt, 1849. augusztus 9-től százados. 1861-ben teológiai vizsgát tett. 1868-tól veszprémi egyházmegyei esperes, 1873-tól egyházkerületi főjegyző, 1874-től haláláig a dunántúli református egyház püspöke volt. A komáromi református temetőben nyugszik. BONA 1988. 456., VARGA 2014. 777.

¹¹⁰ „Veszprém megye”. = POLITIKAI UJDONSÁGOK 1861. 197.

¹¹¹ MNL BKML XIII. 5. b. Gál Péternek írt levelek ismerősöktől, barátoktól (évek szerint rendezve) 1840–1903. „Veszprém Febr: 6^{án} 861 Kedves Petim! Csak röviden akarlak tudósítani a' történetéről...” kezdetű levél.

„A VÁLOSZTÁS NEM TISZTA MEGGYÖZŐDÉS,
HANEM KORTESKEDÉS”¹¹²

Az első képviselőválasztást március 19-én rendezték meg Pap Ferenc¹¹³ elnöklete alatt. Az erről készült hivatalos jegyzőkönyv megemlíti, hogy a választást késve kezdték el a szavazók távolmaradása és a jegyző személyének megváltozása miatt, ezért az csak 11 órakor kezdődhetett el.¹¹⁴ A sajtó arról tudósított, hogy a választott jegyző, Ács Károly¹¹⁵, Gál-párti volt, amit az ellenpártok nehezményeztek.¹¹⁶ Említést tesznek arról is, hogy a választás valójában 9 órakor kezdődött el, csak hogy a Gál-pártiak fegyverrel jelentek meg a voksolás helyszínén, majd elfoglalva a választás épületét, megakadályozták az ellenpárt híveinek szavazását, így saját híveik délután négy óráig akadálytalanul szavaztak.¹¹⁷ Az elnöknek, Pap Ferencnek már a választás korai óráiban fel kellett volna lépnie a törvényszegések ellen, de ezt nem tette meg.¹¹⁸ Ezt követően a mintegy 1300 megjelent szavazónak felolvasták az 1848. V. törvénycikk 26–44 §-t, „nehogy a csend háborítók törvény ellenes tetteik védelmére magokat a törvény nem tudásával mentegethessék”.¹¹⁹ A jegyzőkönyv utóbbi része kissé szarkasztikus, mivel ezek a paragrafusok tiltják a fegyverrel való megjelenést,

¹¹² I. jkv.

¹¹³ PAP FERENC (1803–1871) tótvázsonyi birtokos. Noszlopon született, Oroszy Pál táblabíró lányát, Oroszy Jozefát vette feleségül, így került Tótvázsonyba. Itt is halt meg. Az 1837-es földkönyv szerint 65 hold 1186 négyszögöl birtoka volt. 1865-ben, a tagosításkor 3 volt úrbéres jobbágya földjeit és a saját 198 hold 69 négyszögöl területű birtokát vették számba. A tótvázsonyi eklézsia presbitere, a Veszprémi Református Egyházmegye segédgondnoka és főpénztárnoka volt. VERESS D. 1994. 129., 131., 152., 160–161. – Pap Gábor és Pap Ferenc vezetéknévük egyezése ellenére sem voltak rokonok.

¹¹⁴ I. jkv.

¹¹⁵ ÁCS KÁROLY (1819–1882) református lelkész, költő, tankönyvíró. A Pápai Református Kollégiumban tanult. 1845–1847 között Kocson tanított. 1847-ben Habai királyi táblai előadó mellett jegyző, később a helytartótanácsnál fogalmazó. 1848-ban Pázmándy Dénes Fejér vármegyei főispán titkára volt. Papkesziben, Tihanyban, majd 1852-től Balatonhenyén, 1854-től haláláig Tótvázsonyban szolgált. Tótvázsonyban szeme világát is elvesztette, ezért helyettest kellett fogadnia. 1881-ben megoperálták és visszanyerte látását. Az 1870-es évek végétől Barthalos Dezső káplán helyettesítette, aki 1882–1923 között utóda lett Tótvázsonyban. Veszprémben az alsóvárosi családi sírboltba temették. SZINNYEI I. 1891. 50., VARGA 2014. 30–31. DREL II. 9. A Veszprémi Református Egyházmegye közgyűlésének jegyzőkönyve, 1836. augusztus 12. 80–81., Gyász hír. = VFH 2 (1882) 9. sz. (március 4.) [2.]

¹¹⁶ Veszprémmegye. Nagy-vázsonyi választó-kerület, mart. 26. = Pesti Napló 1861a. 2.

¹¹⁷ PESTI NAPLÓ 1861a. 2.

¹¹⁸ 1848 V. törvénycikk 40., 42. §.

¹¹⁹ I. jkv.

biztosítják a választók szavazati jogát, rögzítik az elnök feladatát, amely szerint a törvényességért ő felel.

A jegyzőkönyv elárulja számunkra, hogy a három jelölt egyben helységek vetélkedését is jelentette: Molnárt a nagyvázsonyi bíró, Gált a vöröstói plébános, Pap Gábort pedig egy Nemesvámoson lakó városi tisztviselő jelölte képviselőnek. A szavazatszedő bizottság tagjai Pap Gábor részéről egy hidegkúti plébános és a vámosi bíró, Molnár Dénes részéről nagyvázsonyi előjárók, Gál Péter részéről egy öcsi birtokos és Gulden István, kislódi plébános volt.¹²⁰

A központi választmány március 15-i határozata szerint a szavazás során elsőbbséget élveztek a kerület távolabbi lakói. Több helység szavazói, köztük a nemesvámosiak, tótvázsonyiak, hidegkútiak meg sem jelentek (vagy nem tudtak megjelenni) a választás színhelyén.¹²¹ Az ellenpártiak szerint a márciusi határozatot nem tartották be, és a közelebb lakó Gál-pártiakat szavaztatták először. A sértettek a népképviselőt legszebb ünnepén végül megunták a Gál-pártiak hatalmaskodását, majd a választásra kijelölt épület ajtaja elé vonultak, amit a szentgáliak nem tűrtek szóltanul: „[a sértettek] előre mentek, s szemben a Gálpárttal az ajtó közelében állapodtak meg. Ekkor egy Gálpárti azt kérdi: ki a vivát?¹²² melyre Farkas Ferencz vámosi előljáró békítő szellemben így válaszolt: „Édes barátim! az ily kérdés ingerlő, ne bántsuk egymás emberét. [...] E békítő szavak után a Gálpárt részéről egy [...] előkelő Szent-Gáli ember ejtett először is fejet beszakasztó ütést Farkas Ferenczen”.¹²³ Ezt követően „A Gál pártiak botjaikkal verték, kövekkel hajigálták a Pap-pártiakat; ezek futással menekülni akartak, de nemcsak a városban üldöztettek, hanem künn a réteken s mezőn is; nem elég, hogy többen a szavazandók közül véres fejet, kék hátat és más testi bajt kaptak, még kik házuktól el nem mentek is, leverettek, a békés városi polgárok házai nem kiméltettek, ablakok, ajtók betörtettek, 3 óránál tovább dult a tomboló sereg, keveredve szolgálkkal s szavazással nem bíró nép-

¹²⁰ I. jkv. A képviselőválasztás fontos emberei közt jelentős számú egyházi személyt találhatunk. Pap Gábor képviselőjelölt (református lelkész), Brenner Mihály Gál Péter képviselővé ajánlója (katolikus plébános), Gulden István: választmányi tag (katolikus plébános), Ács Károly jegyző (református lelkész), Lukácsik János Pap Gábor pártjának szavazatszedője (hidegkúti katolikus plébános). Megállapíthatjuk, hogy a képviselőválasztáson mind a katolikus, mind a református egyház képviselői jelentékenyen közreműködtek.

¹²¹ I. jkv.

¹²² értsd: Kire akartok szavazni?

¹²³ PESTI NAPLÓ 1861a. 2.

séggel. Benn a szavazás helyén, bár künn dült a vész, a szavazás folytatott a Gál-pártiak részére".¹²⁴

A jegyzőkönyv említést tesz egy olyan pillanatról, amikor a vámosiak, tót-vázsonyiak, hidegkútiak és a szentgáliak nem voltak jelen a választás helyszínén.¹²⁵ Valószínűleg ekkor történhetett az utóbbi incidens. Kenessey Móric, szolgabíró a választóteremben ezt követően úgy nyilatkozott, hogy *„lehetetlennek tartja, hogy jelen körülmények között valaki véleményét szabadon nyilatkoztatni 's Pap Gáborra szavazni merjen*".¹²⁶

A választási elnök az erőszakoskodásokat figyelmen kívül hagyva folytatta a szavaztatást és kérte a sértetteket, hogy jelenjenek meg szavazni. A Molnár-párti nagyvázsonyiak — akik Molnár Dénest folytatólagos képviselőjüknek tekintették '48 óta — Pap pártjával koalícióra léptek,¹²⁷ hogy Gál pártja ellen együttes erővel tudjanak fellépni. Az egyesült pártnak a képviselője Pap Gábor lett. A választási elnök a két párt egyesülését nem ismerte el törvényesnek. A jegyzőkönyv azt is megemlíti, hogy a nagyvázsonyiak örömmel fogadták volna, ha a következő választás alkalmával nem településük lenne a választókerület központja, vagy ha mégis az maradna, akkor Szentgált csatolják más választókerülethez, mivel *„Sz: Gál községe ellenében való óvásokat különösen azon alapra is helyezik, hogy a választás nem tiszta meggyőződés, hanem korteskedés, sőt megvesztegetés által is eszközöltetett...”*

A kerület központjára vonatkozó javaslatukat később visszavonták, azonban azt megjegyezni kívánták, hogy ők semmiféle erőszakot nem alkalmaztak a voksolás során, valamint írásba adták, hogy jóval többen jelentek meg a választáson, mint 1300 fő. A választási bizottmány elnöke elismerte, hogy történetek zavargások a választás helyszínén, azonban azzal nem értett egyet, hogy azok ellehetetlenítették volna az eseményt. A Pap-pártiak ezt nem fogadták el, és elhatározták, hogy a törvényteleniségek miatt *„óvás tételhez”* folyamodnak és *„kárpótlást”* követelnek. Az erőszak mellett azzal is vádolták a Gál-pártot, hogy megvesztegetést követtek el; egy cédulán néhány — állítólag megvesztegetett — szavazó nevét nyújtották át, azonban a szavazatszámláló bizottság magát illetéktelennek nyilvánította, és arra utasította a panasztevőket, hogy panaszaikat a megyei központi bizottmánynak tegyék meg, ami meg is történt.¹²⁸

¹²⁴ Veszprémmegye. = Politikai Ujdonságok 1861. március 28. 197.

¹²⁵ I. jkv.

¹²⁶ I. jkv.

¹²⁷ Ezt követően Molnár Dénes lemondott képviselőjelöltségéről.

¹²⁸ I. jkv.

A választás végeztével Gál Péter jegyzőkönyvbe foglaltatta, hogy nincs ellenére egy újabb választás megrendezése, ha az ellenjelöltek azt akarják. Mert nem szerette volna, ha „*a szabad választás korlátozásának leg kisebb árnyéka 's ürügye is fenmaradni láttassék*”. Világosan látta, hogy a két ellenpárt egyesült szavazóbázisa sem ingatja meg az ő táborának számbeli fölényét. Az első választás ezek után Gál Péter 853 szavazattal megnyerte.¹²⁹

A szavazati listából rekonstruálható, hogy mely községek támogatták Gál Pétert. Döntően magyar többségű falvaktól 468, német többségű településektől 326, míg vegyes községektől 59 szavazatot szerzett. Az adatokból megállapítható, hogy Gál szavazóinak több, mint harmadát a német nemzetiségű szavazók alkották. A szavazók döntéshozatalában a nemzetiségi hovatartozást nem tekinthetjük mérvadónak.

Az első szavazás alkalmával Gál Péter pártjának fő szavazóbázisát Városlőd, Kislőd, Mencshely, Öcs, és Szentgál jelentette. A szavazatszámokat tekintve megállapítható, hogy nem a szentgáliaktól (135), hanem a német többségű Városlőd lakosaitól kapta a legtöbb szavazatot (138).¹³⁰ Ennek háttérében Gulden (magyarosan Forintos) István kislődi plébános agitáló tevékenysége állhatott, aki a szavazatszedő választmánynak is tagja volt.¹³¹ Nevéhez fűződik a kislődi németek magyarosítása: magyar nyelvre való tanítása, német vezetéknevük tömeges magyarosítása.¹³² A Gál-párt melletti agitációja teljesen nyilvánvaló, hiszen a bajai ügyvédet levélben nyugtatta meg a panaszbeadvány hírére: „... *e pillanatban intézkedem, hogy ünnepélyes elégtételt nyerjen*”.¹³³ Tekintve, hogy egy katolikus plébános közösséget vállalt egy református lelkész fiának sikeres megválasztásában, valószínűsíthető, hogy a felekezeti szempontok sem voltak mérvadók a voksolásnál. Az összeíró bizottság agitációja viszont szerepet játszhatott abban, hogy olyan sok község állt Gál mellé. Mencshely és Öcs a középkor óta nemesi falu volt, azonban nobilitásuk abban különbözött Szentgáltól, hogy nem territorális, hanem kuriális falunak számítottak.¹³⁴ Mindazonáltal a választókerületben lévő nemesi községek szavazatai megszólaltak,

¹²⁹ I. jkv.

¹³⁰ I. jkv. 4. A, B, C melléklet.

¹³¹ I. jkv. Kislőd és Városlőd szomszédos település. Valószínűsíthető, hogy a plébános mindkét településen érvényesítette befolyását.

¹³² VFH 1883. 3.

¹³³ BKML XIII. 5. b. Gál Péternek írt levelek ismerősöktől, barátoktól. „Tisztelt Barátom! Az „idők tanujának” tegnapi számában olvasván azt:” kezdetű levél.

¹³⁴ ILA – KOVACSICS 1964. 262–263., 306–307.

hiszen Molnár Dénes képviselővé választása mellett két kuriális nemesi község is agitált: Nemesleányfalu és Nemesvámos.¹³⁵

Nyilvánvaló, hogy az első választás során több törvénytelenység történt. A választási elnök és jegyző érzékelhetően erős rokonszenvet mutatott a Gál-párt iránt. Valószínűsíthető, hogy a Gál Péterhez lojális szavazat-összeírók nem vettek fel több ellenpárti szavazót a névjegyzékbe, és az is elképzelhető, hogy egyeseket megakadályoztak szavazatuk leadásában. (Bár a törvény határozottan tiltotta, hogy az összeírt szavazóktól megtagadják a szavazás lehetőségét.)¹³⁶

A jegyzőkönyv 1300 szavazót említ, de Pap Gábor szerint jóval nagyobb számú szavazó jogú volt jelen. Ezzel talán arra is utalhatott, hogy a választás színhelyén olyanok is megjelentek, akik szavazati joggal rendelkeztek, de az összeíró bizottság nem írta őket össze. Persze, az ellenkező eset is fennállhatott: megjelenhettek mindkét táborral szavazati joggal nem bíró személyek. Az újságtudósítások ugyanis említést tesznek törvénytelenül felvett szavazókról is (amely Szentgál esetében meglehetősen releváns lehet).¹³⁷ A zavaros adatok miatt a kerületben szavazati joggal bírók száma pontosan nem állapítható meg.

Az első jegyzőkönyv hitelességét a korabeli sajtó is kétségbe vonta. Felróták azt, hogy a hivatalos iratot másnap, és nem a választás helyszínén jegyezték le.¹³⁸ Valóban kétségekre adhat okot, hogy a hivatalos irat rögzíti, hogy a választás március 19-én történt, ennek ellenére azt csak március 21-én keltezték.

„PÁRTOSKODÁS ÉS LÉLEKVÁSÁRLÁS”¹³⁹

A kisebbségben maradt párt panaszbeadványában kérelmezte, hogy: 1. írjanak ki új választást; 2. nevezzenek ki új elnököt, mivel az a Gál-párt irányában elfogult.¹⁴⁰ A megyei központi választmány sérelmeiket csak részben korrigálta, hiszen új választást kiírtak, de a választási elnököt nem váltották le. Sőt, a központi választmány megróttta a panaszosokat, hogy azok politikai elfogultsággal merték vádolni az elnököt. Az újabb elveretéstől félő, és a szavazati bizottmány által foghíjasan összeírt Molnár-pártiaknak a választást

¹³⁵ ILA – KOVACSICS 1964. 289–290., 292–293.

¹³⁶ 1848. V. törvénycikk 28., 29. §.

¹³⁷ Veszprémmegye. = Politikai Ujdonságok 1861.

¹³⁸ PESTI NAPLÓ 1861a. 2.

¹³⁹ MNL OL K 2 Országgyűlési Levéltár, A Képviselőház és a Nemzetgyűlés elnöki és általános iratai. III. tétel: A képviselőválasztások ügyében beadott kérvények, 1861–1865. 3. tétel, 11. sz. Nagyvázsöny város beadványa Gaál Péter megválasztása ellen (a továbbiakban: MNL OL K 2).

¹⁴⁰ MNL OL K 2.

megelőző napokban tudomására jutott, hogy új elnököt nem fognak kinevezni, ezért többségük a választáson meg sem jelent, nem látva reális esélyt politikai érdekképviselőikre.¹⁴¹

Gál Péter részéről a második választást megelőző napokból ismerjük apja levelét, amelyet fiához intézett. Ebben id. Gál Lajos ösztönzi fiát, hogy a második választás alkalmára minél hamarabb jelenjen meg, mivel „*személyes jelenléted a' buzgokat felvillányozza, – az erőtleneket erősíti, a' csűggedezőket bátorítja*”.¹⁴²

A központi választmány végül 1861. április 6-ára tűzte ki a második képviselőválasztás napját.¹⁴³ Ezúttal már csak két jelölt indult a kerületért: Molnár Dénes¹⁴⁴ és Gál Péter. Molnárt ismét a nagyvázsonyi bíró, Gált pedig újra a vöröstói lelkész jelölte. A szavazatszedő bizottság tagjai csak részben változtak. Avégett, hogy elkerüljék az újabb konfliktust, a Gál-pártiak a város szélén, míg a Molnár-pártiak az első választás színhelyén, vagyis Nagyvázsony központjában gyülekeztek. A jegyzőkönyv megemlíti, hogy mindkét párt „*aggodalmat gerjesztő ingerültségben*”,¹⁴⁵ vagyis fegyverekkel jelent meg Nagyvázsonyban.¹⁴⁶ Gál pártja kérvényezte az újbóli összecsapások elkerülése érdekében a két párt külön helyen való szavaztatását, valamint jegyzőkönyvbe vették, hogy ők készek várakozni az ellenpárt szavazásának befejeztéig. A szavazatszedő választmány elfogadta a javaslatot, Molnár pártja viszont elutasította azt. A Molnár-pártiak továbbra is Molnár Dénes folytatólagos és törvényes képviselőisége mellett agitáltak, mondván, ők az 1848-ban megválasztott képviselőjüket tekintik törvényes képviselőjüknek. A maguk részéről nem akartak egyenként szavazni, hanem követelték, hogy együttesen (beleértve a szavazati jogukkal nem élőket, akik otthon maradtak és azokat is, akiket a szavazat-összeíró bizottmány nem írt össze) vegyék fel őket a szavazottak listájára.¹⁴⁷ Mivel a Gál-pártiak

¹⁴¹ MNL OL K 2., Veszprémmegye. Nagy-Vázsony, ápril 7. Veszprémmegyének központi választmánya a követválasztás határidejét mult hó 19-ére tűzte ki. = PESTI NAPLÓ 1861b. 1–2.

¹⁴² MNL BKML XIII. 5. b. Gál Péternek írt levelek családtagoktól. „Kedves Fiam Péter! A' Veszprém Megyei központi választmány tegnap Martius 28^{kán}” kezdetű levél.

¹⁴³ II. jkv.

¹⁴⁴ Pap Gábor a második választás alkalmával Molnár Dénes javára visszalépett, annak 1848/49-i érdemeire hivatkozva.

¹⁴⁵ II. jkv.

¹⁴⁶ PESTI NAPLÓ 1861a. 2. – A Molnár-pártiak önvédelemre hivatkozva hoztak magukkal fegyvereket, mivel féltek, hogy ismét el fogják őket verni. E tekintetben mindkét párt törvénysegezt követett el, hiszen az 1848. évi V. tc. 40. §-a egyértelműen tiltja a fegyverrel való megjelölést.

¹⁴⁷ II. jkv.

választási helyszínét nem ismerték el törvényesnek, ezért kérték az elnököt, hogy hirdesse ki Molnárt törvényes képviselőjüknek, hiszen ők a törvényes helyszínen megjelentek és egyöntetűleg Molnárt kívánják képviselőjüknek.

A választási elnök elutasította a Molnár párt kérését, mivel mindkét választási helyszínt törvényesnek ítélte.¹⁴⁸ A Molnár-pártiak továbbra sem akartak szavazni, „Mire a küldöttség, megjegyezvén azt, hogy nem szavazásuk esetére Gál Péter ur, kinek részére a' jelentkezett több választók szavazást kérnek: megválasztott képviselőnek tekintetik, – a szavazás megkezdődött.”¹⁴⁹

A jegyzőkönyv szerint a csekély számú Molnár-párt szavazása mindösszesen 158 szavazatot mutatott.¹⁵⁰ Kenessey Móric ugyan kihirdette, hogyha később több Molnár-párti szavazó megjelenne a választás helyszínén, voksaikat rögzíteni fogják – a Molnár-párti szavazók erre a felhívásra sem jelentek meg többen. A szavazatszedő választmány ezt követően a város szélén gyülekező Gál-pártot szavaztatta, ami minden gond nélkül lezajlott. Gál Péter 1118 szavazatot nyert, ezáltal „törvényes képviselőnek [...] kijelentetett”.¹⁵¹

Molnár Dénes pártja Gál győzelmét nem ismerte el, ezért ismét panaszbeadványt nyújtott be, ezúttal az országgyűléshez. Az iratban 580 sértett aláírását találjuk, élükön a nagyvázsonyi bíróval.¹⁵² Az irományban Molnár pártja „hallgatással mellőzi” Gál Péter és pártjának „lélekvásárlás”-i módszereit, mivel idő hiányában nem állt módjukban elegendő terhelő bizonyítékot összegyűjteni. Figyelemre méltó, hogy kifejezetten Gál Péter szentgáli rokonságának tulajdonítják a Gál párti választási kampány szervezését, valószínűleg nem is alaptalanul, hiszen a bajai ügyvéd apja 1861-ben már 28 éve lakott Szentgálon.¹⁵³ A fiát szerető és arra büszke édesapa lehetőségeihez mérten mindent megpróbált elkövetni, hogy Gál Pétert megválasszák. Erre vonatkozóan a hagyatékból csupán egy már idézett forrásunk maradt fenn.¹⁵⁴ Bátyjával, Lajossal való levelezéséből azonban tudomásunk van arról, hogy Gál Péter szövegeinek megírásában segédkezett a báty,¹⁵⁵ és különböző tanácsokkal látta el (például, hogy a

¹⁴⁸ MNL OL K2.

¹⁴⁹ II. jkv.

¹⁵⁰ A szavazati listán 157 szavazat szerepel.

¹⁵¹ II. jkv.

¹⁵² Nagyvázsony: 128, Tótvázsony: 112, Nemesvámos: 304, Nagyhidegkút: 27, Leányfalu: 9.

¹⁵³ MNL OL K2.

¹⁵⁴ MNL BKML XIII. 5. b. Gál Péter írt levelek családtagoktól „Kedves Fiam Péter! A' Veszprém Megyei központi választmány tegnap Martius...” kezdetű levél.

¹⁵⁵ Uo. „Veszprém Ápril 20 / 861 Kedves Ötsem! A' Pesti napló 14^{dik} számában a' rendes levelező által közlött” kezdetű levél.

választási fényképén hogyan nézzen ki).¹⁵⁶ Molnár Dénesnek valószínűleg Gálhoz hasonló személyi befolyása ekkor már nem volt a választókerületben. Az 1860-as években Balatonfüreden (Zala vm.) lakott és feltehetőleg apja sem élt már ekkor, aki a választási kampányban fia mellett tudott volna agitálni a választókerületben.¹⁵⁷

A kisebbségben maradtak azt is sérelmezték, hogy Gál pártjára olyanok is szavaztak, akik szerintük szavazati joggal nem rendelkeztek. E tekintetben figyelemre méltó adat, hogy Gál az első választáson 853, a másodikon pedig 1118 szavazatot kapott. Valószínűtlen, hogy a súlyosan elvert Pap- és Molnár-párt szavazói közül 265-en Gálhoz csatlakoztak volna. A Gál-párt vagy nagyobb hatásfokkal tudta szavzóit mozgósítani, vagy valóban sor került a szavazati joggal nem rendelkezők szavazására (amihez a választási bizottság cinkossága elengedhetetlen volt).

A második választás szavazati listáját térképre vetítve fontos információkat kaphatunk a kerületről. Úgy gondolom, hogy a képviselők támogatottságát illetően a legmeghatározóbb szempont a családi, rokoni, baráti kötelékek voltak.

A többségében magyar szavazatot szerző Gál-pártot a második választáson ismét két jelentős német település is támogatta: Kislőd és Városlőd (összesen 291 szavazattal).¹⁵⁸ Molnár pártjáról sem mondható el, hogy tisztán német, vagy tisztán magyar szavazatokat kapott volna. A Molnárt támogató Nagyvázsony felerészben magyar, felerészben német lakosságú mezőváros volt. A képviselőválasztások alkalmával az erőszakoskodó szentgáliak minden bizonnyal kiérdemelték a kerület központjaként funkcionáló Nagyvázsony nemtetszését, sőt utálatát, már csak ezért sem támogatták Gál Pétert. A Molnár párti Tótvázsony esetében is felerészben magyar, felerészben német nemzetiségű faluról beszélhetünk. Ők most nem szavaztak, mivel Molnárt tekintették folytatólagos képviselőjüknek. A községben 228 szavazópolgár élt.¹⁵⁹ Gál Péter iránt érzett ellenszenvük meghatározó oka lehetett, hogy Gál 1848-ban szentgáliakkal fékezte meg a földfoglaló tótvázsonyi német zselléreket. A Molnárt támogató többi község közül Kis- és Nagyhidegkút német, míg Nemesvámos magyar

¹⁵⁶ BKML XIII. 5. b. Gál Péter írt levelek családtagoktól. „Kedves Ötsém! Az összeíró választmány melynek mikénti alakulásáról...” kezdetű levél.

¹⁵⁷ BAÁN 2011. 152–153.

¹⁵⁸ Az első választás alkalmával sikerült bizonyítanom a Gál-párti Gulden István agitációját a két településen. Feltételezhetjük, hogy ez a második választás alkalmával sem történt másként. Sajnos, erre vonatkozó forrást nem találtam.

¹⁵⁹ MNL OL K 2.

többségű településnek számított. Esetükben sem lehet szó tisztán nemzetiségi szempontról, hiszen az első választáson ezekből a községekből kerültek ki Pap Gábor támogatói (ajánlója, szavazatszedői).¹⁶⁰ Ezek a községek a második választáson már Molnárt támogatták, hiszen Pap Gábor visszalépett.

A térképről meglepődve állapíthatjuk meg, hogy mindössze két település volt, amelytől mindkét jelölt kapott szavazatokat: Magyarbarnag (Molnár: 1, Gál 20) és Szentgál (Molnár 45, Gál 175).¹⁶¹ Valószínűleg Molnár 45 szentgáli szavazata és az 1848-as népképviselési választás között szoros összefüggés volt, ugyanis 1848-ban Szentgálnak köszönhetette, hogy országgyűlési képviselővé választották. A szentgáliak körében ők lehettek azok, akik Molnár Dénest folytatóságos képviselőjüknek tekintették. (Az eset párhuzamba állítható Gál Péter 7 nagyvázsonyi szavazatával.)

ÖSSZEGZÉS

Az 1848-i és az 1861-i képviselőválasztás minden bizonnyal rendkívül szoros kapcsolatban állt, hiába telt el a két esemény között 12 év. Nemcsak a jogfolytonosság fenntartásának igényének hangoztatása miatt. A kismemesi politikai kultúra 1861-ben is megőrizte az 1848 előtti sajátosságait. A korrupció, a fenyegetések, az erőszakoskodások és a korteskedések minden tisztújításon, követés és képviselőválasztáson átszótták a választókerületet. Az 1848-ban „elejtett láncot” e tekintetben a politikai jogokat gyakorlók gond nélkül újra felvették 1861-ben. A szavazók befolyásolásában a korteshadjáratok töretlen sikert arat(hat)tak. Szentgál esetében ebben egy szerencsétlen esemény is szerepet játszhatott, mivel tudomásunk van arról Gál Péter és apja levelezéséből, hogy 1860. november 1-jén – vagyis a szavazatösszeírás előtt bő három hónappal – Szentgálon hatalmas tűz ütött ki egy kémény kigyulladás miatt, ezáltal a község jelentős része leégett. A kismemesi település a tűzvészből épphogy felocsúdott, máris egy héttel később olyan erejű orkán rázta meg, amely több házat is megrongált.¹⁶² Az egyébként sem túlzottan vagyonos szentgáliak a természeti csapások okozta

¹⁶⁰ Pap Gábor 1861-ben Litéren volt lelkész, amely a nagyvázsonyi választókerület keleti feléhez tartozott.

¹⁶¹ Ez az adat is jelzi, hogy sokkal inkább a kapcsolatok és a településeken agitáló személyek voltak meghatározók a szavazati joggal rendelkezők voksolásában

¹⁶² MNL BKML XIII. 5. b. Gál Péternek írt levelek családtagoktól. „Kedves Fiam Péter! Vettem leveledet, valamint az 1860^{ik} évi October November és December hónapokra járó kamatot is...” kezdetű levél.

károk miatt a kortesvezéreket tárt karokkal fogadhatták. A korteskedéssel járó etetés-itatás finanszírozása Gál Péter számára nem okozhatott különösebb anyagi nehézségeket, hiszen ekkor már több éve sikeres üzletemberként tevékenykedett. Mindemellett a szentgáliak számára Gál támogatása egyben saját falujukbeli támogatása is, ami minden bizonnyal nem elhanyagolható tényező.

Molnár Dénes (1848) és Gál Péter (1861) korteskedése között nem tehetünk különbséget. Dolgozatomban csupán azért tudtam részletesebben kifejteni Gál Péter választási visszaéléseit, mivel az erre vonatkozó források jelentékeny része fennmaradt. Mindketten a rendiség korszakából jól ismert politikai kultúra megszokott elemeit használták fel győzelmük elérése érdekében. E módszerek a dualizmus korszakában és azt követően is tovább éltek. Molnár és Gál esetében is azt láthattuk, hogy győzelmüket Szentgál támogatásával tudták elérni.

Az 1861-i választás elemzésével sikerült kimutatnom, hogy a szavazati joggal bírók voksolásában nem játszottak szerepet sem nemesi-rendi, sem nemzetiségi, sem vallási tényezők. E tekintetben sokkal inkább a személyi kapcsolatok jelentőségét látom meghatározónak. Ezzel ellentétben az 1848-i választás során feltételezhetjük, hogy a nemzetiségi tényezőnek nagyobb szerepe lehetett, hiszen az 1848-i választás második jegyzőkönyvének szavazati listájából megállapítható, hogy Kun szavazói között jóval több német vezetéknevvel rendelkező személy található – tudjuk azonban, hogy a névből nem következtethetünk automatikusan nemzetiségre.¹⁶³ Az 1848-as szavazati lista nagy hátránya, hogy a szavazatokat nem településenként vették fel (mint 1861-ben), ezért a települések szavazati megoszlásának vizsgálatát nem tudtam elvégezni.¹⁶⁴ Az 1848-as választás kapcsán nemzetiségi tényező szerepét megerősítik a korabeli sajtótermékek is, gondoljunk csak az „*üsd a németet*” újságcikk-részletre.

Az olvasóban megfogalmazódhat a kérdés, hogy miért emeltem ki Szentgál szerepét dolgozatomban, ha a fentebbi sorokban bizonyítottam, hogy szavazati arányuk több településsel körülbelül megegyezett, sőt egyes települések jelentősége még nagyobb is volt. Ennek oka az, hogy a korabeli sajtótermékek évtizedeken keresztül a szentgáliakat vádolták a tisztújítások, követválasztások és képviselőválasztások megzavarásával, rendbontásával és szétverésével. Nem hagyható figyelmen kívül továbbá, hogy a sértett nagyvázsonyiak 1861-ben is

¹⁶³ VeML IV. 101. b. Veszprém Vármegye Állandó Bizottmányának iratai, 1447/1848. sz. irat.

¹⁶⁴ Gál Pétert 1865-ben és 1869-ben is megválasztották a nagyvázsonyi választókerület képviselőjévé, azonban ezek a jegyzőkönyvek nem tartalmazzak szavazati listákat, mivel Gált közfelkiáltással választották meg, ezért az 1861-i szavazati listát nem tudtam más, hasonlóan részletes szavazati listával összevetni.

őket nevezték meg rendbontókként, és ezáltal a választás kimenetelének lényeges meghatározóiként.

Vajon miért is volt fontos, hogy ki képviselje az országgyűlésen a nagyvázsonyi választókerületet? Erre Pap Gábor, a visszalépett 1861-i képviselőjelölt igen rezignált választ adott: „*Csak abban tér el egymástól a két [jelölt], hogy: ki legyen az a hazafi, a ki e meggyőződést tolmácsolja az országgyűlésen [...] Miért is a harcz? – miért e küzdelem? miért támad magyar magyarra? miért öli testvér a testvért, s miért ontatik ki annyi drága honfivér [...] Hisz oly kevesen vagyunk, hogy ha isteni erővel birnánk, még a kövekből is magyart kellene teremtenünk, s feledhetlen Széchenyink szavai szerint: „Az apagyilkosnak is meg lehetne bocsátani, csak azért, hogy magyar.”*¹⁶⁵

Végezetül érdemes a választás következményeire is egy pillantást vetni. A nagyvázsonyi választókerületben az 1861. évi első választás szétverése olyan mély nyomott hagyott, hogy 1865-ben a Pap-pártiak meg sem mertek jelenni a választás helyszínén, hiába biztosította azt számos csendőr és pandúr. Szavazás helyett nyilatkozatokat vettek fel a jegyzőkönyvbe, amelyben óvásukat kérték rögzíteni. Számottevő ellenzék híján így Gál Pétert szavazás nélkül, egyhangúlag választották meg a kerület képviselőjévé.¹⁶⁶

A választókerület későbbi történetének ismeretében 1848 és 1872 között egy nemzedékeken átívelő konfliktus rejtelseibe nyerhetünk bepillantást. Molnár Dénest 1848-ban, Gál Pétert 1861-ben, 1865-ben és 1869-ben,¹⁶⁷ Molnár Aladárt (Molnár Dénes fiát)¹⁶⁸ pedig ’72-ben választották meg képviselővé. Az 1872-es év elhozta a fordulatot. A kerület képviselőtéért Molnár Aladár és Gál Péter szállt harcba.¹⁶⁹ Egy újságcikk nyíltan leírja, hogy „*a nagyvázsonyi kerület baloldali kortesei, hogy nem tudja mindenki, miszerint a választók száma ez idő szerint azért lett kevesebb, mert nem a szentgáli urak teljesítették az összeírást, s nem lett összeírva még az utolsó szolgálgyerek is, ha véletlenül Szentgálon vagy más nemes községben született? mint 1869-ben, midőn*

¹⁶⁵ PESTI NAPLÓ 1861b. 1–2.

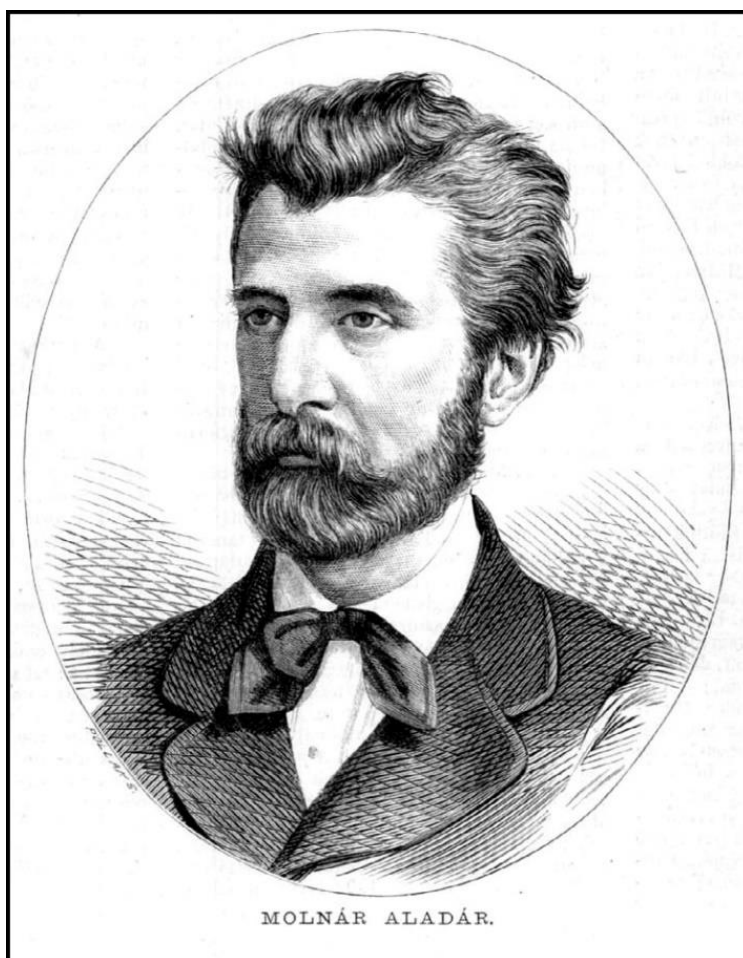
¹⁶⁶ MNL – BKML XIII. 5. b. II/4. Az 1865. november 23-án felvett jegyzőkönyv.

¹⁶⁷ MNL BKML XIII. 5. b. A Gál család iratai (Baja) A Gál családtagok iratai 1818–1913 II. Gál Péter iratai 4. Országgyűlési képviselősege Országgyűlési képviselői mandátum- és választási jegyzőkönyv, 1865., Országgyűlési képviselői mandátum- és választási jegyzőkönyv 1869. Egyéb levélfogalmazványok és feljegyzések 1843–1882. (Az utóbbiak többsége ügyvédi működéséhez köthető.)

¹⁶⁸ EÖTVÖS 1955. 4.

¹⁶⁹ PESTI NAPLÓ 1872. 1.

Szentgálról minden suhancz szavazó volt?!” A kerületben többé már „nem Szentgálé a döntő szó”.¹⁷⁰

2. kép

*Molnár Aladár (1839–1881) arcképe
Vasárnapi Ujság 28 (1881) 34. sz. 539.*

¹⁷⁰ Uo.

RÖVIDÍTÉSEK

AP	= Acta Papensia
BKML	= Bács-Kiskun Megyei Levéltár
jkv.	= jegyzőkönyv
MNL	= Magyar Nemzeti Levéltár
OL	= Országos Levéltár
VeML	= Veszprém Megyei Levéltár
VFH	= Veszprémi Független Hírlap
VMHT	= Veszprém Megyei Honismereti Tanulmányok
VMMK	= A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Dunántúli Református Egyházkerület Levéltára (DREL), Pápa

II. 9. A Veszprémi Református Egyházmegye jegyzőkönyvei (1630–1989)

Magyar Nemzeti Levéltár (MNL), Budapest

MNL OL A 57 Magyar Kancelláriai Levéltár, Libri Regii – Királyi könyvek (1527–1918)

MNL OL K 2 Országgyűlési Levéltár, A Képviselőház és a Nemzetgyűlés elnöki és általános iratai (1861–1865)

Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Megyei Levéltára (MNL BKML), Kecskemét

XIII. 5. a. A Gál család egészére vonatkozó iratok (1588–1947)

XIII. 5. b. A Gál családtagok iratai (1818–1913)

MNL Veszprém Megyei Levéltára (MNL VeML), Veszprém

IV. 101. b. Veszprém Vármegye Állandó Bizottmányának iratai (1848–1849)

V. 402.a.aa. Szentgál község feudális kori iratai (1701–1848)

FELHASZNÁLT IRODALOM

ALMÁSI 2001 = ALMÁSI Tibor (szerk.): Anjou-kori oklevéltár. XII. 1328. Budapest–Szeged, 2001.

BAÁN 2011 = BAÁN BEÁTA (főszerk.): Balatonfüredi életrajzi lexikon. Balatonfüred, 2011. (Balatonfüred Városért Közalapítvány, 61.)

BAKÁCS 1963 = BAKÁCS István: A Zichy család levéltára. Repertórium. Budapest, 1963. (Magyar Országos Levéltár – Levéltári Leltárak, 22.)

BÁNÁTI 2005 = BÁNÁTI Tibor: Bajai arcképcsarnok: GAÁL PÉTER (1823–1903). = Bajai Honpolgár 16 (2005) 4. sz. 4–5.

BÉL 2012 = Notitia hungariae novae historico geographica, ed., Bél Mátyás. Budapest, 2012. (reprint)

- BONA 1988 = BONA Gábor: Kossuth Lajos kapitányai. Budapest, 1988.
- BORBÁS-FÁBRY 2008 = BORBÁS János – FÁBRY Szabolcs (szerk.): Nagyvázsony, Gidófalva, M. Falkenberg. Viza, Veszprém, 2008.
- BOROSS 2018 = BOROSS István (szerk.): Dokumentumok a MNL Veszprém Megyei Levéltárából. Magyar Nemzeti Levéltár, Budapest, 2018. (Forrásaink a reformációról)
- CSIZMADIA 1963 = CSIZMADIA Andor: A magyar választási rendszer 1848–1849-ben. (Az első népképviselői választások) Budapest, 1963.
- DEÁK 2015 = DEÁK Ágnes: „Zsandáros és policzajos idők”: Államrendőrség Magyarországon 1849–1867. Budapest, 2015.
- DOBSZAY 2019 = DOBSZAY Tamás: A rendi országgyűlés utolsó évtizedei (1790–1848). Budapest, 2019. (A magyar országgyűlések története)
- DOMBÓVÁRI 2011 = DOMBÓVÁRI Ádám: Megyei választások és szabályozásuk (1830–1844). Bp., 2011. <http://doktori.btk.elte.hu/hist/dombovariadam/diss.pdf> [letöltés: 2020. november 6.]
- EÖTVÖS 1909 = EÖTVÖS Károly: A Bakony. Második kötet. Budapest, é. n. [1909] (Eötvös Károly munkái, XXII.)
- EÖTVÖS 1955 = EÖTVÖS Károly: Utolsó dal. = Népszava 83 (1955) 273. sz. (november 20.) 4.
- FÉNYES 1851 = FÉNYES Elek: Magyarország geographiai szótára. 1851.
- FENYVESI 2010 = FENYVESI Ottó: Hagyományok, értékek és hungarikumok Veszprém megyében. Pannon Térség Fejlődéséért Alapítvány, Veszprém, 2010.
- FÖLDESI 2013 = FÖLDESI Ferenc: Az alkotmány védbástyái” Az 1860–61. évi Veszprém vármegyei alkotmányos mozgalomról és a Honvédegyletről, Veszprém, 2013. (Veszprémi szemle könyvek, 6)
- HIRNÖK 1840 = Veszprémben folyó esztendei october’ 12kén tartatott tisztujtószerék’ előzvényei... = Hirnök 4 (1840)93. sz. (november 19.) [1–2.]
- HORVÁTH 1971 = HORVÁTH József: Néprajzi és helytörténeti jellegű adatok a nagyvázsonyi úriszerk irataiból. A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 10. (1971) 85–94.
- HUDI 1984 = HUDI József: Veszprém megyei parasztmozgalmak 1848/49-ben. = Tanulmányok Veszprém megye múltjából. Szerk.: Kredics László. Veszprém, 1984. 337–529. (A Veszprém Megyei Levéltár kiadványai, 3.)
- HUDI 1986 = HUDI József: A Veszprémi Olvasótársaság története 1841–1844. (Adalékok a Veszprém megyei reformkori egyletek történetéhez.) = Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 18 (1986) 451–475.
- HUDI 1995 = HUDI József: Veszprém vármegye politikai elitje a XVIII–XIX. században (1711–1918). = Az átmenet – avagy Veszperém megye a rendszerváltás időszakában. Tanulmányok. Szerk.: Oláh Miklós. Veszprém, 1995. 25–61.
- HUDI 1998 = HUDI József: Herend története. Veszprém, 1998.
- HUDI 1999 = HUDI József: A dunántúli nemesi községek statútumai a XVII–XIX. századból. Magánkiadás, Veszprém, 1999.
- HUDI 2002 = HUDI József: Molnár Dénes. = Pálmány Béla (szerk.): Az 1848–1849. évi népképviselői országgyűlés történeti almanachja. Bp., 2002. 573–574.
- HUNKÁR 2004 = Hunkár Antal visszaemlékezése és iratai. Szerk.: Hudi József. Pápa, 2004. (Pápai Református Gyűjtemények)
- JÁROLI 2001 = JÁROLI József: A rendszerváltás folyamata az 1848–49-i forradalom és szabadságharc első hónapjaiban. Budapest, 2001.

- JELENKOR 1841 = Veszprém-megye Szentgál helysége jogos állása ügyében. = Jelenkor 10 (1841) 26. sz. (március 31.) 102–103.
- KECSKEMÉTI 2008 = KECSKEMÉTI Károly: Magyar liberalizmus 1790–1848. Budapest, 2008.
- KOPASZ 1956 = KOPASZ Gábor: Gál Péter családi levéltára. = Levéltári Híradó 6 (1956) 2–3. sz. 39–49.
- KÓSA 2001 = KÓSA László: „Hét szilvafa árnyékában”. A nemesség alsó rétegének élete és mentalitása a rendi társadalom utolsó évtizedeiben Magyarországon. Osiris, Budapest, 2001.
- KÖBLÖS 2006 = KÖBLÖS József (szerk.): A Pápai Református Kollégium diákjai 1585–1861, kiad., Köblös József, Pápa, 2006. (A Pápai Református Gyűjtemények Kiadványai, Forrásközlések 9.)
- KÖVY 1824 = KÖVY Sándor: A magyar polgári-törvény. Sárospatak, 1824.
- KÖZLÖNY 1848a = A választandó követekre nézve nagy a surlódás... = Közlöny 1 (1848) 5. sz. (június 13.) 18.
- KÖZLÖNY 1848b = Nemzeti gyűlés. XXI. ülés a képviselőházban aug. 5-én... = Közlöny 1 (1848) 59. sz. (augusztus 7.) 282.
- KRISTÓ 2000 = KRISTÓ Gyula (szerk.): Anjou-kori oklevéltár. VI. 1321–1322. Budapest–Szeged, 2000.
- KSH 1984 = Magyarország községeinek és városainak népessége az 1850., 1857. és 1870. években. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1984. [Veszprém megye: 324–350.]
- LICHTNECKERT 1996 = LICHTNECKERT András (szerk.): Alsóörs története. Veszprém, 1996. (A Veszprém Megyei Levéltár kiadványai, 11.)
- LUKÁCS 1995 = LUKÁCS László: Tájház Szentgálon = Honismeret 23 (1995) 4. sz. 47–51.
- LUKINICH 1926 = LUKINICH Imre: Hunkár Antal emlékiratai. Harmadik, befejező közlemény. = Hadtörténelmi Közlemények 1926. III. füzet, 352–380.
- MAKSAY 1973 = MAKSAY Ferenc: Parasztnevesi gazdálkodás Szentgálon 1700–1848. I–II. = Agrártörténeti Szemle 15 (1973) 1–2. sz. 13–38., 3–4. sz. 245–300.
- MESZLÉNYI 1941 = MESZLÉNYI Antal: Gróf Zichy Domonkos veszprémi püspök (1842–1849) egyházlátogatása 1845–46-ban. Veszprém, 1941. (A Veszprémi Egyházmegye multjából, 7.)
- MIKSZÁTH 1982 = MIKSZÁTH Kálmán: Jókai Mór élete és kora. Szépirodalom, Budapest, 1982.
- NÉMETH 1901 = NÉMETH Gábor: Adatok Nagy-Vázsony történetéből. Veszprém, 1901.
- NÉMETH 1984 = NÉMETH István: Az Ajkai Üveggyár alapításának története Neumann Bernáttól a Kossuth cégig 1878–1891. = Tanulmányok Veszprém megye multjából. Szerk.: Kredics László. Veszprém, 1984. 531–693. (A Veszprém Megyei Levéltár Kiadványai, 3.)
- NÉMETH 2006 = NÉMETH Ákosné: Emlékezzünk a régiekről... Molnár Aladár. = Füredi História 6 (2006) 2. sz. 7–9.
- NEMZETI UJSÁG 1848a = „Régi követválasztás új modorban a nagyvázsonyi kerületből. = Nemzeti Ujság 42 (1848) 39. sz. (június. 28.) 160.
- NEMZETI UJSÁG 1848b = Vidéki mozgalmak. Veszprém, júl. 26. = Nemzeti Ujság 42 (1848) augusztus 4. 287.
- NÉPSZÁMLÁLÁS 1882 = Az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás főbb eredményei megyék és községek szerint rendezve. II. kötet, Budapest, 1882.
- PÁLMÁNY 1999 = PÁLMÁNY Béla: Az első népképviselői országgyűlési választások Magyarországon. = Baranya –Történelmi Közlemények 11–12 (1998–1999.) Pécs, 1999. 39–55.
- PEHM 1934 = PEHM József: Padányi Bíró Márton veszprémi püspök és kora. Zalaegerszeg, 1934. (A Veszprémi Egyházmegye multjából, 2.)

- PESTI NAPLÓ 1860 = Hivatalos hirdetések kivonata. = Pesti Napló 11 (1860) 48. sz. (február 28.) [1-2.]
- PESTI NAPLÓ 1861a = Veszprémmegye. Nagy-vázsonyi választó-kerület, mart. 26. = Pesti Napló 12 (1861) 79. sz. (ápr. 6.) [2.]
- PESTI NAPLÓ 1861b = Veszprémmegye. Nagy-Vázsony, ápril 7. Veszprémmegyének központi választmánya a követválasztás határidejét mult hó 19-ére tűzte ki. = Pesti Napló 12 (1861) 86. sz. (április 14.) [1-2.] 14.
- PESTI NAPLÓ 1872 = A „P. Napló” levelei. – A Deák-párt köréből. Nagyváson, jul 9. (Végszó a nagyvázsonyi képviselőválasztáshoz.) = Pesti Napló 23 (1872) 161. sz. (július 14.) [2.]
- PINTÉR 1997 = PINTÉR Ilona: Bács-Kiskun Megyei Levéltár XIII. Családok fond főcsoport fond-jainak repertóriumai – Segédletek 2. Kecskemét, 1997.
- POLITIKAI UJDONSÁGOK 1861 = Hazai közügyek és események. K. G.: Veszprémmegye. Nagy-Vázsony, Márt. 20. = Politikai Ujdonságok 7 (1861) 13. sz. (március 28.) 197.
- RÓMER 1860 = RÓMER Flóris: A Bakony, terményrajzi és régészeti vázlat. Második kiadás. Győr, 1860.
- RUSZOLY 1999 = RUSZOLY József: Országgyűlési képviselő-választások Magyarországon 1861–1868. Püski Kiadó, Budapest, 1999.
- SZABÓ 1983 = SZABÓ Béla: Az agilisok és évszázados küzdelmük Zala megyében az adómentességért. Zalai Gyűjtemény 18 (1983) 131–144.
- SZÁZADUNK 1841a = –ri–: Nemes Veszprém vármegyében kebelezett Szent-Gál helység’ jogos állása. = Századunk 4 (1841) január 21. 43–45.
- SZÁZADUNK 1841b = Még néhány szó Veszprém megyében kebelezett Szent-Gál helység’ jogos állásához. Századunk 4 (1841) 18. sz. (március 4.) 141–145.
- SZINNYEI 1891 = SZINNYEI József: Magyar írók élete és munkái. I. Budapest, 1891.
- VAJKAI 1958 = VAJKAI Aurél: Szentgál. Egy bakonyi falu folklórja. Budapest, 1987.
- VAJKAI 1959 = VAJKAI Aurél: Szentgál. Egy bakonyi falu néprajza. Budapest, 1959.
- VARGA 1998 = VARGA Béla (főszerk.): Veszprém megyei életrajzi lexikon. Veszprém, 1988.
- VARGA 2004 = VARGA Béla: Veszprém megyei életrajzi lexikon. Bővített és javított kiadás. Veszprém, 2004.
- VÁZSONYI VARGA 1998 = VÁZSONYI VARGA Béla: Az első népképviselői országgyűlés képviselőválasztása Veszprém megyében (1848–1849). = VMHT XVII. (Szerk.: Hudi József – Tóth Dezső) Veszprém, 1998. 69–84.
- VÉGHÉLY 2020 = Véghely Dezső visszaemlékezései. Pápa, 2020.
- VERESS D. 1994 = VERESS D. Csaba: Tótvázsony múltja és jelene. Veszprém, 1994.
- VERESS-HUDI-ÁCS-PALÁGYI 1994 = VERESS D. Csaba – HUDI József – ÁCS Anna – PALÁGYI Sylvia: Nemesvámos története, Veszprém, 1994.
- VFH 1883 = Devecserről írják lapunknak: A jótékonyságáról... = Veszprémi Független Hírlap 3 (1883) 6. sz. (február 10.) [3.]
- ZÁKONYI 1991 = ZÁKONYI Ferenc: Nagyvázsony. Panoráma, Győr, Panoráma, 1991.
- ZALA SIMON 2004 = ZALA SIMON Tibor: Az én falum – az én városom, Szentgál. = Honismeret 32 (2004.) 5. sz. 48–52.

FÜGGELÉK

1.

A Gál Péterre szavazók száma az 1861. évi első választáson¹⁷¹

<i>Helynév</i>	<i>Szavazatszám</i>
Ajkarendek	44
Bánd	14
Csehbánya	8
Csékút	24
Farkasgyepű	3
Halimba	7
Herend	13
Kislőd	100
Kolontár	4
Magyarbarnag	20
Magyarpolány	48
Mencshely	97
Nagyvázsony	11
Nemesleányfalu	41
Németbarnag	23
Németpolány	13
Öcs	67
Padrag	18
Szentgál	135
Tósok	15
Tósokberénd	9
Úrkút	1
Városlőd	138
Mindösszesen	853

¹⁷¹ I. jkv.

2.

*Az 1861. évi második választás szavazati listája*¹⁷²

A.) Molnár Dénes szavazatai
Összesen: 157 (a jegyzőkönyvben 158 szerepel)

<i>Helységnév</i>	<i>Szavazatszám</i>
Kishidegkút	4
Magyarbarnag	1
Nagyhidegkút	28
Nemesvámos	79
Szentgál	45

B.) Gál Péter szavazatai
Összesen: 1118

<i>Helynév</i>	<i>Szavazatszám</i>
Ajkarendek	37
Bánd	63
Bódé	1
Csehbánya	9
Csékút	57
Herend	5
Kislőd	123
Magyarbarnag	20
Magyarpolány	17
Mencshely	113
Nagyvázsony	7
Nemesleányfalu	32
Németbarnag	27
Németbánya	1
Németpolány	7
Noszlop	41

¹⁷² II. jkv.

Öcs	83
Padrag	58
Szentgál	175
Tósok	25
TósokBerénd	46
Úrkút	2
Városlőd	168
Vöröstó	1

SUMMARY

BÁLINT OROSZ

**Municipal election in Nagyvázsony with stones and clubs (1861)
Szentgál's political role in the election**

The author is an undergraduate of history sciences at the University of Szeged. In his study he examines the case of a municipal election in Veszprém county by using election documents, records of family archive and specialist literature. The main character of the case is Péter Gál a wealthy lawyer and entrepreneur (1823-1903) with an intellectual family background who was elected three times (in 1861, 1865 and 1869) in the Nagyvázsony electorate made up of 33 villages. Three candidates ran for the election in 1861 in the electorate with a majority of reformed Hungarian and a minority of catholic German residents: Gábor Pap a reformed vicar, Dénes Molnár a landowner and Péter Gál. The first election was held on 19th March 1861 but it had to be repeated due to the violence and other illegal actions of the voters of Gál (mainly of the residents of Szentgál where Gál's father was a reformed vicar for the mostly noble landowner settlers). On the election of 6th April only Aladár Molnár and Péter Gál were nominated and Péter Gál overwhelmingly won. The current study shows that his victory was not due to the ethnic and religious ties and social status but to the personel connections involving friendly and family ties. Mentality (violence and corruption) had not changed since the years before 1848.

Egy pápai református lélekösszeírás a XIX. század elejéről*

OLYÓIRATUNK HASÁBJAIN legutóbb XVIII. századi adófizetői névsorokat és lélekösszeírásokat publikáltunk, leginkább abból a célból, hogy a bennük szereplő református lakosok utcák szerinti felsorolása a város topográfiai viszonyainak pontosítását tegye lehetővé. A sorban utolsó lélekösszeírás az 1780-as évek elején készült. Ezt követően a pápai egyházközség levéltárában az 1812-es évvel indul egy Lélekösszeírások címet viselő viszonylag teljes sorozat, azonban ennek darabjai már az utcanévek feltüntetése nélkül sorolják fel a református lelkeket, ezért topográfiai szempontból nem nyújtanak többletinformációt.

Az egyházközség legkorábbi iratanyagát is felölelő, ún. Liszkay-gyűjtemény azonban őriz egy 1810-es keltezésű lélekösszeírást, ahol még a korábbi hagyományoknak megfelelően a hívek utcánkénti csoportosítása a rendező elv. Bár a múltkori publikációba kései keltezése miatt nem kerülhetett be, topográfiai vonatkozásai miatt mégis fontosnak tartottuk, hogy utólag teljes szövegét hozzáférhetővé tegyük a Tisztelt Olvasó számára. A kézirat sajnos helyenként hiányos, szakadt és ázott volt, ezért restaurálták. A hiányzó részek pótlásánál segítségünkre volt egy két évvel későbbi, 1812-es lélekösszeírás,¹ az ezt a címet viselő egyházközségi iratsorozat kezdő darabja, mely már utcanévek feltüntetése nélkül, de a lelkeket családtagokra és cselédekre bontva sorolja fel az adófizetők nevét.

* A közlemény a *PRTA kutatóprogramja* keretében készült.

¹ DREL III. 62. f. Lélekösszeírások 1812.

A Pápai Reformáta Ekklésia Tagjainak 1810. ébtendei Özfve írása

	Nevek	Lélek fzám
	Hoffzú [Utfz]a	
1.	Tekintetes Zsóldos János Doctor Úr	5
2.	Nemzetes Sóós Páál Esküdt Úr	8
3.	Özvegy Szemenyeiné	2
4.	Böte József	1
[5.	Nemzetes] ² Borsathiné Afzfzony	3
6.	Nemzetes Baráth János Csizmadia Mester	3
7.	özvegy Lévai Istvánné	1
8.	Büki Katalin	1
9.	Nemzetes Nagy István Úr	3
10.	Nemzetes Által Sámuel	2
11.	özvegy Tifzteletes Dózsáné Afzfzony	3
12.	özvegy Tóth Mihályné	1
13.	Tóth Mihály Kalapos	3
14.	Tóth Ádám Afztalos	3
15.	Tekintetes Vetsey Ferentz Úr	5
16.	Nagy Sámuel	1
17.	Kiss István	2
18.	özvegy Gáál Istvánné	5
19.	Nagy Ferentz	3
20.	Áts Ferentz	2
21.	Szederkényi Mihály	2
22.	Bika József	3
23.	Bika András	2
24.	Tifzteletes Járdánházi Gábor Úr özvegye	5
25.	Tifzteletes Mikóné Afzfzony	3
26.	Nemzetes Beretzký Péter Úr	1
27.	özvegy Buzás Ferentzné	3
28.	özvegy Balog Péterné	2

² A kiegészítés az 1812-es lélekösszeírás alapján készült. Uo. 1.

³ Üresen maradt.

29.	özvegy Varga Jánosné	3
30.	Csemez József Kalapos Mester	4
31.	Kalamár Jánosné	1
32.	Mátis János	5
33.	özvegy Gerdje Péterné	1
34.	Dor vagy Jenese Mártonné	2
35.	Forgáts Mihály	2
36.	Forgáts Ferentz	4
37.	Lampért Gábor	2
38.	Nemes Ferentz	5
39.	Kőrösi Páál	4
40.	Sáági Páál	7

Első Óldal Summája	115
--------------------	-----

41.	Szép György	2
42.	Sóós János	5
43.	Sóós Anna	1
44.	Szopori Mihály	6
45.	özvegy Varga Andrásné	5
46.	Varga Sándor	2
47.	özvegy Balog Ferentzné	1

Tégla Utfza

48.	Gyimóthi János	3
49.	özvegy Gerdje Ferentzné	3 ⁴
50.	Perei István	2
51.	Perei János	3
52.	Ifju Gyimóti István	6
53.	Gerdje István	2
54.	Takáts Ferentz	6
55.	Nyul József	4
56.	Göndöts Mihály	2
57.	Kósa István	5

⁴ A papír itt kiszakadt, a szám nem olvasható. Az 1812-es lélekösszeírásban ez a személy nem szerepel. A szám a végösszegeből következtethető vissza.

58.	Németh István	2
59.	Németh Mihály	4
60.	Takáts István	3
61.	Csörge Ferentz	5
62.	Takáts Mihály	3
63.	özvegy Pápai Györgyné	2
64.	Kőfzegi Ferentz Kalapos Mester +	2
65.	özvegy Gyimóthi Györgyné	1
66.	Öreg Perei Jánosné Kőfzeginé ⁵ +	6
67.	Gyimóthi Jó'sef	4
68.	Murai Péter	3
69.	Dávid János	3
70.	Bartos István	3
71.	Szabó István	2
72.	Ifju Sóós Ferentz	4
73.	Varga János	3
74.	Bende István	3
75.	Csákvári Mihály	5
76.	Horváth István	3
77.	Horváth János	4
78.	Oláh István	4
79.	Bán Ferentz	5

Potsóta Utfza

80.	Göndöts Gergely	1
81.	Göndöts Imre	3
82.	Öreg Jenese Márton	1
83.	Ifju Jenese Mihály	4
84.	Patonai Péter	4

Második oldal

 139

85.	Baráth György	3
86.	Sóós Imréné	6
87.	Öreg Lévai János	2

⁵ Utólag ceruzával beírva.

⁶ Üresen maradt.

88.	Ifju Lévai János	5
89.	Kováts István	3
90.	Özvegy Kováts Mihályné	1
91.	Kováts János	3
92.	Öreg Bóna Jánosné	1
93.	[Pat]onai ⁷ László	4
94.	Mitzki Sándor	4
95.	Mitzki János	2
96.	Öreg Vas Ferentz	1
97.	Szopori József	4
98.	Szőlősi István	3
99.	Özvegy Csurgai Istvánné	5
100.	Szalai Ferentz	5
101.	Özvegy Szőlősi Pálné	1
102.	Kis István	2
103.	Szalai Györgyné özvegy ⁸	4
104.	Horváth Ferentz	5
105.	Horváth János	2
106.	Özvegy Kováts Istvánné	2
107.	Kováts István	3
108.	Nagy István	7
109.	Özvegy Gyimóti Ferentzné	1
110.	Gyimóthi Péter	2
111.	Lampért Pál	3
112.	Öreg Tálos Ferentz	1
113.	Tálos István	6
114.	Özvegy Baráth Jánosné	2
115.	Bedők Péter	3
Hofzfzu utfza		
116.	Szalár János	4
117.	Özvegy Szép Pálné	2
118.	Kántor István	4
119.	Beretzki Mihály	5

⁷ Papírhány miatt kiegészítés az 1812-es lélekösszeírás alapján. Uo. 3.

⁸ Utólagos beszúrás.

120.	Özvegy Csögör Jósefné	2
121.	Csapó Mihályné	3
122.	Németh József	3
123.	Falusi Péter	4
124.	Özvegy Fityók Ferentzné	4
125.	Özvegy Bóte Sámuelné	1
126.	Kováts Ferentz, <i>másképp Bajtsi Ferentz Molnár</i> ⁹	4
127.	Szabó Mihályné	8
128.	Bálint Márton	4

Harmadik oldal 142¹⁰

129.	Özvegy Kő[rösi] ¹¹ Mihályné	1
130.	Varjú Pét[er]	2
131.	Vikár István	6
132.	Gergye Mihály	5
133.	Szép Györgyné	1
134.	Bóte Ferentz	4
135.	Gyimóthi Mihály	2
136.	öreg Horváth Mihályné	1
137.	Ifju Horváth Mihály	4 ¹²
138.	Ifju Horváth János	3
139.	Fityók Ferentz	3
140.	Öreg Körmendi György	4
141.	Körmendi István	3
142.	Klára Sándor	7
143.	Erdélyi Mihály	4
144.	Dótzsi László	3

Kis Utíza

145.	Benkő János	4
------	-------------	---

⁹ Utólagos beszúrás.

¹⁰ Hibás összeg! A helyes: 144.

¹¹ Papírhiany miatt kiegészítés az 1812-es lélekösszeírás alapján. Uo. 4.

¹² A papír itt kiszakadt, a szám nem olvasható. A végösszezből következtethető vissza. Az 1812-es lélekösszeírásban ennél a személynél 3 szerepel. Uo. 4.

146.	Horváth János	4
147.	Tóth Mihály	5
148.	Kelemen István Annyostól	2
149.	Lörintze Jánosné	2
150.	Sóós Páál	3
151.	Beretzky Ferentz	1
152.	Tekintetes Fülep Jánosné	2
153.	Subri István	3
154.	Öreg Sóós István	1
155.	Özvegy Szemenyei Jánosné	2
156.	Balog János	3
157.	Sóós János	4
158.	Orbán Pál	4
159.	Orbán István	3
160.	Török István	4
161.	Kun Sándor	2
162.	Antal Ferentzné	1
163.	Gerdje György	4
164.	Markó Ádámné	1
165.	Özvegy Filep Istvánné	3
166.	Both Mihály	1
167.	Imreh Mihályné	5
168.	Baráth József	2
169.	Rósa János	1
170.	Komáromi József	5

Negyedik oldal

 125

171.	Szalóki István Úr	3 ¹³
------	-------------------	-----------------

Ujvárosi Utfza

172.	Tekintetes Pálffy László Úr	5
173.	Özvegy Megyeri Jánosné	1
174.	Megyeri János	3

¹³ A papír itt kiszakadt, a szám nem olvasható. A végösszezből következtethető vissza. Az 1812-es lélekösszeírásban is ennyi szerepel. Uo. 5.

175.	Dants György	3
176.	Özvegy Németh Györgyné	2
177.	Kerefztes János	6
178.	Bán Mihály	5
179.	Jezernyitzki Ferentz	5
180.	Ifju Baráth István	4
181.	Györke István	4
182.	Török Jósefné	4
183.	Cseresnyés János	3
184.	Cseresnyés Ferentzné	1
185.	Biró László	5
186.	Szép Mihály	1
187.	Horváth János	3
188.	Oláh Ferentzné	1
189.	Oláh Ferentz	5
190.	Öreg Baráth István	3
191.	Baráth Ferentz	5
192.	Öreg Baráth János	4
193.	Csurgai Ferentzné	3
194.	Csurgai Ferentz	3
195.	Szöllősi István	4
196.	Szöllősi János	6
197.	Özvegy Szöllősi Miklósné	1
198.	Szöllősi Ferentz	5
199.	Szöllősi János	4
200.	Kun János	8
201.	Lampért Imre	2
202.	Csajtai János	4
203.	Csajtai György	5
204.	Tálos István	4
205.	Tálos György	2
206.	Özvegy Sóós Ferentzné	1
207.	Sóós Istvány	2
208.	Varju András	4
209.	Kotsis Sándor	2
210.	Öreg Csurgai Ferentz	4

211.	Ifju Tálos Ferentz	6
212.	Szalai Dániel	4
	Ötödik oldal	150

213.	[Tálos Istv]án ¹⁴	6
214.	[Tál]o[s György] ¹⁵	2
215.	Baráth Márto[n]	3
216.	Viszádi Istvánné	1

Laki Utfza

217.	Nagy János	3
218.	Demjén János	7
219.	Magai Ferentz	4
220.	Lázár István	5
221.	Ragadván Péter	5 ¹⁶
222.	Györke József	6
223.	Ragadvány István	3
224.	Bata József	4
225.	Vadáfz Horváth József	2
226.	Fodor József	6
227.	Csabai János	3
228.	Szetsödi Mihály	3
229.	Györke Mihály	4
230.	Farkas István	4
231.	Farkas Ádámné	2
232.	Dants Juliánna, másképp Etheiné	1

Ser Utfza

233.	Kardos Pál	2 ¹⁷
234.	Edelényi József	6

¹⁴ Kérdéses olvasat az 1812-es lélekösszeírás alapján. Uo. 6. Ott a lelkek számánál 5 szerepel.

¹⁵ Kérdéses olvasat az 1812-es lélekösszeírás alapján. Uo. 6. A lelkek számánál ott is 2 szerepel.

¹⁶ A papír itt kiszakadt, a szám nem olvasható. A végösszezből következtethető vissza. Az 1812-es lélekösszeírásban is ennyi szerepel. Uo. 6.

¹⁷ Javítva 1-ről.

235.	Jakab Páál	7
236.	Pálffy Pál Úr	2
237.	Horváth Ferentz	6
238.	Csoknyai György	2
239.	Göndöts Mihály	3
240.	Czéter József	3
241.	Illés János	1
242.	Gerdje István	3
243.	Kántor Márton	2
Felső Major		
244.	Kiss István	3
245.	Ifju Kis Mihály	4
246.	Szabadi István	2
247.	Kiss Mihály	8
248.	Bartos Mihály	1
249.	Sóós Ferentz	4
250.	Kis József	2
251.	Simon Ferentzné	1
252.	Németh Adám	3
253.	Horváth István Fütsök	4
254.	Horváth Mihály	4
Hatodik oldal		147
255.	Öreg Horváth Mihály	1
256.	Ifju Horváth Mihály	4
257.	Tömböl Istvánné	4 ¹⁸
258.	Ifju Bartos János	4
259.	Sóós János	3
260.	Bányi Ferentzné	3
261.	Horváth István	6
262.	Ifju Horváth Mihály	3
263.	Molnár Ferentz	3
264.	Kis Péter	7

¹⁸ A papír ázotttsága miatt nehezen olvasható. Ellenőrizve az 1812-es lélekösszeírás alapján lett. Uo. 7.

265.	Kis János	6
266.	Öreg Csány György	1
267.	Kis Jósefné	2
268.	Csány György	1
269.	Csány János	4
270.	Farkas Ferentz	3
271.	Horváth István	5
272.	Horváth János	2
ØØ	Gannai Pál Béres	6

Belső Város

273.	Által István	2
274.	Eörj Jánosné Afzfzonyság	6 ¹⁹
275.	Sós István	3
276.	Sóós Mártonné Afzfzonyság	1
277.	Eörj Szabó Sámuelné Afzfzonyság	3
278.	Méltóságos Májor Komáromi Pál Úr	1
279.	Körmendi Ferentz	2
280.	Horváth Margavits Afzfzonyság	4
281.	Kelemen József	1
282.	Tifzteletes Kun Jánosné Afzfzonyság	3
283.	Engi András	1
284.	Zsöldos Györgyné Afzfzonyság	4 ²⁰
285.	Által István könyvkötő	1
286.	Gombás Mózsés Úr	5
287.	Tekintetes Kalmár János Úr	3
288.	Nagy Ferentz	3
289.	Öreg Horváth Mihályné	1
290.	Balikó János	6
291.	Csabai István	2
292.	Nemzetes Eperjesi Péter Úr	1
293.	Balikó István	3
294.	Altal Péter	2

¹⁹ Javítva 3-ból.

²⁰ Javítva 3-ból.

	Hetedik oldal	126
295. La[ntzing]er ²¹ Sámuel		7
296. Noszlopi József		1
297. Osváld Zsigmond Úr		4
298. Osváld Dániel Úr		3
299. Miskóltzi Páál		5
300. Öreg Mólnár István		1
301. Ifju Mólnár István		8
302. Szél Sámuelné		3
303. Csoknyai Pál		6
304. Breznántzki Andrásné		1
305. Özvegy Rósa Istvánné		2
306. Szép Ábrahám Úr		1
307. Kováts Józsefné Afzfzonyság		2
308. Rósa Gábor		3
309. Dentz } vallásokról lemondott Némethek		–
310. Dentz }		–
311. Markos Rákhel, Ats Mihály Szakáts		2
312. Lutor István		5
313. Molnár Mária, Tisztelendő Plébános Szakátsnéja		1
314. Cseresnyés István Lakatos Legény		1
315. Fütsök 'Su'sánna Szolgaló		1
316. Rőneki Józsefné		1
317. Matyók Mihályné		2
318. Szetsődi István árvái		2
NB. Lepsényi Ferentz árvai		²²
Ezen oldal Summája		62
Hetedik		126
Hatodik		147
Ötödik		150
Negyedik		125
Harmadik		142 ²³

²¹ Kiegészítve az 1812. lélekösszeírás alapján. Uo. 8.

²² Üresen maradt. Ez a tétel hiányzik is a lapalji összegből.

²³ A helyes összeg 144. Lásd a 10. sz. jegyzetet!

	Második	139
	Első	115
Az egész Summa téssen		1006 ²⁴

NB. Fő Tifzteleű, Professorok, Kántor, etc.²⁵

319.	Fő Tifzteleű Superintendens Torkos J[akab] ²⁶ Ur	3
320.	Tifzteletes Professor Márton Ist[ván] Úr	] ²⁷
321.	Tifzteletes Professor Toth Fer[entz] Úr	] ²⁸
322.	Tifzteletes Professor Mok[ri] Benjámin Úr	] ²⁹
323.	Kántor Gáál [János	] ³⁰
	Ál[tal]h[ozat	1006
		1027] ³¹

Eredeti: DREL III. 62. e. Liskay 665. 16 lapos füzet. A címlapon: *A' Pápai Reformata Szent Ekkle'siában lévő élő Lelkeknek fel jegyzése 1810^{tk} Esztendőben, Julius Hólnapjában.* Ázott, hiányos, restaurált.

Kiadás, regesztá: —

²⁴ A helyes összeg a harmadik oldal helyes értékével számolva 1008.

²⁵ Lapalji szöveg, utalás a következő oldalon szereplő tételekre.

²⁶ A kiegészített rész papírhány miatt nem olvasható.

²⁷ A kiegészített rész papírhány miatt nem olvasható. Az 1812-es lélekösszeírásban a szám helyén 6 családtag + 2 cseléd = 8 személy szerepel. Uo. 9.

²⁸ A kiegészített rész papírhány miatt nem olvasható. Az 1812-es lélekösszeírásban a szám helyén 4 családtag + 1 cseléd = 5 személy szerepel. Uo. 9.

²⁹ A kiegészített rész papírhány miatt nem olvasható. Az 1812-es lélekösszeírásban a szám helyén 1 személy szerepel. Uo. 9.

³⁰ A kiegészített rész papírhány miatt nem olvasható. Az 1812-es lélekösszeírásban a szám helyén 5 családtag szerepel. Uo. 9.

³¹ A kiegészített rész papírhány miatt nem olvasható. Az 1027-es összeg sem, ezt Liskay Józsefnek a pápai egyházközség legrégibb anyagáról készült regesztakötete tartalmazza. LISZKAY József: A pápai evang. ref. egyház levéltára 1510–1811. Pápa, 1875. 208 (665. sz.). A szám reális. Amennyiben a 320–323. szám alatti személyek portáján a lelkek száma megegyezne az 1812-es lélekösszeírásban szerepeltek számával, a hibás tétellel számolt végösszeg 1029, a korrigált végösszeg 1031 lenne, ha a 272. és 318. sorszám után szereplő, nem sorszámozott személyeket is belevennénk, ez a szám tovább módosulna.

Antal Géza

Fenyvessy Ferenc

Antal Géza a Pápai Lapok élén (1890–1892)¹

MAGYAR SAJTÓTÖRTÉNET nélkülözhetetlen forrásai között tartjuk számon a szerkesztőségi iratokat, leveleket, melyekből megismerhető egy-egy hírlap- vagy folyóirat-szerkesztőség élete. Így többek közt a szerkesztő(ség) koncepciója, napi gyakorlata, kapcsolatrendszere, a munkatársi kör, a lapkiadás mint üzleti vállalkozás, s nem utolsósorban az olvasóközönség (nagysága, összetétele, elvárásai).

Sajnálatos módon a kiegyezés kori pápai hetilapok egyikének sem maradt fenn az iratanyaga, így a lapszerkesztők világáról csak hiányos ismeretekre tehetünk szert. Egyetlen kivétel azért akad: dr. Antal Géza (1866–1934) református főgimnáziumi, majd teológiai tanár, utóbb dunántúli püspök, aki pályája kezdetén egy ideig — 1890 januárjától 1893 januárjáig — a Pápai Lapok főmunkatársa, szerkesztő-helyettese, valójában szerkesztője volt. A laptulajdonos Fenyvessy Ferenc²

¹ A közlemény a PRTA kutatóprogramja keretében készült.

² FENYVESSY FERENC (Eger, 1855. szeptember 9. – Budapest, 1903. június 3.) jogász, újságíró, szabadelvű (kormánypárti) politikus, Pápa város díszpolgára. Egerben érettségizett, majd Bécsben és Budapesten jogot hallgatott. Budapesti tanulmányai befejeztével jogi és államtudományi doktorátust, majd ügyvédi oklevelet szerzett. A diploma megszerzése után Pápán a gróf Esterházy családnál lett házi nevelő. Gróf Esterházy Pál két fiát, Móricot és Jenőt oktatta jogra. Állandóan letelepedett Pápán, villát is épített a mai Csáky utca végén. Részt vett a város, a megye közéletében és az országos politikában. Tagja volt Pápa város képviselőtestületének, Veszprém megye törvényhatósági bizottságának. 1881–1894 között az ugodai választókerület, 1895–1898 között Pápa város országgyűlési képviselője volt. A parlamentben különösen a közoktatás reformját és a művészet ügyét támogatta. 1898-tól haláláig Veszprém megye főispánja volt. Már egyetemista korában részt vett az egyetemi és műegyetemi olvasókör megalakításában. Elnöke volt a Balaton-egyletnek, a Nemzeti Színház Nyugdíjintézetének, a Zenetanárok Országos Egyletének, tagja számos helyi és országos egyesületnek. 1879–1898 között a Pápai Lapok laptulajdonosaként és szerkesztőjeként, az 1891 végétől induló budapesti Magyar Újság politikai napilap (félhivatalos kormánylap) szerkesztőjeként a sajtótörténetbe is beírta nevét. Szívujjában hunyt el, halálakor szűkebb családjából özvegy édesanyja gyászolta. A Kerepesi úti temetőbe temették el a római katolikus egyház szertartása szerint. Temetésén a magyar politikai elit tagjai közül sokan részt vettek. Pápán és Veszprém megyében egyaránt közkezdveltségnek örvendett.

Horváth Lajos³ lemondása után őt bízta meg a szerkesztői teendők ellátásával. Antal Géza hagyatékában fennmaradtak a hozzá intézett levelek, melyek bizonyos szempontból megvilágítják a szerkesztőség mindennapi életét.⁴

Amikor Fenyvessy az ambíciózus fiatal tanárt – szerkesztő-helyettesi minőségben – megbízta a szerkesztői teendőkkel, világos programot adott számára: továbbra is szabadelvű lapot akart fenntartani, amely pártpolitikával nem foglalkozik, felekezeti vitákba nem bonyolódik, nem személyeskedik. A gyakorlatban azt is elvárta tőle, hogy a lap város és környéke érdekeit szolgálja. A fennálló gazdasági-társadalmi rend – kormánypárti politikusként – megkérdőjelezhetetlen volt számára, de a rezsím hibáiról jobbító szándékkal lehetett lapjában cikket megjelentetni.

Fenyvessy összes fennmaradt levelének olvastán világossá válhat számunkra, hogy a lapkészítés szigorúan üzleti vállalkozás volt, és a szerkesztésnek is ehhez kellett igazodnia. A laptulajdonos gazdasági és/vagy politikai hasznot várt a laptól. A szerkesztő és tulajdonos között kezdettől fogva alá-fölérendeltségi viszony volt: Fenyvessy táviratban, levelezőlapon, levélben és

– Dr. Fenyvessy Ferencz. = Pápai Közlöny 13 (1903) 23. sz. (június 7.) 1–4., NAGY 1957. 69–70., VARGA 1998. 164. (A források eltérő adatait pontosítottuk.)

³ HORVÁTH LAJOS (Pápa, 1847. december 25. – Veszprém, 1912. június 10.) ügyvéd, szolgabíró, jogtanár. A gimnáziumot és jogi tanfolyamokat a pápai református kollégiumban végezte, 1871-ben Pesten szerzett ügyvédi és külön váltóügyvédi oklevelet. 1872 januárjában Pápán nyitott ügyvédi irodát. 1876–1884 között, megszűnéséig a pápai jogakadémia tanára volt. 1883. december 17-én a pápai járás szolgabírájává választották, tisztségéről 1895-ben mondott le, amikor a belügyminiszter állami anyakönyvi kerületi felügyelővé Losoncra nevezte ki. Tíz évig Losoncon dolgozott, hatásköre Gömör-Kishont, Hont, Nógrád vármegyékre terjedt ki. 1905-től a belügyminisztérium községi ügyosztályán dolgozott, mint anyakönyvi felügyelő. 1906-ban súlyos betegsége miatt nyugdíjazták. Pápa képviselőtestületének az 1870-es évektől meghatározó tagja, a jogi szakbizottság jegyzője és előadója; Veszprém vármegye törvényhatósági közgyűlésének tagja volt. 1874-ben a Pápai Lapok egyik alapítója és állandó munkatársa, 1879–1884 között felelős szerkesztője volt. 1881-ben az állandó színház igazgatóságának (intendaturájának) tagja, a megnyitó ünnepség egyik szervezője. 1893-ban a Jókai Kör egyik alapítója, az irodalmi szakosztály elnöke. 1896-tól a Dunántúli Református Egyházkerület világi tanácsbírájaként tevékenykedett. Évekig a református főiskola igazgató-tanácsának tagja volt. Komoly szerepet játszott a főiskola Komáromba való áthelyezésének megakadályozásában. Irodalmi ténykedéséért a főiskolai képzőtársaság 1883-ban tiszteletbeli tagjává választotta. Pápán a családi sírboltba temették. Írói álnevei: Kaktusz, Hansai, -r-, -h-s. Fia, Dr. Horváth Lajos (Pápa, 1875. augusztus 27. – Vilonya, 1937. július 27.) Veszprém vármegye tisztviselője (aljegyzője, főjegyzője, alispánja) volt. – Az állandó színházi részvénytársaság... = PL 8 (1881) 48. sz. (november 13.) 195., – Különfélék. = PEIL 39 (1896) 47. sz. (november 22.) 752., Horváth Lajos. = PH 9 (1912) 24. sz. (június 15.) 1–2. Fia életrajza: HAHN–ZSADÁNYI 1929., VARGA 2014.

⁴ DREL IV. 1. Dr. Antal Géza iratai 1886–1935. Jelen közleményben levelezése 1890–1893 közötti részét használtuk fel. Korábban Fenyvessy két levelét már közzétűk a pápai kulturális folyóiratban: HUDI 2019. 29–32.

személyes találkozásuk alkalmával közölte intencióit, és teljesítésüket el is várta. Ha ez nem történt meg, elmarasztalta a szerkesztőt.

A szerkesztő viszontválaszaiban beszámolt munkájáról, az eseményekről, esetleges nehézségekről, szükség esetén tanácsot kért a vitás kérdésekben.

A liberális politikus a lapot eszköznek tekintette politikai célja elérésében. 1891 végétől, amikor Budapesten megindította a *Magyar Ujság* c. politikai és közgazdasági napilapot, akkor a hírközlésbe a *Pápai Lapokat* is hozzá kapcsolta: a helyi, Pápa-vidéki, megyei vonatkozású cikkeket kölcsönösen átvették egymástól. Antal Géza mintegy a fővárosi lapnak is munkatársa, tudósítója lett. Mivel válaszleveleiről, tudósításairól nem készített másolatot, nem tudjuk, hány alkalommal és miről írt.

A kettejük kapcsolatát jól érzékelteti, hogy Fenyvessy kezdettől barátjának nevezte Antalt, miközben sokáig önzte, s amikor tegezni kezdte, akkor sem változott át az alárendeltségi viszony partnerivé. Fenyvessynek Pápán két feltétlen bizalmi embere volt: Horváth Lajos és Goldberg Gyula – Antal Géza nem vált azzá. Aligha tévedünk, ha azt állítjuk, hogy személyi autonómiájának Fenyvessy általi többszöri durva megsértése volt az oka lemondásának. (Persze, mint művelt, tapintatos ember, ezt nem közölte lemondó levelében, így meghagyta „főnökét” abban az öntelt hitében, hogy ő semmiben nem hibás.)

A szerkesztő a támadási felület csökkentése érdekében – a korabeli gyakorlatnak megfelelően – számtalan cikket név nélkül közölt. A szerzők neveit a szerkesztői üzenetekben, titkos „kódon”, álnéven, megbeszélt sorrendben közölte Fenyvessyvel. Ennek a módszernek az ismerete sokat segíthet nekünk, mai olvasóknak a lap újraolvasásakor.

Levelezésük arra is rávilágít, hogy a laptulajdonos tudatosan törekedett arra, hogy a városi közgyűlésekről minél részletesebb tudósítások jelenjenek meg.⁵ Ez nem csak az ő alaposabb tájékozódását szolgálta (minden számot olvasott Budapesten vagy másutt), hanem a város ügyeit is szélesebb körben ismertté tette. Ez a törekvés nem lett volna megvalósítható, ha a református főgimnázium gyorsíró szakkörében nem folyt volna gyorsírástanítás.⁶ (Az utókor

⁵ A Pápai Lapok szerkesztősége 1877-től kezdve küldött *gyorsíró*t a városi képviselőtestületi ülésekre. A szerkesztőség hivatalos levélben kért engedélyt gyorsíró kiküldésére, melyet az 1877. április 7-i közgyűlés meg is adott számára. – A városi képviselő testületnek... = PL 4 (1877) 15. sz. (április 15.) 59. Az engedélykérés idején *Füredi Albin* felelős szerkesztő és *Vécsey István* főmunkatárs szerkesztették a lapot.

⁶ A gyorsírást az 1876/77. tanévben *Reichenenthal Gerzson* elsőéves bölcsész kezdte megismertetni pápai református főiskola növendékeivel. A Pápai Gyorsírókört 1877. október 28-án *Szilágyi József* tanár-elnök alapította, alelnökké *Reichenenthal Gerzson* másodéves bölcsészhallgatót, első

azért is örülhet a részletes beszámolóknak, mert a város közgyűlési jegyzőkönyveinek nagy része elpusztult a II. világháború alatt.)

Talán meglepőnek tűnik, de az üzletről, pénzügyi kérdésekről szinte semmit sem tudunk meg Fenyvessy leveleiből. Azt sem tudjuk, hogy Antal Géza mennyi fizetést kapott a lap szerkesztéséért, és azt is csak feltételezhetjük, hogy a helyi munkatársaknak nem fizettek honoráriumot. Azt viszont tudjuk, hogy minél több városi polgár írására számítottak. S azt is tudjuk, hogy írások bőségesen álltak a szerkesztő rendelkezésére. (Vagyis, a lapszámok olvastán korábban könnyen arra a téves következtetésre juthattunk volna, hogy a közgyűlési tudósítások azért olyan terjengősek, mert a szerkesztő „anyaghiányban szenvedett”.)

A Pápai Lapok stabilitását mutatja, hogy az egyes számok ára (15 krajcár) és az előfizetési díjak sem változtak az 1890-es évek elején. Az egész évi előfizetés 6, a félévi 3 forint volt, negyedévre 1 forint 50 krajcárt kellett fizetni.

A stabilitást biztosította a kiterjedt munkatársi gárda is. A helyi lakosok közül elsősorban az értelmiség tagjai ragadtak tollat. *Borsos István* (1863–1918) pápai református főgimnáziumi tanár verssel is jelentkezett. *Kis Ernő* (1856–1927) főgimnáziumi tanár tanügyi és várostörténeti cikkeket egyaránt írt. A jogot végzett *Szeglethy György* (1854–1910) — később Veszprém hírneves polgármestere — tárcákat jelentetett meg. A helyiek közül *Baráth Ferenc* (1824–1905) ügyvéd, jogakadémiai tanár, *id. Martonfalvay Elek* (1821–1904) ügyvéd a lap belső munkatársának számított. Ők ketten határozták meg a város 1848/49. évi történeti önképét. A pápai születésű cisztercita gimnáziumi tanár, *Tipold Özséb* (1838–1892) „Történelmi naptára” napra lebontott történeti kronológiát közölt a középkori és újkori magyar és európai történeésekről. 1892-ben már a VI. évfolyamot nyitotta meg. A református kollégium volt növendékei közül *Lampérth Géza* (1873–1934) egy-egy verssel jelentkezett. A megyei tisztviselők közül *dr. Kerényi Károly* (1829–1923) vármegyei főorvos rendszeresen közölt

titkárrá *Demjén Márton* másodéves papnövendéket (későbbi veszprémi lelkész), titkárrá *Jakab Lajos* elsőéves bölcsészhallgatót választották. Az 1884-ben Szilágyi által újjászervezett „Pápai ev. ref. főiskolai gyorsíró-kör” vezetését 1890-ben *dr. Kapossy Lucián* vette át, aki több évtizedig irányította a kör munkáját. Az országos hírnevű kör legtehetségesebb tanítványai közé tartozott *Jakab Lajos*, aki később Szeged kiváló gyorsíró tanára lett és *dr. Halász Zoltán*, aki országgyűlési gyorsíróként vált ismertté. A kollégiumi gyorsírástanítás a két világháború között is folytatódott. A tanítás 1928-tól egységes rendszer szerint folyt. – *Egyletek és intézetek.* = PL 4 (1877) 44. sz. (november 4.) 185., *Pongrácz József*: A „Pápai ev. ref. főiskolai gyorsíró-kör” 25 éves története. = DPL 14 (1903) 17. sz. (április 26.) 275–277., A főiskolai gyorsírókör jubiláris ünnepe. = PH 35 (1938) 7. sz. (február 12.) 2.

szakcikkeket, a tragikus sorsú, balatonkenesei kötődésű *Soos (Soós) Lajos* (1856–1902) költeményeivel vált népszerűvé. A műkedvelőnek számító *Borsodi Latinovits Béláné* műfordításait tette közzé. A vidéki lelkészek, jegyzők a „Vidéki levelezés” rovatban számoltak be a helyi eseményekről (bálokról, olvasóköri könyvtári gyarapodásról stb.).

Az alábbiakban válogatást közlünk Fenyvessy Ferenc laptulajdonos Antal Géza szerkesztőhöz küldött leveleiből, illetve Antal szerkesztői működésével kapcsolatos híradásokból (munkába állásáról, lemondásáról). A levelek szövegét mai helyesírás szerint, a régies kifejezések és egyéni szóhasználat (pl. collega, intentio vagy intencio, malitia, Redactio, stb.) megtartásával közöljük. Helytakarékosság szempontjából a keltezéseket egységesítettük. A kiegészítéseket szögletes zárójelbe tettük. A könnyebb megértés érdekében a leveleket lábjegyzetekkel láttuk el.

1.

Budapest, 1890. január 14.

Igen tisztelt Barátom!

A dolog velejénél kezdem soraimat. Horváth Lajos⁷ barátommal folytatott levelezésemből arra a kedves eredményre jutottam, hogy kegyed szíves volt elfogadni a Pápai Lapok helyettes szerkesztői állását. Fogadja érte hálás köszönetemet. Első aggodalmam, mely egyúttal csak egyetlen volt, csak abban állott, hogy nem mehettem bele a kegyed által feltétel gyanánt kikötni óhajtott 2 havi szünetbe. De mint H.[orváth] leveléből értesülök, ez is szerencsére meg van oldva, s így ma már semmi akadály[a] nincs, kegyedet, mint a Pápai Lapok hely.[ettes] szerkesztőjét üdvözölnöm és barátságomat ez irányban is felajánlanom.

Rendkívül sajnálom, hogy reconvalescens⁸ állapotom még nem engedi, hogy Pápára jöjjek. Talán febr. elején pár napra. De voltaképpen nincs is mit mondanom; annyira tudom, hogy kegyed ismeri lapom irányát és tendenciáját.

⁷ Horváth Lajos ügyvéd, járási szolgabíró, korábbi szerkesztő.

⁸ reconvalescens (latin) = lábadozó, gyógyulófélben lévő

Kérni fogom lapom érdekében, hogy ott, ahol az én nevem előfordul a lapnál, vele vis-a-vis⁹ tétetnék (ha beleegyeznek): Szerkesztő helyettes v.[agy] helyettes szerk. Antal Géza. A lap közepén kis betűkkel jönne a nyomda neve. Ha óhajtja, méltóztassék kis beköszöntőt írni. Én mellékelve küldök a lapban megjelenendő kis értesítést.

A postánál úgy intézkedtem (az interregnum alatt is így volt), hogy a kiadó Goldberg¹⁰ vesz[i] át az összes leveleket, ő tartozik küldeni ezekért a postára. S mi a kiadó hi.[vatalá]-hoz tartozik, azt megtartja és intézkedik, ami pedig a szerkesztéshez, azt kegyednek átadja. Így legelőbb nem történik semmi zavar. S kegyed is meg van kímélve [a] kiadói levelek átnézésével¹¹. Czikkek (mint eddig) vannak mindig elég számmal. Van előfizetve egy könyomatos hírlapra is, mely a megyében csak nekünk jár, s így bizton felhasználható.

Programmunk: politikába nem avatkozunk, mert lapunk társadalmi. Egy vallás ügyében sem turkálunk, s egy vallást sem bántunk, mert liberális gondolkodásúak vagyunk. Nem személyeskedünk. Semmi revolverzést nem engedünk meg. *Mindenben* pedig, mire nézve (főleg eleinte) aggodalmi volnának: kérem a lap régi szerk.[kesztő]jéhez, H.[orváth] Lajoshoz fordulni és őt úgy tekinteni, mintha én mondanám azt, mit ő ajánlatba hoz.

Akinek óhajt tiszt.[telet]példányt küldeni, méltóztassék rendelkezni. Úgy az iránt is, miszerint t.[isztelet]példányt akar magának megtartani.

Ezzel még egyszer üdvözlöm. Csak kérem az álnevekkel megjelenő cikkek íróját lehetőleg el nem árulni, s a P. Hírlappal¹² egyáltalán *nem* polemizálni.

Tisztelő barátja Fenyvessy F.

⁹ vis-à-vis (francia) = szemben, átellenben; a hírlap utolsó oldalán alul bal oldalon „Laptulajdonos szerkesztő: Dr. Fenyvessy Ferenc”, jobb oldalon „Főmunkatárs: Antal Géza” neve olvasható.

¹⁰ Goldberg Gyula izraelita vallású pápai nyomdász, nyomdatulajdonos, laptulajdonos, papír- és könyvkereskedő. Fenyvessy Ferenc bizalmi embere. Pápán 1880. december 20-án nyitott papír- és könyvkereskedést, később nyomdát alapított, melynek termékeit 1885-től ismerjük. 1930. november 12-én, 77 éves korában hunyt el, két lánya: Ida (Gonda Sándorné) és Irma (Fabinyi Sándorné) gyászolta. – Goldberg Gyula halála. = PH 27 (1930) 46. sz. (november 15.) 2., Állami anyakönyvi kivonat. = PV 27 (1930) 47. sz. (november 23.) 4., SZEGLETI 1978. 174.

¹¹ helyesen: *átnézésétől*

¹² Pápai Hírlap 1888. május 20. – 1890. május 11. között megjelenő pápai hetilap volt Magyar Gyula kiadásában. Magyar Gyula, majd V. Hullám József szerkesztette. Vö. NAGY 1957. 67.

2.

Pápa, 1890. március 19.

A Pápai Lapok t. olvasóihoz. Van szerencsém lapom t.[isztelt] olvasóit értesíteni, hogy a Pápai Lapok helyettes szerkesztését *Antal* Géza tanár úr volt szíves magára vállalni. *Antal* Géza úr évek óta belmunkatársa a Pápai Lapoknak, melyeket külföldi tartózkodása alatt¹³ is nem egyszer felkeresett érdekes közleményeivel, s így lapom t. olvasói azon tényről, hogy lapom helyettes szerkesztésére őt sikerült megnyernem, bizonyára meglelégedéssel fogadják.

Tisztelettel Fenyvessy Ferenc¹⁴, a Pápai Lapok tulajdonosa.¹⁵

3.

Pápa, 1890. március 19.

Köszönet nyilvánítás. Elengedhetlen¹⁶ kötelességemnek tartom e lapok hasábjain, most mikor lapomnak helyettes szerkesztését *Antal* Géza tanár úr veszi át: – *Horváth* Lajos úrnak, s t.[isztelt] barátomnak, ki engemet lapomnál éveken át oly páratlan lelkiismeretességgel és ritka buzgósággal helyettesíteni szíves volt: – legmélyebb köszönetemet nyilvánítani.

Fenyvessy Ferencz.¹⁷

4.

Budapest, 1891. február 26.

Kedves Géza Barátom!

Nagyon köszönöm szíves tudósítását. A vasút ügyben nem tagadom, nagyon fel voltam indulva magán értesüléseim folytán, mert azt hittem, hogy csak egy-két ember megfoghatlan magatartása képes lesz egy legjobb útnak indult ügyet [tönkretenni].¹⁸

Expresse levelet informatiókép[p] írtam, mert ([a] rosszul sejtett helyzetben) nem akartam lemenni a gyűlésre. De persze kegyetek, kik teljesen

¹³ Utrechti (hollandiai) egyetemi éveire (1885–1888) utal.

¹⁴ A korabeli helyesírás szerint az újság is a *Ferencz* alakot használta.

¹⁵ Különfélék. – A Pápai Lapok t. olvasóihoz. = PL 17 (1890) 3. sz. (március 19.) 10.

¹⁶ értsd: Elengedhetetlen

¹⁷ Különfélék. – Köszönet nyilvánítás. = PL 17 (1890) 3. sz. (március 19.) 10.

¹⁸ A mondat nincs befejezve.

ismerték a helyzetet, legjobban tudhatták, mit kell és mit nem kell az ügy érdekében tenniük. Így az *expresse* levélnek fel *nem* olvasása az adott körülmények közt valóban a leghelyesebb [cselekedet volt]!

Nagyon örülök, hogy bejött az állandó választmányba. Hiszen így folyton a legteljesebb *connexusban* lesz a városi ügyekben. A vasút ügy közgyűlési tárgyalását kérem a lehető leghosszabban közölni és ha lehet *e* tárgyat *durchschussal*¹⁹, vagy nagyobb betűvel.

A munkatársak felszólítása a lehető legjobb gondolat. Hadd csoportosuljon mindenki lapunk köré. Így lesz városunkban a kívánatos összetartás!

Szívből üdvözli tisztelő barátja

Fenyvessy Ferenc.

5.

Budapest, 1891. március 2.

Tisztelt Géza Barátom!

Nagyon érdekes a lap, [a] Somlóra sokat tesz azon kiváló figyelem, melyben az Ön részéről részesül. Köszönöm, hogy egyre másra figyelmeztetni szíves volt. Barthalosnak²⁰ azonnal írok. Cikkét ép[p]en most mutattam meg Láng²¹ előtt

¹⁹ Durchschuss (német) = ritkító [szedés]; nyomdai szakkifejezés; szavak vagy sorok kiemelésére szolgált. Vö. SZILÁDY 1985. 74.

²⁰ BARTHALOS ISTVÁN ügyvéd, Pápa városi képviselőtestületi tag, megyebizottsági tag, 1879-től a Pápai Református Egyházmegye tanácsbírája, 1903-tól haláláig gondnoka, zsinati képviselő. Az 1880-as években a református főiskola pénztárnoka, később a főiskola és az egyházkerület ügyésze. A közügyekben fáradhatatlanul és lelkesen járt el. Váratlanul hunyt el tüdőgyulladásban Budapesten, 1916. április 17-én, élete 67. évében. Lánya, Barthalos Olga és férje, Kovács Kálmán huszár őrnagy gyászolta. Felesége, Körmendy Vilma gyógyíthatatlan betegsége miatt 1884-ben fiatalon, 30 éves korában öngyilkos lett, így kislányát egyedül nevelte. A pápai alsóvárosi családi sírboltban nyugszik. – Dunántúli Református Egyházkerület Levéltára (DREL) II. 6. A Pápai Református Egyházmegye közgyűlési jegyzőkönyve, 1879. március 18–19. 8. – DREL I. 1.a. A Dunántúli Református Egyházkerület jegyzőkönyvei. Az egyházkerület 1883. június 18-i közgyűlési jegyzőkönyve, 16. pont. – Általános részvétet keltett... = PL 11 (1884) 29. sz. (július 20.) 122., Barthalos István: Egyházmegyei gondnoki székfoglaló beszéd. = Dunántúli Protestáns Lap 14 (1903) 27. sz. (július 5.) 432–433., Barthalos István. = 27 (1916) 17. sz. (április 23.) 134., Halálhírek. = VU 63 (1916) 19. sz. (május 7.) 301–302., Barthalos István temetése. = VeU 6 (1916) 34. sz. (április 27.) 3.

²¹ DR. LÁNG LAJOS (Pest, 1849. október 13. – Budapest, 1918. március 28.) közgazdász, 1882-től megszakításokkal egyetemi tanár, 1902–1903 között kereskedelemügyi miniszter, akadémikus; 1881–1896 között a pápai választókerület országgyűlési képviselője a Szabadelvű Párt színeiben. Vö. BÖLLÖNY 1987. 325.

Barossnak²², ki elolvasta azt. Réthey referált a dolgokról. Bizony eleinte (mert így voltam informálva) nagyon haragudtam, azt híván, hogy néhány ember hibája²³ felületes okokból képes a legjobb ügyet elejteni. De Ende gut, alles gut.²⁴

Lapunk *ne* kezdeményezze a márc. 15-ikét, de ha mások megteszik, a különfélékben persze meg kell róla, s pedig rokonszenvesen emlékezni. Köszönöm, hogy megírta, ki a Borotva.²⁵ Jó mindig, ha tudom. Máskor lehet esetleg Erdős F. név alatt a szerk.[esztői] üzenetben is jelezni a nevet. Majd kitalálom.

Az áll.[andó] vál.[választányi] ülésezések megváltoztatását a „folyton” helybeliek könnyebben ki tudják vinni, mint én. De azt hiszem, nemigen lehet *sokkal* korábban azt a gyűlés *előtt* tartani. Kérem a jövő számban megemlíteni: [...] ²⁶

6.

Budapest, 1891. április 3.

Tisztelt Barátom!

K.[edves] levelét tegnap estefelé kaptam, ép[p]en mikor Szigeti Imrével²⁷ a színházból haza jöttem. Előtte hamarjában átnéztem, s azt híván, hogy péntek van, sietve postára adtam. De [az] *első* perctől kezdve rosszul visszhangzott a cikk minden sora, elannyira, hogy el voltam határozva, Önnek távírni, hogy *még sem* közöljük. Ép[p]en kapóra jött tehát Önnek [a] levele. (Interparenthesin²⁸ kérem azonban, *ne* tessék máskor *expresse* írni, mert ezzel semmit sem nyerünk, csak azt, hogy $\frac{1}{2}$ 3-kor sage²⁹ félháromkor hajnalban költik fel az embert, amely időben igazán nem lehet semmit sem csinálnia levél érdemében. Minden egyszerű levél ide érkezik reggel 8– $\frac{1}{2}$ 9-kor. Tehát oly időben, melyben a félhárom [órai] levélre is válaszolok.) Az ebéd tudósítás kitűnő.

Fenyvessy.

²² BAROSS GÁBOR (Pruzsina, 1848. június 6. – Budapest, 1892. május 9.) vármegyei tisztségviselő, kiemelkedő miniszter, az államvasúti rendszer megteremtője, a folyam- és tengerhajózás kifejlesztője; ekkor kereskedelemügyi miniszter (1889–1892). Vö. BÖLÖNY 1987. 268.

²³ A szó a tinta elmosódott volta miatt alig olvasható.

²⁴ Ende gut, alles gut. (német) = Minden jó, ha a vége jó.

²⁵ T. i. a Borotva álnevű szerző valódi nevét.

²⁶ A folytatás a papír kivágása miatt nem maradt fenn.

²⁷ SZIGETI IMRE, *Tripámer* (Veszprém, 1831. október 15. – Budapest, 1902. június 6.) színész, rendező, színigazgató, Szigeti József színész öccse. 1855-ben lépett színpadra, 1868-tól átmenetileg, 1873-tól nyugdíjazásáig a Nemzeti Színház tagja. Drámai hősoktól groteszk figurákig minden szerepet játszott. Vö. SZÉKELY 1994. 748.

²⁸ inter parenthesin vagy inter parenthesim (latin-görög) = zárójelben, közbevetőleg, mellesleg

²⁹ sage (német) = mondom

7.

Budapest, 1891. május 18.³⁰

Kedves Géza Barátom!

A szerk.[esztői ü.[zenetek]-ből úgy látom, hogy nem kapta meg soraimat, vagy csak elkésve. E. F.-nek³¹ én nem írtam és nem is fogok. Legyen az ő gusztusa szerint. Mi senkinek sem fogunk kunyerálni. A lapnak „plötzlich”³² nem járátása, úgy látni pápa-vidéki betegség. Ha valamelyik t.[isztelt] előfizetőnek nem tetszik valami a lapban, akkor mindjárt visszaküldi azt. Így bo[s]szulja meg magát. De aztán legyen megint, csak visszatér az egyedül üdvözítő előfizetői egyházba. Talán így lesz E. F.-fel is. Nagy baj azonban, hogy *durva* sajtóhiba van *ép[p]en* az őt érdeklő mai cikkben is. Meg nem foghatom, hogy a mi szedőink ily szemtelenül ügyetlenek, hogy saját nyomtatott szövegük után sem tudnak – hiba nélkül szedni. Azt írják E. F.-ről, hogy: „mint ez ma már nem titok – ő a megyei *államosztásnak a híve*” – mikor éppen ellenkezőleg!!! Amint én ismertem E. F.-et, ő szemtől meg van győződve, hogy azok után, amik történtek, – én csupa *malitiából*³³ szedtem így. Persze a sajtóhiba elrontotta a dolgot. De azért a világért sem kell kijavítani, – legfeljebb, ha ő maga kérné azt. Mert nagyon komikus lenne a sajtóhibák sajtóhibáinak corrigálása.

Kimaradt a megyegyűlés cikkről az, hogy „folytatás”. Ki írta a víz cikket? A városi gyűlésről való karcolat jó. E héten még írok valamit.

Au revoir³⁴ F. Ferenc.

[Utóirat:] Pénteken³⁵ 2 napra B.[alaton]füredre megyek.

³⁰ A levélpapír a „Szabadelvű pártkör 1891.” feliratú, az évszám a második sorban található, mellé csak a levélírás időpontját kellett írni.

³¹ Gróf Esterházy Ferencnek

³² plötzlich (német) = hirtelen

³³ malitia (latin) = gonoszság, csalárdság

³⁴ Viszontlátásra! (francia)

³⁵ 1891. május 22-én, pénteken feltehetőleg a két éve nem működő Balaton-Egylet újjászervezése érdekében ment Füredre. Május 29-én az egyleti tagok egy részét értekezletre hívta össze, akik megbízták az 1891. június 28-i füredi újjáalakuló közgyűlés szervezésével. A közgyűlést megelőzően Emlékiratot küldött a Balaton környéki vármegyék vezetőihez, melyben az egylet fontosságát, eddigi eredményeit hangsúlyozta. – FENYVESSY Ferenc: Emlékirat a „Balaton-egylet” újjáalakítása ügyében. = PL 18 (1891) 25. sz. (június 21.) 101. A közgyűlést végül június 29-én tartották meg, amelyen kimondták az újjáalakulást és az alapszabályok kidolgozásával egy bizottságot bíztak meg (tagja: Fenyvessy Ferenc, Porzolt Kálmán, Sziklay János). – A Balaton-egylet újjáalakítása... = PL 18 (1891) 27. sz. (július 5.) 110.; TÓTH-BENCZE 2011. 68.

8.

Budapest, 1891. június 12.

Kedves Géza Barátom!

Fontos ügyben írok, melyre nézve igen kérem, legyen szíves azonnal beszélni Horváth Lajossal és Goldberggel³⁶. Véleményüket hétfő reggelig kérni fogom, ha másképp[p] nem, legalább egy szerk[esztői] üzenetben F. jegy³⁷ alatt. A dolog a következő: Benedek Elek³⁸ képvis.[iselő] ma hozzám [jött] s elmondta a következőket. Ő az *ide* mellékelt lapot csinálja július 1-től kezdve. A *vidéki* lapok számára, s ez esetben ha megrendeljük, mint [a] „Pápai Lapok” melléklete lesz nyomtatva. Lapunk (hogy E. F. gróftól is sok példány maradt el) kell, hogy terjedjen és *minél több* előfizetőt kapjunk a vármegyében. Benedekkel hétfőn alkudnám meg, hogy a Veszprém megyei lapok közül *csak* a mi lapunk hozna *minden* vasárnap egy ilyen pompás irodalmi heti képeslapot (nem politikait). Én kötelezném magamat 500 példányra minden hétre, egy 100 példány csak 1 ft, vagyis 5 ft jönne minden hétre (előre fizetve $\frac{1}{4}$ évre). S mi aztán elküldenék a megyében *szerte széjjel*. Én azt hiszem, hogy ha semmi árfelemlés nem történne, kapnánk a vidékről sok előfizetőt. A mellékelt „Vasárnap” minden oldalára rányomathatnánk, hogy a Pápai Lapok melléklete.

Mit szólnának hozzá? Ezt, azt vélem, meg kellene próbálni. Véleményüket kéri barátjuk

F. Ferenc

9.

Budapest, 1891. június 28.

Igen tisztelt Barátom!

Mindenekelőtt fogadja gratulációmát a megválasztásához.³⁹ Nagyon, nagyon örültem neki. Legközelebb be kell Önnek jönni a megyéhez is.⁴⁰

³⁶ Goldberg Gyulával

³⁷ A kéziratban eredetileg: „Benedek” név, áthúzva, alatta javítva.

³⁸ Benedek Elek (Kisbacon, 1859. szeptember 30. – Kisbacon, 1929. augusztus 17.) újságíró, író, országgyűlési képviselő.

³⁹ Minden bizonnyal dr. Antal Géza városi képviselőtestületi tagságára céloz. Az 1891. június 20-i közgyűlésről készült tudósítás azonban nem említi ezt a tényt. – Városi közgyűlés június 20-án. = PL 18 (1891) 26. sz. (júni 28.) 105–106.

⁴⁰ t. i. Veszprém vármegye Törvényhatósági Bizottsága közgyűlésének tagjává is meg kell választani

Lapunk városi közgyűlési tudósításai most nagyszerűek. Nem képzelem, mily jól esik nekem azokat olvasnom. Akár csak ott lennék a nagyteremben. A szónokok egyénisége kitűnően van visszaadva beszédjeik kivonatában. Ügyesek a közbekiáltások feljegyzései, stb. Hanem persze kétségtelen, hogy Bognár Gábor⁴¹ most már kétszer annyit beszél, mint eddig.

Az alispán úrtól ép[p]en e percben veszem ezt a táviratot, melyet abbéli kérdésemre kaptam, hogy mikor lesz nálunk a tisztújítás? Mielőtt a táviratra felelnék, kérem Önt, beszéljen Horváth Lajossal, mikor lenne legjobb terminus. Én akkorra úgy rendezem be dolgaimat, hogy jöhessek, mert okvetlenül jelen akarok lenni városunk ez újjászületésénél. Én 6-ika után jöhetek, addig referálnivalóm lesz a Házban⁴².

Mostani vezércikkünk nagyon ügyes. Kérni fogom (mert rendkívül érdeklődöm ilyenek iránt) ezentúl a szerk.[esztői] üzenetben Erdős F. alatt megírni sorrendben egyszerűen a neveket, akik névtelenül írták a cikkeket. Első helyen írt lesz a vezércikk írója, vagy az, ki a lap első névtelen cikkét írta. Így mindig tudni fogom, kik írtak. Mert *nékem* és *előttem* fontosabb *ki* írt lapunkba, mint *amit* írt. És az a fő, hogy városbeli emberek írjanak, mert cikket lehet akárhonnét kapni ad normam Székesfehérvári Közlöny⁴³ – de embert *nem*.

Gay cikkét⁴⁴ Somlóvárról kérem közleni. Várom szíves levelét. Barátja

F. Ferenc

⁴¹ Bognár Gábor Pápa városi képviselőről van szó. Bognár Gábor magánzó, evangélikus házbirtokos a legtöbb állami egyenesadót fizetők közül került a közgyűlésbe, melynek egyik legaktívabb tagja volt. A sajtóhíradások szerint 1885-től 1900 nyarán bekövetkezett haláláig vett részt a város közéletében. 68 évesen tüdőtágulatban hunyt el, 1900. augusztus 3-án temették el. A szintén evangélikus Vankos Eszterrel kötött házasságából egyetlen fia született: Gyula, aki már gazdasági gyakornok volt, amikor 1883. szeptember közepén 22 évesen tbc-ben elhunyt. Felesége 1901. december elején 63 évesen, szívbajban halt meg. – Halálozások. = PL 10 (1883) 40. sz. (szeptember 23.) 155., Névjegyzéke... = PL 11 (1884) 52. sz. (december 28.) 219., Pápa város virilistái. = PL 24 (1897) 26. sz. (november 21.) 3., Városunkban meghaltak. = PL 27 (1900) 31. sz. (augusztus 5.) 5., Anyakönyvi kivonat. = PL 28 (1901) 50. sz. (december 15.) 5.

⁴² Az országgyűlés Képviselőházában.

⁴³ A Székesfehérvári Közlöny mintájára.

⁴⁴ Gay Károly: Ó és új Somlóvár. Történelmi vázlat, különféle kútfők alapján. = PL 18 (1891) 5. sz. (február 1.) 17–18. Gay Károly ügyvéd gr. Erdődy Sándor somlói uradalmának titkára volt. Somló váráról később név nélkül jelent meg írás: Kirándulás a somlói várromba. – Tárcalevél – = PL 18 (1891) 39. sz. (szeptember 27.) 161.

10.

Eger, 1891. július 14.

Tisztelt Barátom!

Budapestről ugyanaz nap, mikor odaérkeztem, ide visszajöttem, hol elhalmoznak az egriek jószágukkal. Tele vagyok a tiszteletemre rendezett mulatságok özönével. Tíz napja időzöm itt, s csak hétfőre ugrottam fel szavazni, s kora du. vonattal megint vissza. Csak annyi időm volt még, hogy Horváth Lajossal pár szót váltottam, tőle tudtam meg, hogy elszándékozik Ön utazni – azért írtam azonnal Mészárosnak a helyettesítés végett.

Barthalos actiója *meglepett*. Én mindenben osztom a kérvény tartalmát, de a *lehető legszerencsétlenebbnek*⁴⁵ ideának tartom az országházhoz való fordulást. Pápának *kárja* lesz belőle. Csodálom B.[arthalos]-tól, hogy egyszerre „meglepett” bennünket a dologgal. Ily „meglepetések” csak ártanak az ügynek.⁴⁶ A gróft felkérni a deputációba csak berúgva lehet, de józanul nem. Igaza van Önnek, hogy ez képtelenség.

A Házban majd meglátjuk, ki fog szót emelni a kérvény mellett. És lesz-e benne köszönet. *Nem* így kell *ilyen* actiót kezdeni. Így csak aki az ügynek ártani akar: tesz ilyent. Valóban megfoghatatlan [a] Pistától, hogy egy ilyen *roppant* horderejű kérdésben *előbb* nem intézkedett, hogy a „miként”-ről is eleve tájékozva legyünk.

Felszólalásunknak *most* és most *már* semmi sikere nincs. A Ház ad acta⁴⁷ teszi azt. És mikor igazán lehet és kell felírunk a Házhoz: akkor gúnyolódva azt kérdik: hát megint Pápa?

Sajnálom, hogy Pista nem volt előrelátó! Szeretnék neki is írni, de e levelet is csak lapon tudom megírni, annyira elfoglalnak vizitjeim.

Pénteken Parádon vagyok. Hétfőn, kedden Pesten.

Eö.[tvös Károly] beszédjéről semmit, mint rendesen. Nem kaptam vesp-rémi lapokat, kérek Pestre küldeni.

Isten Önnel, barátja F. Ferenc.

⁴⁵ helyesen: *lehető legszerencsétlenebb*

⁴⁶ Ti. a Pápa–csornai vasútépítés ügyének (a vasutat 1896. augusztus 1-jén nyitották meg.) V. ö. FEJES 2001. 95.

⁴⁷ ad acta (latin) = az iratokhoz, vagyis: irattárba

11.

Prága, 1891. szeptember 9.

Igen tisztelt Barátom! Úgy számoltam, hogy e hó 15-től kezdve egész okt. elejéig Pápán lehetek, mert időközben a közbejött körülmények miatt, lemondtam a soproni Széchenyi emlékbeszédéről. – De itt várt reám a kétségbeesett levél, távirat, stb. El kellett fogadnom a beszéd tartást. De mert már 19-én Sopronban kell lennem és pár nappal ezelőtt a beszédnek is meg kell lenni, s még meg sem beszéltem velük a dolgokat – innét Bécsbe, s aztán vagy Sopronba, vagy Pestre megyek.⁴⁸

Csak a soproni ünnepek *után* (s[z]ept. 22.) érkezem meg. 25-én Marcaltőn lesz megyei kiküldetése. És most csak arra kérem, hogy ha csak lehet, ismét mellékletet adjunk, miként az ev.[angélikus] gyűlésről, az Önökéről is.⁴⁹

Távirat útján bátyámtól ide rendeltet a Pápai Lapokat is. Örömmel és lázas sietséggel olvastam a számokat, melyek egytől egyik jól sikerültek. Üdvözli a távolból tisztelő híve

Fenyvessy Ferenc

12.

Bécs, 1891. szeptember 9–12. között.⁵⁰

Kedves Géza Barátom!

Most már tudathatom Önnek (miről elvétele és halványan már tettem volt említést) hogy jan. 1-től (illetve talán már dec. közepén) egy *politikai* napilapot fogok indítani Budapesten. Goldbergnek – ki itt felkeresett – már elmondtam a dolgot. Városunk érdekében a lappal sokat tehetünk, de remélem, kapunk elég előfizetőt. Kegyetet majd rendes munkatársnak kérjük fel. Servus F. Ferenc.

⁴⁸ Széchenyi István születése centenáriumán tartott soproni Széchenyi-ünnepen elhangzott beszédét Antal teljes terjedelmében közölte: FENYVESSY Ferenc: Széchenyi emlékezete. Ünnepi beszéd. = PL 18 (1891) 39. sz. (szeptember 27.) 161–162.

⁴⁹ A Dunántúli Evangélikus Egyházkerület, illetve a Dunántúli Református Egyházkerület közgyűléséről szóló híradásokat nyilván azért tartotta fontosnak, hogy a hetilap társadalmi báztát szélesítse.

⁵⁰ Dátálatlan levél.

13.

Budapest, 1891. szeptember 12.

Kedves Géza Barátom!

Szerencsésen megérkeztem Budapestre. Sajnálom, hogy nem jöhetek és az ev. ref. gyűlésre⁵¹, melyre több kedves ismerősöm érkezik Pápára. Igen kérem, ha netán kérdezősköd[n]ének felőlem, elmaradásomat kegyesen igazolni, főleg azzal, hogy csak most érkeztem vissza utamból, s hogy (mint ez igaz is) itt Pesten ép[p]en azon gyűlési napokon vannak üléseim, melyekről lehetetlen elmaradnom. Így 15-én is, 17–18-án részben a magyar jégbizt.[osítási] társ.[aság] ülése [lesz], hol elnökölöm kell, részint a siófoki r.[észvény]társ.[asági ülésen] – és [a] vasúti ülésen.

19-én (mint írtam) Sopronba megyek a Széchenyi ünnepre. 22-én végre hazajöhetek. Olvastam a szerkesztői lemondás erélyes és helyes cáfolatát. A megyei lapokat nagy érdeklődéssel néztem át. A P.[ápai] Közlönyben nem tudom, ki írja a vezércikkeket. Igen befentes ember lehet. A lap, úgy látni, még mindig igen tisztességesen viseli magát.

Pompás gondolat volt az ág.[ostai] ev.[angélikus] gyűlésről oly kimerítő tudósítást hozni.⁵² Jó lenne, ha ilyesfélét most megint megpróbálnánk. Hazaérkezésem után majd én is felveszem a lantot, hogy a vezércikkeknél legalább segítsek.

Isten Önnel. Üdvözli barátja

Fenyvessy Ferenc

⁵¹ Értsd: a Dunántúli Református Egyházkerület 1891. szeptember 14-én Pápán kezdődő közgyűlésére. Erről részletes tudósítást jelentetett meg a lap, amelyben Tisza Kálmán főgondnok megnyitó beszédét szó szerint közölte, a napirendi pontokat is ismertette, a hozzászólások hatását is rögzítette (közbeszólások: Úgy van! Halljuk, halljuk! stb.), a bankett résztvevőinek névsorát, a tosztok tartalmát is közölte. – A dunántúli ref. egyházkerület közgyűlése. = PL 18 (1891) 38. sz. (szeptember 20.) 155–156. A kutatók a nyomtatott egyházkerületi jegyzőkönyvet és a tudósítást összevetve élményszerűen felidézhetik a történeteket.

⁵² A dunántúli ág. ev. egyházkerület közgyűlése. = PL 18 (1891) 33. sz. (augusztus 16.): Melléklet a „Pápai Lapok” 1891. augusztus 16-i számához. [Oldalszámozás nélkül.]

14.

Budapest, 1891. december 27.

Kedves Géza Barátom! Igazán Önnek írom az első levelet a Redactióból.⁵³ Collega a collegának és a pápai lapom kormányzójának. A Magyar Ujságot igen soknak küldtettem Pápara. Nem mondhatom, mennyire szükséges, hogy minél több előfizető kerüljön ki Pápa és vidékéről.

Beszéljék meg Önök, kérem, a dolgot. Mészáros⁵⁴ ígérte, hogy gyűjteni fog. Tegye is meg. Hiszen e lapnál nem azt kell nézni, hogy tetszik-e, hanem azt, hogy a legolcsóbb és hogy Pápa igaz érdekei tolmácsai leszünk, s amit eddig kicsiny dolognak tartottak, azt mi országos jelentőségűvé tehetjük a Magyar Ujság által.

E percben (éjfél 1. óra) Kerkápolyról⁵⁵ a legaggasztóbb hírek érkeznek. Minden eshetőségre el kell készülnie lennünk. Igen kérem: írasson valakivel K.-ról, pápai tanár koráról, adomáiról, vele történeteiről. Talán Baráth Ferenc⁵⁶ v.[agy] Martonfalvay⁵⁷ írhatnának. De sürgős. Érdekes lenne, ha önálló közleményt hozhatnánk!

⁵³ Fenyvessy „Magyar Ujság” címmel 1891 decemberében politikai és közgazdasági napilapot indított, melynek a szerkesztősége és kiadóhivatala Budapesten, a IV. kerület Granátos utca 1. szám alatt volt.

⁵⁴ MÉSZÁROS KÁROLY (Magyarsok, 1849. január 26. – Pápa, 1924. március 21.) 1884–1897 között pápai rendőrkapitány, 1897–1918 között a város polgármestere, a modern kisváros kiépítője. A pápai Kálvária temetőben nyugszik. VARGA 1998. 341.

⁵⁵ KERKÁPOLY KÁROLY (Szentgál, 1824. május 13. – Budapest, 1891. december 31.) politikus, közgazdász, miniszter, az MTA levelező tagja (1859). Pápai kollégiumi bölcsészettanár, országgyűlési képviselő, 1870–1873 között pénzügyminiszter, majd egyetemi tanár, 1878-tól gazdálkodó. A Kerepesi úti temetőben nyugszik. SZINNYEI 1899. VI. 112–117.

⁵⁶ BARÁTH FERENC (Pápa, 1824. január 6. – Pápa, 1905. december 14.) a pápai református kollégium növendéke, 1848/49-ben honvéd százados, az 1850-es években a református gimnázium tanára református jogakadémia tanára, a kiegyezés után 1872-től a pápai járás al-, majd főszolgabírája. A Pápai Református Egyházmegyének 25 éven át gondnoka. A Pápai Kaszinó tagja, a Pápai Takarékpénztár felügyelő bizottságának tagja. A pápai Alsóvárosi temetőben nyugszik. – Baráth Ferenc 1824. jan. 6. – 1905. dec. 14. = PL 32 (1905) 55. sz. (december 17.) 3., VARGA 2014. 88. [Születési dátuma: 1824. január 7. – a keresztelési dátuma lehet!]

⁵⁷ MARTONFALVAY ELEK (Iszkáz, 1821–Pápa, 1904. augusztus 28.) a Veszprém megyei Iszkázon, katolikus családba született. Iskoláit Veszprém, Győrött és a pozsonyi jogakadémián végezte. 1843-ban ügyvédi diplomát szerzett. Veszprém megye pénztárnoka, majd esküdtje, 1848–1849-ben a pápai járás szolgabírája volt. 1849-től Pápa város gyámi ügyésze volt. A pápai Esterházy családnál, a marcaltói gróf Amade családnál 1871-ig látta el az uradalmak jogi képviseltét. 1871-ben megszervezte a pápai törvényszéket, mely három és fél évig állt fenn. Ezután a kaposvári, végül 8 évig a győri törvényszéknél szolgált. A győri királyi törvényszék elnöki tisztségéből ment nyugdíjba. Tagja volt a pápai képviselőtestületnek, Veszprém vármegye törvényhatósági bizottságának, tagja a Pápai Róm. Kath. Iskolaszéknek. A Pápai Talarékpénztár alapító és évtizedeken

Goldbergnek egy verset küldtem kinyomatni Néger⁵⁸ számára. Alássan kérem, legyen kegyes, nézze át a nyomtatást, nehogy valami sajtóhiba legyen [benne]. Négernek déli fél kettőre, vagy két órára fogja Goldberg a verset elküldeni az ebéd alkalmából. Legyen kegyes Goldbergnek megmondani, hogyha átvitte a verset, tudassa valahogy, hogy a Néger jubileuma benne van a M. Ujságban is. A csornai vasútról írt dolog átveendő a P. Lapokba. Ennyit mostan. Szívből üdvözlí híve Fenyvessy F.

15.

Budapest, 1891. hó, nap nélkül.

Szombat este. Tisztelt Géza Barátom!

Sürgönyét vettem. Ma volt nálam Voyta Adolf⁵⁹, neki is elmondtam, mit itt közlök. Évek óta általános volt az egyhangú óhaj a pápa-csornai vasút iránt. Két–3 évvel ezelőtt egy nagy értekezés is volt e célból Pápán a város-házban. Akkor mindenki tudta és érezte, hogy mily fontos a csornai vasút kiépítése Pápára nézve. Pápa maga átírt a minap Sopronhoz, ajánlván nekik is e vasutat. Sopron megye nem kért semmiféle tervrajzot, tracet, személy és teheráru állomások megjelölését stb. De amennyit neki ért a vasút: megszavazta azt.⁶⁰

Veszprém megye is így tett. a csornai járás is. De különben az egész világon tudják, hogy az állomások megállapítása *nem* előre történik a vicinális vasutakon, hanem ép[p]en fordítva, az érdekeltek hozzájárulási és kikötései értelmében. Részletekkel tehát ma még csak az az ember szolgál, aki felülni akar valakit. *Tessék Pápának valami kikötéshez kötni a megszavazand 50.000*

át igazgatósági tagja, a Pápai Jogakadémia államvizsgálati bizottságának elnöke volt. Horváth Ilonával kötött házasságából Pápán született fia, ifj. Martonfalyay Elek (1853–1923) ügyvéd, hírlapíró. A Kálvária temetőben nyugszik. – Idősebb Martonfalvay Elek. = PH 1 (1904) 36. sz. (szep-tember 3.) 3., HUDI 2001. 40.

⁵⁸ NÉGER ÁGOSTON (Nagyvárad, 1838. december 7. – Veszprém, 1919. február 11.) katolikus lelkész, esperes, veszprémi kanonok. 1861. december 11-én szentelték pappá, ennek évfordulójáról emlékeztek meg Pápán, ahol 1878–1897 között plébánosként, 1885-től esperesként szolgált. PFE-IFFER 1987. 166.

⁵⁹ VOYTA ADOLF (Pápa, 1834. október 25. – Budapest, 1923. február 14.) pápai építőmester, a pápai és számos más vidéki állandó színház tervezője. Több vasútépítési munkában is részt vett. Visszaemlékezéseit kiadtuk: VOYTA 2012.

⁶⁰ Sopron vármegye törvényhatósága 1890. november 23-ai közgyűlésén 20 ezer forintot szavazott meg a Csorna-pápai vasútra. FEJES 2001. 17.

f[orin]tot.⁶¹ Ennek van értelme. De a megállapított s többé változás alá nem eshető részleteket nem kívánhat.

Egyébiránt kérem, tudassa barátainkkal és mindenkivel, hogy vagy *akarják* még mindig a pápa-csornai vasutat, vagy nem. Ha *nem*: akkor minél előbb több kikötést kell tenni és feltételeket, akkor aztán nem lesz belőle semmi.

Előmunkálatokhoz egy kr[ajcár]t sem adott Pápa. *Csak kiépítés esetén kell.* Én adtam elég pénzt az előmunkálatokra, ép[p]en azért *nem megyek a hétfői ülésre*, ne gondolják, hogy én csak pénzem után futok. *Eszem ágában sincs.* Megpróbáltam Pápáért valamit tenni, ennyi az egész. Ha nem sikerül, én nem bánom meg, de aztán Pápa sem jajgasson. A részv.[vény]társaságban kössön ki Pápa magának egy igazg.[gató]sági helyet.

Isten Önnel, barátja Fenyvessy Ferenc.

16.

Pápa, 1893. január 1.

Olvasóinkhoz. Lapunk jelen számával a XX. évfolyamba lépett. Hangzatos frázisok helyett, melyeknek barátai sohasem voltunk, legyen szabad egyszerűen kijelentenünk, hogy mint eddig úgy ezután is a közérdeket fogja szolgálni. lapunk, tartózkodva minden felekezetieskedéstől vagy politikai pártállástól, mert városunk és vidéke erőinek nem szétforgácsolása, hanem tömörítése vetetheti csak meg ennek virágzását. Ezen elvnek s azon tisztességes hangnak, mely cikkeinket⁶² jellemzi, köszönhetjük eddig is, hogy a „Papai Lapok” hasábjain városunk és vármegyénk annyi tekintélyes tagjainak nevével találkozott az olvasó, s ennek köszönhetjük, hogy munkatársaink ezután is támogatni fognak bennünket. Az eddig tapasztalt jóindulatot kérjük lapunk XX. évfolyamára is.⁶³

16.

Budapest, 1893. január 3.

Kedves Géza barátom! Mondhatom, nem vártam leveled illetén tartalmát. *Nagyon megleptél* vele és nagyon, nagyon sajnálom lépésedet. Ha jöhettem

⁶¹ Pápa város képviselő-testülete 1891. február 23-ai közgyűlésén hozott határozatot 50 ezer forint értékű törzsrészszervény vásárlásáról. FEJES 2001. 19.

⁶² A lapban: cikkeinket, javítottuk.

⁶³ Olvasóinkhoz. = PL 20 (1893) 1. sz. (január 1.) 1.

volna, hidd el, csak emiatt is leugrottam volna Pápára, csak hogy Téged szándékodról lebeszéljek. De ép[p]en mint főszerk.[kesztő]je a M.[agyar] U.[jságnak] újévi időben nem mehettem el, s Te különben is igen gyorsan és igen későn határozta. *Semmit* sem sejtettem. Sajnálom, de kérek, hogy ezentúl *neved* alatt légy kegyes rendes munkatársul tekinteni magadat.

Mellékelve küldök a változásról valamit, légy szíves átadni azt a lap számára. Jelöltjeitek közül az *elsőre* gondolok, s az első, Körmendy Bélát⁶⁴ magam is legjobbnak vélem. Ma írtam Körmendynek, s *egyenesen Reád utaltam*, ki *mindenről* felfogja őt világosítani, stb. A fel.[elő]s szerk.[esztő] címet is felajánlottam neki.

Most már aztán kérek is, légy kezére, támogasd, igazítsd útba legalább egyelőre – ezzel bírod csak enyhíteni sajnálkozásomat és bosszúságomat, hogy kissé meglepetve cserbe[n] hagytál. Már azon is gondolkoztam: nem-e okoztam én talán Néked okot az elválásra. De legjobb lelkiismerettel mondhatom, hogy *még gondolatban sem vétettem Ellened*. Remélem, én, vagy eljárásom ki vannak zárva okaid közül. Ezek után fogadd e levélben hálás köszönetem jószágos közremunkálkodásáért, s bocsáss meg, ha legjobb intenciótól vezéreltetve, Téged kértelek fel a szerkesztésre és ezáltal – intencióm ellenére – Néked keletlenlenséget okoztam.

Fogadd baráti kézzorításomat, mellyel vagyok tisztelő barátod

Fenyvessy Ferenc.

17.

Pápa, 1893. január 8.

Olvasóinkhoz. A *Pápai Lapok* mai számával lapom eddigi főmunkatársa Antal Géza tanár úr, ki a lap szerkesztői gondjait is viselte, körülményei és más téren való elfoglaltsága miatt megváltik lapomtól. Antal Géza t.[isztelt] barátomnak, kinek lelkiismeretes buzgalma, s mindenre kiterjedő figyelme a *Pápai Lapokat* a vidéki lapok egyik legtekintélyesebb lapjává tette, közérdekű fáradozásaiért e helyen mondok hálás köszönetet. Birom szíves ígéretét, hogy mint külmunkatárs, ezentúl is a *Pápai Lapok* barátja és írója marad.

⁶⁴ Körmendy Béla 1893 januárjától 1897 végéig, majd 1906–1919 között volt a lap felelős szerkesztője. NAGY László: i. m. (1957) 70. Noszlopi Körmendy Béla ny. m. kir. rendőrfőtanácsos, korábban Veszprém vármegyei főszolgabíró 1929. augusztus 28-án, 66 évesen Győrött hunyt el, a pápai Alsóvárosi temetőben nyugszik. A Pápai Református Egyházmegye világi főjegyzői és tanácsbírói tisztségét is betöltötte. – Halálozás. = PV 26 (1929) 36. sz. (szeptember 8.) 2–3.

A jövőre nézve sikerült *Körmendy Béla* urat lapomnak megnyerni és pedig – *felelős szerkesztői* minőségben. Városunk és megyénk egyik előnyösen ismert fiatal tagja lesz, tehát ezentúl a Pápai Lapok felelős szerkesztője, ki maga is társadalmi közéletünk egyik legtevékenyebb és legönfeledozóbb szereplője lévén, a lapra magára is kétségtől előny, hogy éppen⁶⁵ őt voltam szerencsés megnyerni. Személye körül fognak csoportosulni ezentúl is azok, kik eddig a Pápai Lapok munkatársai voltak. A Pápai Lapok *iránya* változatlan marad. Önzetlenül szolgálni tollal városunk és vidékének, Veszprém megye közönségének.,

Budapest, 1893. jan. 5.

Dr. Fenyvessy Ferenc, a Pápai Lapok tulajdonosa.⁶⁶

18.

Pápa, 1893. január 8.

Olvasóinkhoz. A Pápai Lapok *felelős szerkesztését*, a tisztelt laptulajdonos úrnak reám nézve megtisztelő felhívása folytán, a mai naptól kezdve átvetem; és midőn ezt a tisztelt olvasóközönség tudomására hozni szerencsém van, egyúttal kijelentem: hogy mint *felelős szerkesztő*, nemcsak azt érzem kötelességemnek, hogy csupán a lapban megjelentekért legyek *felelős*, de egyszersmind hő óhajom és fő törekvésem leend, hogy – Pápa városa és vidéke érdekeit szem előtt tartva – a nagyérdemű olvasó közönség kíváncsainak és igényeinek is a lap eddigi tisztelt munkatársai támogatása mellett, – kiknek szíves közreműködését továbbra is kérem – minden tekintetben *megfeleljek*.

Pápa, 1893. január 5.

Körmendy Béla, a Pápai Lapok felelős szerkesztője.⁶⁷

A látszólagos baráti elválás után egyetlen levél sem érkezett Fenyvessy Ferencről, aki már az új munkakapcsolatra helyezte a hangsúlyt. Antal Géza is előre tekintett: doktorálni kívánt a bécsi egyetemen.⁶⁸

⁶⁵ Mai helyesírással: éppen

⁶⁶ Olvasóinkhoz. = PL 20 (1893) 2. sz. (január 8.) 5.

⁶⁷ Uo.

⁶⁸ Antal Géza 1893 novemberében vette át bölcsészdoktori oklevelét a bécsi egyetemen. Erről a Pápai Lapok is beszámolt: – *Új-bölcsészettudor. Antal Géza főisk. tanár lapunknak volt főmost belmunkatársa a bécsi tudomány egyetemen a napokban nyerte el kitüntetéssel a*

RÖVIDÍTÉSEK

AP	= Acta Papensia
DPL	= Dunántúli Protestáns Lap
PL	= Pápai Lapok
PH	= Pápai Hírlap
PEIL	= Protestáns Egyházi és Iskolai Lap
DREL	= Dunántúli Református Egyházkerület Levéltára
PV	= Pápa és Vidéke
VU	= Vasárnapi Ujság
VeU	= Veszprémmegyei Ujság

IRODALOM

- BÖLÖNY 1987 = BÖLÖNY József: Magyarország kormányai 1848–1987. Akadémiai Kiadó, Bp., 1987.
- FEJES 2001 = FEJES Sándor: A pápa-csornai vasút története a pápai sajtó tükrében. Pápa, 2001. (Jókai Füzetek, 31.)
- HAHN-ZSADÁNYI 1929 = HAHN Ferenc – ZSADÁNYI Oszkár (szerk.): Veszprémmegyei fejek 1919–1929. 1929.
- HUDI 2019 = HUDI József: „Politikába nem avatkozunk...” Egy pápai lapszerkesztő mozgástere a kiegyezés korában. = Szélesvíz 6 (2019) 2. sz. 29–32.
- HUDI 2001 = HUDI József (szerk.): Források Pápa város 1848/49. évi történetéből. Pápa, 2001. (A Pápai Református Gyűjtemények kiadványai, Forrásközlések, 2.)
- NAGY 1957 = NAGY László: A Veszprém megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája 1820–1956. Veszprém, 1957.
- PFEIFFER 1987 = PFEIFFER János: A veszprémi egyházmegye történeti névtára. München, 1987.
- SZEGLETI 1978 = SZEGLETI Ildikó: Veszprém megye nyomdászata 1860–1920. Veszprém, 1978. (Közművelődési Kiskönyvtár, 3.)
- SZÉKELY 1994 = SZÉKELY György (főszerk.): Magyar színházművészeti lexikon. Bp., 1994.
- SZILÁDY 1985 = SZILÁDY Károly: Könyvnyomdászati műszótár, a tárgyak rövid magyarázatával együtt. Hasonmás kiadás. Szerk.: Haiman György. Bp., 1985.
- SZINNYEI 1891–1914 = SZINNYEI József: Magyar írók élete és munkái. I–XIV. Budapest, 1891–1914.
- TÓTH-BENCZE 2011 = TÓTH-BENCZE Tamás: Balatonfüred az évszámok tükrében. Balatonfüred, 2011.

bölcsészettől a tudori címét. – Értekezése a logika köréből volt véve s címe: „Die Modalität der Urtheile und die logische Grundlage der Wahrscheinlichkeitsrechnung.” Gratulálunk. = PL 20 (1893) 46. sz. (november 12.) 206. A logikai értekezés magyar változatát a Főiskolai Könyvtár Kézirattára őrzi. o.803. Antal Géza: Az ítéletek modalitása és a valószínűségi számítás logikai alapjai. (20. sz. eleje) Disszertáció. Gépelt kézirat, 72 p. 205*170 mm. [Az értekezés pontos dátuma tehát: 1893.]

≡ 478 ≡

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

HUDI JÓZSEF

Dr. Antal Géza és családja a magyar-holland kulturális kapcsolatok szolgálatában¹

A MAGYAR PROTESTÁNS EGYHÁZTÖRTÉNETET valamelyest ismerőknek az újkori magyar-holland református kulturális kapcsolatok szóba kerülésekor legalább két dolog rögtön az eszébe jut: a református ifjak holland egyetemekre járása (peregrinációja) és a holland diplomácia és admirális vitathatatlan szerepe az 1670-es években börtönre ítélt, majd itáliai gályákra eladott protestáns prédikátorok kiszabadításában.² A történelem iránt érdeklődők azt is tudják, hogy az I. világháború után Hollandia is részt vett a magyar gyermeküldetésben. 1920–1930 között több mint 60 ezer legyengyült gyermeket fogadott be néhány hónapra Hollandia, Belgium, Svájc, Svédország és Anglia. A gyermekek 82%-a Hollandiába és Belgiumba érkezett. „Az akció sikerét jelzi az is, hogy Magyarország és Hollandia, valamint Belgium között erős személyes, kulturális, gazdasági és politikai kapcsolatok alakultak ki ebben az időszakban.”³

A XIX. században kezdődött és napjainkra kiteljesedett peregrináció-kutatás révén jól ismerjük az Ausztriában, Angliában, Hollandiában, Németországban, Skóciában, Svájcban egy-két szemesztert eltöltő hallgatókat, akik tanulmányaik végén hazatérve itthon lelkészként, tanárként, orvosként haszno-

¹ A tanulmány a *PRTA kutatóprogramja* keretében készült. Első változata megjelent a 80 éves Gubicza Ilonát köszöntő kötetben: HUDI József: Egy pápai család a magyar-holland kulturális kapcsolatok szolgálatában. = Aki a múltat kutatja... Köszöntő kötet Gubicza Ilona nyolcvanadik születésnapjára. Szerk.: Tölgyesi József. Veszprém, 2021. 179–186. – Jelen közlemény az előző tanulmány kiegészített, szerkesztett változata.

² A dunántúli reformátusság történeti emlékezetét meghatározó mű: BORSOS István: A pozsonyi rendkívüli törvényszék és a gályarabok története. Szentgotthárd, 1911. (Protestáns család és iskola. Szerk.: Kapi Béla. I. évfolyam, 5. sz.)

³ Maarten J. AALDERS – PUSZTAI Gábor – RÉTHELYI Orsolya (szerk.): A gyermekvontok. Élő híd Magyarország, Hollandia és Belgium között az első világháború után. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2020. 7.

sították tapasztalataikat.⁴ Sokan a doktori fokozatot is megszerezték, amire a magyarországi és erdélyi akadémiákon nem volt lehetőség.

A pápai református kollégium teológusai, joghallgatói közül minden nemzedékben találunk olyanokat, akik külföldön bővítették ismereteiket, fejezték be tanulmányaikat. Közéjük tartozott dr. Antal Géza is, akinek pályája több szempontból egyedi: holland feleséget választott, aktívan részt vett a holland és magyar politikai-kulturális közéletben. Feleségével, Adèle Opzoomerrel együtt műfordítóként is jeleskedett a két magas kultúrájú európai kis ország kölcsönös együttműködésében. Tevékenységükről fennmaradt irathagyatékuk tanúskodik.⁵

PÁRHUZAMOS ÉLETRAJZOK

Mind Adèle Opzoomer (írói nevén: A. S. C. Wallis), mind dr. Antal Géza püspök életének bemutatása önálló monográfiát igényel.⁶ Jelen terjedelmi keretek csak azt teszik lehetővé, hogy egy rövid életrajzi vázlatot adjunk rólunk, és kiemeljük a holland-magyar kulturális értékközvetítésben játszott szerepüket.

Felsőgelléri Antal Géza Tatán (Komárom vm.) született 1866. március 17-én református nemes birtokos családba. Az elemi iskolát szülővárosában végezte, gimnáziumi tanulmányait a tatai piarista gimnáziumban kezdte és az 1878/79. tanévtől a pápai református gimnáziumban folytatta. Érettségét után a Pápai Református Teológiai Akadémián (1882–1885), majd az utrecht egyetemen (1885–1888) folytatta tanulmányait. Közben több német egyetemet is meglátogatott, így Tübingent, Heidelberget és Berlint. Utrechtben ismerte meg későbbi feleségét — kedvenc professzora lányát —, akit 1888. július 7-én az egyetemi

⁴ A gazdag irodalomból csupán négy holland vonatkozású kiadványt említek: SEGESVÁRY Lajos: Magyar református ifjak az utrecht egyetemen 1636–1836. Debrecen, 1935. (Theologiai Tanulmányok 44.); RÉKA, Bozzay: Die Peregrination ungarländischer Studenten an der Universität Leiden 1595–1796. Budapest, 2009. (Egyetemtörténeti kiadványok), SZÖGI László: Magyarországi diákok svájci és hollandiai egyetemeken 1789–1919. Budapest, 2000. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 3.); LADÁNYI Sándor: Magyarországi diákok holland egyetemeken 1595–1918. Hongaarse studenten aan Nederlandse universiteiten 1585 – 1918. Budapest, 2007. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban, 15.) Az újabb kutatás eredményei a *Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban* c. sorozatban jelentek meg. A kutatómunkát dr. Szögi László irányította, hangolta össze.

⁵ Dunántúli Református Egyházkerület Levéltára (DREL) IV. 1. Dr. Antal Géza iratai 1886–1952. – A püspök a családi iratait 1934-ben adományozta az egyházkerületi levéltárnak. Vö. TÓTH Endre: A Dunántúli Református Egyházkerület levéltára. Budapest, 1939. 16.

⁶ Wallisról egy monográfia készült, ez van mindmáig forgalomban: S. J. R. RAMECKERS: A. S. C. Wallis (Adèle Opzoomer). Heerlen: Winants, 1947.

városban vezetett oltárhoz.⁷ 1893-ban a bécsi egyetemen logikai értekezéssel szerzett bölcsészdoktori oklevelet.

Antal 1888 őszétől a pápai református főgimnázium vallástanára volt, 1899-től dogmatikát, 1917-től bölcsészetet tanított a teológiai akadémián. 1905–1906-ban Amerikában tett körutat, ahol a kivándorolt magyarok helyzetét tanulmányozta. Tapasztalatairól tanulmányt készített. 1918–1919 telén egy protestáns küldöttség tagjaként diplomáciai megbízatással járt Hollandiában az ország területi integritásának, a nemzet és a református egyház egységének megőrzése érdekében.⁸

1919 ősszel az egyetemes konvent Hollandiába küldte ki, hogy széleskörű nemzetközi kapcsolataival kedvező politikai háttérrel biztosítson a párizsi béketárgyalásokhoz. A kormány a békedelegációhoz szakértőnek is kinevezte. Kint tartózkodását a holland-magyar barátság elmélyítésére és segélygyűjtésre is fölhasználta. Feleségével együtt a magyar gyermekek üdültetésének szervezésében is részt vett.⁹ 1920 áprilisában a holland reformátusok „dr. Antal Géza úr lelkes buzgólkodására” 200 ezer koronát küldtek a magyarországi, 200 ezret az erdélyi lelkészözvegyek és lelkészárvak megsegítésére.¹⁰ 1920. szeptember 10-én Antal közvetítésével 136.986 korona 30 fillért küldtek a református lelkészek kisgyermekének segélyezésére.¹¹

Hivatali karrierje is szépen ívelt felfelé. 1914-ben dunántúli egyházkerületi főjegyzőnek, 1924-ben komáromi lelkészként a Dunántúli Református Egyházkerület püspökének választották. E tisztséget haláláig viselte. Túlhajszolt életvitele testi bajokhoz vezetett. Néhány évi betegeskedés után Pápán hunyt el 1934. december 30-án. Az Alsóvárosi temetőbe temették.

⁷ Hymen. = Pápai Lapok 15 (1888) 26. sz. (június 17.) 107. – Antal egy feljegyzéséből kiderül, hogy bejáratos volt professzora házába, könyvtárát is használhatta, így ismerkedett meg Adéllal, aki már 1885-ben képes volt magyar nyelvű levél megfogalmazására.

⁸ DREL IV. 1. Dr. Antal Géza iratai, 1919. Gépelt (hiányos) jelentése hollandiai útjáról, 1919. A bizottság tagjai a jelentés szerint unitárius részről: Boross György, dr. Győrffy György, református részről: dr. Antal Géza, Miklós Ödön, dr. Sebestyén Jenő, ifj. Victor János, a külügyminisztérium munkatársaként Pelényi János. Küldetésük kevés tényleges eredménnyel járt, mivel a holland kormány kinyilvánította, hogy hivatalos lépést – Hollandia „speciális helyzete” miatt – nem tehet a magyar érdekek védelmében. Azt sem tudták elérni, hogy Angliába és Amerikába útlevelet kapjanak és ott is propagandát fejtsenek ki.

⁹ Mivel Kornél fiúk rossz házasságban élt – 1920-ban el is vált – Cornelis nevű unokájukat is magukkal vitték Hollandiába, ahol neveléséről maguk és rokonaik gondoskodtak.

¹⁰ DREL A Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventje jegyzőkönyvei. 101/1920 (május 21.) jegyzőkönyvi sz.

¹¹ Uo. 88/1921 (június 8.) jegyzőkönyvi sz.

A helyi, országos és nemzetközi politikából is kivette részét. A pápai városi képviselőtestületi és Veszprém vármegye törvényhatósági közgyűlése tagjaként a helyi közeletet formálta, 1910–1918 között nemzeti munkapárti programmal a pápai választókerület országgyűlési képviselőjeként tevékenykedett. Tisza Istvánnal szemben a választójog kiszélesítését, a titkos szavazás bevezetését támogatta. Püspökként 1927-től haláláig a felsőház tagja volt, a Horthy-rendszer politikai elitjéhez tartozott. Nevéhez fűződik Pápán az emeletes püspöki székház (1928), az egyházkerületi levéltár (1934) megépíttetése, az egyházkerület és intézményei háború utáni anyagi-pénzügyi helyzetének konszolidálása. (Ez utóbbi azért lehetett sikeres, mert Antal kitűnő közgazdasági ismeretekkel rendelkezett.) Az egyházkerület 1928-ban ünnepelte Antal Géza 40. esztendősi lelkészi-tanári jubileumát, 1931-ben – holland küldöttség jelenlétében – a pápai kollégium 400 éves évfordulóját.¹²

Egyik kezdeményezője és tagja volt a Protestáns Tudományos Irodalmi Társaságnak (1888), az Országos Református Tanáregyesületnek, alapítója a Református Egyházi Könyvtárnak. Tanárelnöke volt az Ifjúsági Képzőtársaságnak, tíz évig elnöke a pápai Jókai Körnek. A Pápai Hitelbanknak szintén egy évtizedig volt az elnöke. A Magyar Közgazdasági Társaság 1896-ban vette fel rendes tagjai sorába. Közeleti munkásságát Pápa városa díszpolgári oklevéllel ismerte el. Számos bel- és külföldi egyházi, irodalmi, tudományos társaság tényleges vagy tiszteletbeli tagjává választotta. A budapesti Holland-Magyar Társaságnak alapítója és elnöke, a leideni Holland Irodalmi Társaságnak tagja, a Rotterdami Körnek 1924-ben titkára volt. A holland társulatokkal püspöksége idején is tartotta a kapcsolatot.

Fiatalkorától kezdve írt verseket, prózát, hírlapi cikkeket és a lapszerkesztésben is gyakorlatot szerzett. 1881-től a Pápai Lapok belső munkatársa, majd több éven át segédszerkesztője, szerkesztője volt. 1897-ben a Dunántúli Protestáns Lap felelős szerkesztője volt. Kisebb terjedelmű teológiai és filozófiai tárgyú dolgozatokat, írásokat közölt többek közt a Sárospataki Lapokban, Protestáns Egyházi és Iskolai Lapban, a Dunántúli Protestáns Lapban, a Magyar Philosophiai Szemlében és a Protestáns Szemlében. A holland-magyar történelemmel is számos írásában, művében foglalkozott, több alapművet magyarra

¹² PONGRÁCZ József (összeáll.): A Pápai Református Főiskola négyszázados ünnepének emlékkönyve. Pápa, 1933. A Pápai Református Theológiai Akadémia 1931. szeptember 6-án tiszteletbeli tanárává választották a holland küldöttség tagjai közül *Aalders W. J.* groningeni, *Bouwman H.* kampeni, *Hoekstra T.* kampeni, *Brouwer A. M.* utrechti, *Obbink H. T.* utrechti egyetemi tanárokat. (Uo. 13.)

fordított.¹³ Fő művei közé tartozik a XIX. századi holland filozófiáról írt diszsertációja (*Die holländische Philosophie im neunzehnten Jahrhundert*. Utrecht, 1888.), Tisza-életrajza (Koloman von Tisza. *A Mannen van Beteekenis in onze dagen* c. könyvsorozat, Haarlem: Tjerenk Willink, 1891), Fichte-könyve (Fichte J. G. és az ethicizmus az újabb vallásbölcsezetben. Pápa, 1891.), tanulmánykötete (*Tanulmányok*. Pápa, 1908.) Írói álnevei, betűjegyei: A–A., A. G. Hantai, Lantay Győző, –l –a.¹⁴

Adèle Sophia Cordelia Opzoomer neves családból származott. Apja Cornelius Wilhelmus Opzoomer, a nemzetközileg ismert holland egyetemi filozófia- és teológiatanár (1821–1892), a Királyi Holland Tudományos Akadémia elnöke volt.

Adél Opzoomer professzor és felesége, Adelaide Catherine Joseph Ackersdijk (1826–1900) második gyermekeként 1856. július 21-én született Utrechtben.¹⁵ Két fiútestvérével, bátyjával, Emile-lel és öccsével, Walterrel egyetemben a lehető legjobb nevelést kapta. Mivel kistermetű, törékeny és beteges leány volt, kezdetben otthon taníttatták, később egy német nevelőintézetbe adták, ahol a német mellett angol és francia nyelvre tanították. Szülei is otthonosan mozogtak a német kultúrában és irodalomban (már csak azért is, mert Adél nagyanyja német származású volt).¹⁶ Otthonuk irodalmi szalonnak számított, amelyet a kor legjelentősebb tudósai, írói, művészei látogattak.

¹³ Például: FRIUN Róbert: *Tíz év a németalföldi szabadságharcból 1588–1598*. 1–2. k. Ford. Antal Géza. Budapest, 1916–1917.

¹⁴ Életrajzához fölhasznált lexikonok: SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*. I. Budapest, 1891. 186., PONGRÁCZ József: *Dr. Antal Géza*. = *Dunántúli Protestáns Lap* 46 (1935) 1. sz. (január 6.) 1–2., [Uő.]: *Dr. Antal Géza életrajza és temetése*. = Uo. 2–7., PONGRÁCZ József: *Dr. Antal Géza dunántúli református püspök irodalmi munkássága. 1881–1928*. A negyvenéves lelkész-tanári jubileumra összeállította Pongrácz József. Pápa, 1929. (Az utóbbi Antal műveinek *teljes bibliográfiáját* tartalmazza.) ZOVÁNYI Jenő: *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*. Budapest, 1977. 28–29.

¹⁵ Életrajzához felhasználtuk: BERNÁTH István: *Opzoomer, [opszómer] Adèle*. = *Világirodalmi lexikon*. IX. Bp., 1984. 678–679., Ton van KALMTHOUT: *Adèle és a „messzi országból jött komoly fiatalember”*. Antal Géza és felesége, Adèle Opzoomer magyar-holland kapcsolatai. = GERA Judit – VESZTERGOM Janina (szerk.): *Oda – vissza. „A kulturális transzfer folyamatai Hollandia, Flandria és Magyarország között*. Budapest, 2018. 99–114., GERA Judit: *A. S. C. Wallis életének és munkásságának összefüggései. A kulturális transzfer interdiszciplináris megközelítésben*. = Uo. 115–151., GERA, Judit: *Adèle Opzoomer alias A. S. C. Wallis, 1856–1925*. = *VNLex Vertalerslexicon voor het Nederlandstalig gebied*. <https://www.vertalerslexicon.nl/1856/09/17/adele-opzoomer-alias-a-s-c-wallis-1856-1925/> [Letöltés: 2021.06.24.]

¹⁶ A német mellett a magyar kultúra iránti érdeklődés is jelen volt a családban. Nem csak Adél édesapja pártolta az Utrechtben tanuló magyar diákokat. Adél anyai nagyapja, *Jan Ackersdijk* (1790–1861), a Királyi Holland Tudományos Akadémia tagja is érdeklődött Magyarországról.

A csodagyereknek tartott Adél 1875-ben, 19 évesen az A. S. C. Wallis álnévén¹⁷ írt *Der Sturz des Hauses Alba* (Az Alba-ház bukása) c. német nyelvű verses tragédiájával robbant be az irodalomba. A mű akkora feltűnést keltett, hogy az „ismeretlen holland író” művét színpadra alkalmazták és az amszterdami német színházban is előadták. Ugyanebben az évben egy másik német nyelvű verses tragédiája is megjelent *Johann de Witt* címmel. Mivel a dráma történelmi hitelességét a történészek megkérdőjelezték, Wallis tanulmányt is írt a XVII. századi, tragikus sorsú Witt-testvérekről, amely 1917-ben férje fordításában magyarul is megjelent a budapesti Történelmi Szemlében. (Hollandul tíz évvel később, már a halála után látott napvilágot.)

1. kép
„Az ember tragédiája” c.
Madách-mű holland
nyelvű kiadásának
borítója

iránt – olyannyira, hogy 1823-ban be is utazta az országot, amelyről útinaplója tanúskodik. – Jan Ackersdijk magyarországi útinaplója. Ford. Bujtás László. Magyar Helikon, Budapest, 1987.

¹⁷ A Wallis álnév egyéni szóalkotás, jelentése: Walli nővére; a Walter beceneve (Walli) és a nővér (Zus) összevonásából keletkezett. Az álnév használata általános volt Hollandiában is, ahol a XIX. század második felében írók 62,5%-a álnéven írt. A férfiak 23%-a ekkoriban szintén álnéven publikált. V. ö. GERA: i. m. (2018) 124–125.

Wallis 1875 után *holland nyelven* kezdett írni; sorra jelentek meg holland és skandináv témájú történelmi regényei, tanulmányai, amelyek hamarosan meghozták az elismerést. 1880-ban a Holland Irodalom Társasága – harmadik női íróként, mindössze 24 évesen – tiszteletbeli tagjává választotta. Művei angol, német és svéd fordításban is napvilágot láttak.

Az 1880-as években fordult figyelme a *magyar nyelv és irodalom* felé. Magyar nyelvtudását az Utrechtben tanuló és a filozófia iránt is vonzódó magyar teológusok: előbb Nagy Zsigmond (1860–1922), majd Antal Géza mélyítették el. Még házassága előtt lefordította Madách Imre *Az ember tragédiája* (1862) c. drámáját, mely *De tragedie van den mensch* címmel 1887-ben Amszterdamban jelent meg.¹⁸ (1922-ben újra kiadták.) A drámához maga a fordító írt előszó gyanánt egy negyvenoldalas esszét. Fordítása – mely egy közkedvelt folyóirat előfizetőinek ajándékkötete volt – két hónap alatt 17 ezer olvasóhoz jutott el – jóval többhöz, mint addig negyed század alatt Magyarországon.¹⁹

Wallis 1888 után Pápán élt és a magyar kultúrát még alaposabban megismerte. Nem csak az irodalommal foglalkozott, hanem szívesen és tehetségesen *festett*, melyet egyik fennmaradt festménye is bizonyít.

Pápán a beilleszkedése bizonyosan nehézségekkel járt. A holland nagyváros után egy dunántúli kisváros patriarchális világa fogadta. A kommunikációt nyelvi nehézségek is akadályozták. Kezdetből sokat betegeskedett, egyetlen fiának, Kornélnak a megszülése (1894) majdnem az életébe került. Az új társadalmi klímához való alkalmazkodását szerető férje segítette. Műveinek magyarra fordítását is ő vállalta.

Pápán Wallis nevét – a legszűkebb baráti kört leszámítva – nem ismerték.²⁰ A hírlapokban többnyire férje nevén (dr. Antal Gézáné vagy dr. Antal Gézáné Opzomer Adél) emlegették. A család baráti köréhez tartozott Ihász Lajos (1850–1908) hathalmi birtokos, aki – ha Pápán járt – nem mulasztotta el

¹⁸ Az irodalomtörténeti kutatás szerint Wallis a fordításkor a tragédia 1869. évi harmadik kiadását használta. A fordításban nagy segítségére volt Antal Géza teológus-hallgató.

¹⁹ BALOGH Irma: Wallis A. S. C. (Arczképpel.) = Ország – Világ 10 (1889) 51. sz. (december 14.) 815.

²⁰ A pápai hírlapokban életében mindössze egyszer olvashatjuk a *Wallis* nevet, ami dr. Kőrös Endre pápai tanárnak, költőnek és lapszerkesztőnek köszönhető, aki átvette a Budapesti Hírlap tárcáját, Erdélyi Károly *Petőfi hollandul* c. írását. Vö. BALOGH Irma: A. S. C. Wallis. = Pápai Hírlap 4 (1907) 16. sz. (április 20.) 3–4. – Balogh Irma szerint valószínűleg a budapesti tárcaíró sem tudta, hogy a Wallis álnév alatt valójában dr. Antal Géza pápai tanár felesége rejtőzik, aki „közel húsz éve itt él közöttünk – félig a mienk.” Uo. 4. A magyar nagyközönség számára csak halála után vált nyilvánvalóvá, hogy Antal Gézáné „A. S. C. Wallis álnéven írt.” Vö. BOZZAY Margit (összeáll.): Magyar asszonyok lexikona. Budapest, 1931. 70–71.

meglátogatásukat. Talán a legközelebbi barátunk Pongrácz József (1885–1963) teológiai tanár számított, aki Wallis „Királyi kegy” (*Vorstengrunst*) c. három kötetes regényét Antal Géza gyorsírással fordításából tette át gépírásba.²¹ Baráti szívességnél jóval többről volt szó, hiszen a gépírási munka 1472 oldalt tett ki. Dr. Kőrös Endre (1872–1944) tanítóképző intézeti igazgató, tanár, lapszerkesztő szintén a szűk baráti kör tagja volt. Az Edinburghban tanult Csizmadia Lajos (1858–1928) lajoskomáromi segédlelkész, majd nádasdladányi és leányi lelkész — későbbi pápai teológiai tanár — szintén levelezésben állt Antallal és rajta keresztül feleségével, akikkel holland és angol nyelvű könyveket is cseréltek. Antal és felesége fővárosi levelezőpartnere, Wallis barátnője 1889-től „Irma”, „B. Irma”, aki nem más, mint Balogh Irma budapesti író.²² Vozáry Erzsébettel, a református nőnevelő intézet tanárával szintén barátságot kötött.²³ Vozáryval az 1920-as években is németül levelezett.²⁴

Pápai korszakában is folyamatosan publikált a vezető holland folyóiratokban. 1889-ben három terjedelmes tanulmánya jelent meg a *De gids* (A kalauz) c. folyóiratban Petőfi Sándor, Tompa Mihály és Tóth Kálmán költészetéről. Erről a budapesti magyar lapok is beszámoltak.²⁵

1905-ben holland nyelvű drámát írt a Wesselényi-összeesküvésről. Svéd témájú történelmi regényeivel szintén sikert aratott. 1908-ban látott napvilágot a *Zielestrijd* (Lelki tusa), 1913-ban a III. Gusztáv svéd királyról szóló *Koning van*

²¹ Dr. Kőrös Endre (1872–1944) az előbbi cikkhez fűzött lábjegyzetben sürgette Wallis műveinek magyarra fordítását. Erre Antalt tartotta a legalkalmasabbnak. Többek között azt írta: „...vajha az illusztris író valamelyik munkáját pld. a Királykegyet magyar fordításban a magyar közönség is megismerhetné. A fordításra leghivatottabb egyént A. S. C. Wallis hamar megtalálná a legszűkebb családi körben.” Uo. 3.

²² Balogh Irma nem tudott hollandul, ezért többnyire magyarul írta leveleit; pápai látogatásai idején németül tudtak társalogni. Wallis – aki számos európai nyelven beszélt – amerikai olvasóival angolul levelezhetett. Férje is jól tudott angolul.

²³ Vozáry Erzsébet 1900 szeptemberétől az 1925/26. tanév végéig tanított a nőnevelő intézetben magyar nyelvet, franciát, németet és egészségtant, emellett egy-egy osztálynak osztályfőnöke volt. A közoktatásügyi miniszter saját kérelmére 1926. szeptember 1-től nyugdíjazta. Az intézet történetéről: NÁDASDY Lajos: Fejezetek a Pápai Református Nőnevelő Intézet történetéből. Pápa, 1988.

²⁴ DREL IV. 1. Dr. Antal Géza iratai 1886–1952. Elis [R. Vozáry Erzsébet] levele Wallishoz [Adele Antal von Felső-Gellér-Opzoomer asszonyhoz]. Pápa, 1921. szeptember 15. – Wallis zárójeles neve nyomtatott névkártyáján olvasható, 1920 után Hollandiában ezt használta. Wallis fiával, Kornéllal (szül. Pápán, 1894. március 31-én) szintén németül levelezett. Vozáry a hozzá írt leveleket végrendeletében a pápai református főiskolára hagyta, így kerülhettek azok a püspök hagyatékába. – Megjegyzem: Vozáry Erzsébet franciául is tudott, e nyelvet tanította is, nyilván Wallis kedvéért levelezett vele németül.

²⁵ Magyar költőkről írt holland tanulmány. = Vasárnapi Ujság 36 (1889) 43. sz. (október 27.) 704., „Rajzok a magyar költészetből.” = Ország – Világ 10 (1889) 45. sz. (november 2.) 724.

een vreugderijk (A boldogság birodalmának királya) c. történelmi regénye. 1905–1906 téli hónapjait – amíg férje Amerikában tartózkodott – fiával együtt Hágában töltötte és itt alkotott. A Tanácsköztársaság bukása után Rotterdamban telepedett le és itt élt haláláig. (1920-ban, kiutazásakor kéziratokkal tele bőröndjét ellopták, mely sose került elő.) 1921-ben fordításában jelent meg Viski Károly erdélyi népművészetről írt munkája. 1923-ban a Vilma holland királynő az 1893-ban alapított lovagrend, az Orde van Oranje tiszti keresztjével tüntette ki a holland irodalomban szerzett érdemeiért.²⁶ Petőfi születésének centenáriumaára férje segítségével egy vékony kötetben jelentette meg az általa lefordított, legszebbnek tekintett Petőfi-verseket *Gedichten* címmel (1924). Rotterdamban hunyt el szélütés következtében 1925. december 27-én.

2. kép

A. S. C. Wallis portréja

(*Ország – Világ* 10

[1889] 51. sz.

[december 14.] 815.)

²⁶ [Dr. KÖRÖS Endre:] Dr. Antal Gézané kitüntetése. = Pápai Hírlap 20 (1923) 38. sz. (szeptember 22.) 1. A kitüntetés méltatásaképpen többek közt a következőket írta: „Ez a kitüntetés nemcsak azért érdekel bennünket, mert a kitüntetett kitűnő férje révén oly közel áll hozzánk pápaiakhoz, de azért is, mert irodalmi munkássága nem jelentéktelen része a mi magyar irodalmunknak tett jelentékeny szolgálat is volt. Csak Madách-fordítását, csak Petőfi-ismertetéseit említjük fel, melyekkel magyar hazája háláját is bőven kiérdemelte.”

Műveit halála után újra és újra kiadták, életművét 1947-ben doktori disszertációban dolgozták fel. Amszterdamban és Rotterdamban utca viseli a nevét, Kiskőrösön mellszobrot avattak a tiszteletére. A Hágai Irodalmi Múzeum 2015-ben kiállítást rendezett életműve bemutatására.

Az Antal-házaspár több évtizedes irodalmi, műfordítói, társadalmi-szervező munkájával örökre beírta nevét a holland-magyar kulturális és politikai kapcsolatok történetébe.

ÚJRAOLVASÓ

REXA DEZSŐ

A pápai főiskola könyvtára 1843-ban^{*}

NEMESKÚTI REXA DEZSŐ irodalomtörténész, levéltáros, helytörténész, nyelvész, író Nyitra megyéből Pestre származott nemes családban született 1872. február 28-án. Édesapja REXA PÁL (1834–1898) jogtudós, ügyvéd, földbirtokos, édesanyja PEREGRINY GIZELLA volt. A család sokáig a Deák téri evangélikus iskola első emeletén lakott, a gyermek REXA DEZSŐ a lakás alatti iskolában kezdte meg tanulmányait, ám az első osztály végén súlyosan megbetegedett és jobb fülére meg is süketült.

Eleinte rossz tanuló volt, majd jogi tanulmányok után elvégezte a kereskedelmi akadémiát. 1899. szeptember 18-án megnősült, 1902-ben levéltárkezelői szakvizsgát tett. Ekkor már jó ideje jelentek meg regényei, elbeszélései, a levéltári kutatás iránti érdeklődése azonban csak tanulmányai közben támadt fel.

Első munkahelye Alsókubinban, Árva vármegye levéltárában volt 1902 szeptemberétől. 1910 szeptemberétől Székesfehérváron Fejér, majd 1919. november 1-jétől nyugdíjazásáig, 1937. szeptember 30-ig Pest vármegye levéltárosa, később főlevéltárnoka volt. Első, a levéltárban kutatók munkáját segítő kiadványait saját költségén jelentette meg.

Az első világháborúban haditudósítóként vett részt (44. születésnapján kellett bevonulnia). A trianoni békediktátum családját megfosztotta vagyonától, ezután levéltárosként keresett jövedelméből kellett megélnie. Az 1920-as évek második felében kollégájával és munkatársával, GORZÓ JÁNossal rendezte, selejtezte és költöztette Pest vármegye levéltárát — ezt a munkájukat máig példaeértékűnek tartják.

A kutatómunkát nyugdíjas éveiben sem hagyta abba, de 1945 után az eredményeit összesítő írások megjelentetését rendszeresen elutasították; kéziratban maradt műveiből egy posztumusz válogatás csak 2012-ben jelent meg: Beszélő

^{*} A cím kissé félrevezető, mert nem a Főiskola, hanem a Képzőtársaság könyvtáráról szól. Megjelent: Könyvtári Szemle 3 (1915) 9–12. sz. 170–181. Facsimile: A Könyvtári Szemlének III. évfolyamának hasonmás kiadása. Országos Széchényi Könyvtár, Bp., 1980. — Az eredeti íráshoz tartozó jegyzeteket normál, az általunk írott magyarázatokat kurzív betűkkel szedtük.

utcák, pletykáló házak. (A bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta, a szöveget válogatta Hidvégi Violetta. Budapesti Városvédő Egyesület–BFL–Hermina-mező Polgári Köre. Bp., 2011).

Sajtó alá rendezte Fáy András, Gvadányi József, Kazinczy Ferenc, Petőfi és Széchenyi kevésbé ismert műveit. Sokat foglalkozott színháztörténettel, Budapest múltjával, könyvritkaságokkal. Irodalmi tevékenysége sokrétű volt: írt verseket, elbeszéléseket, regényt, színdarabot. Írásait anekdotázó, Eötvös Károlyt idéző, kellemes stílus jellemzi. Elkezdte összegyűjteni és publikálni a vármegyei levéltárakban őrzött címeresleveleket, de művét nem fejezte be.

1964. november 19-én, 92 évesen hunyt el Budapesten. Sírja a Farkasréti temetőben van.

Főbb művei:

- *Az első máglya. Elbeszélés a magyar reformáció előidejéből.* Bp., 1898 (A Luther-Társaság kiadványa)
- *Az élet – regény. Regény, 1–2.* Bp., 1898.
- *Első és utolsó. Verskötet.* Bp., 1899.
- *Mézes órák. Verses vígjáték.* Bp., 1899
- *Egy nemes család története. Regény.* Bp., [1906–1910 között].
- *Báthory Erzsébet Nádasdy Ferencné. 1560–1614.* Bp., 1908.
- *A törvényhatósági levéltárak címeres levelei. Litterae armales.* Kassa, 1909.
- *Az árvai vár falképei.* S. n., Székesfehérvár, 1912.
- *Tizenkét illusztráció Faust-hoz; rajz Zichy Mihály; magyarázó szöv. Rexa Dezső; Grill,* Bp., 1913
- *Lanc' versei. Petőfi első sajtó alá készített, de soha meg nem jelent versgyűjteményéről.* Bp., 1922.
- *Petőfi és Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye. A költő születésének évszázados fordulójára szerk. Rexa Dezső.* Bp., 1922.
- *Lapok Petőfi Sándor naplójából. Pest, 1848. Hasonmás kiadás, sajtó alá rendezte Rexa Dezső.* Bp., 1924.
- *Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyei közigazgatási lexikon.* Bp., 1926.
- *A Nemzeti Színház megnyitásának története.* Bp., 1927. (Pest vármegye és a Nemzeti Játékszín)
- *Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye általános ismertetője és címtára.* Bp., 1930.
- *Petőfi és Pest-Pilis-Solt Kiskun vármegye emlékei. Összegyűjt. Rexa Dezső.* Bp., 1931.
- *Dunamenti nyaralóhelyek.* Bp., 1934. (Magyar városok monográfiája)
- *Tabán. Emlékezés egy eltűnt városrészről.* Bp., 1934.

- *Hódolat Kölcsey emlékének.* Bp., 1938. (A Vármegyei Tisztviselők Irodalmi és Művészeti Gyöngyösi István Társaságának kiadványa)
- *A vicispántól a kishíróig és vissza. Miegymás a nemes vármegye portájáról.* Bp., 1942.
- *Képeskönyv képek nélkül a régi Pestről.* Bp., 1947.
- *Kossuth Lajos azt izente... (48–49 a népköltészetünkben).* Bp., 1948.
- *101 kép a régi Pest-Budáról.* Bp., 1959.
- *Árnyékrajzolatok. 1784–1814.* Kassa, Regmetz, Szinna, Brünn, Széphalom. Rajzolta Kazinczy Ferenc maga kezével. Összeáll., sajtó alá rend. Rexa Dezső. Bp., 1977.

Alább Rexa Dezső egy ma már kuriózumnak számító közleményét adjuk ismét közre, mely a Pápai Református Kollégium, illetve az annak kebelében 1841-ben megalakult Ifjúsági Képzőtársaság történetéhez szolgáltat mozaikszerű, de mindenképpen érdekes adatokat. A Képzőtársaság eredetileg (1840 novemberében) olvasótársaságként, tehát „hasznos könyvek” olvasásával foglalkozó, szervezettel alig rendelkező egyesületként alakult meg. Ez már önmagában feltételezi, hogy tevékenységüket a Kollégium tekintélyes könyvtárára alapozták, azonban szinte már megalakulásukkor saját, „társasági” könyvtár létrehozására is gondoltak. Az önképzőkörnek „rendes, rendkívüli és olvasó tagjai voltak. A rendes tagok részt vettek a társaság minden működésében. Munkát írtak, bíráltak, szavaltak, s a könyvtárt is használhatták. A rendkívüli tagok bizonyos díj lefizetése mellett megjelenhettek, mint hallgatók, a társaság ülésein. Az olvasók csak a könyvtár használatára voltak jogosítva. A rendes tagok egyenlően fizették az olvasási díjat az olvasókkal, s a könyvtár használatát illetőleg semmi különbség nem volt köztük.”¹ A befolyt összegek feleslegét a könyvtár gyarapítására fordították, a könyvtári ügyeket 1843/44-től kezdve külön könyvtári gyűléseken tárgyalták. 1844/45-ben új szabályokat hoztak, illetve a régieket kiegészítették. Eszerint a társaság tisztségviselői között az elnök, az első és másodjegyző, valamint a pénztárnok mellett külön tisztségként szerepelt a könyvtárnok is, akinek feladatát így szabták meg: „A könyvtárnok köteleztetik a) a társulat könyveire ügyelni, könyvosztásokra mindjárt a választásakor időt kitűzni, azokra pontosan megjeleníteni; b) könyvosztásokon a szokott mód szerint könyveket kiadni; c) az elrongyolt könyveket a gazdasági választmánynak köttetés végett átadni; d) a könyvtár körüli rendetlenkedőket vagy kárt okozókat gyűlésig az elnöknel bejelentvén, jogaik gyakoroltatását felfüggeszteni.”² A Képzőtársaság alaptőkével ugyan nem, de jelentős tagdíjbevéttel rendelkezett, hiszen a tagok száma csaknem minden évben (1841–1845) meghaladta a százat, s ezek „olvasási díj”-ként 20–30, majd 60–80 krajcárt, sőt még magasabb díjat

¹ BORSOS Károly: *A pápai ev. ref. főiskolai képzőtársulat története 1841–1891.* Pápa, 1892. 10.

² BORSOS 1892. 14.

is fizettek. Az első évben pl. a könyvtári bevétel meghaladta a 330 forintot — s ezt az összeget az alapszabály értelmében csak könyvek és lapok beszerzésére volt szabad fordítani. A könyvtár tehát gyarapodott, 1844-ben már 500 forintot tudtak beszerzésre fordítani. A tagság szorgalmasan olvasott, eleinte hetenként kétszer, majd négyszer, végül vasárnap kivételével naponta volt könyvosztás. Nem elégedtek meg a magányos olvasással, 1841-től az üléseken is olvastak fel jelesebb művekből részleteket.³ Beszerzés tekintetében igyekeztek lépést tartani a korral: a kortárs tudományos és szépirodalom rövid időn belül eljutott a társaság tagjainak a könyvespolcára. A lapok közül előfizettek a Tudománytárra, az Athenaeumra, az Életképekre, a Pesti Divatlapra, a Regélőre, politikai sajtótermékek közül pedig a Pesti Hírlapot és az országgyűlési Naplót járatták.

A Képzőtársulat könyvtára a későbbi évtizedekben is jelentősen gyarapodott, 1896-ban a bibliotékában már 2469 kötet nyomtatott dokumentum volt. Ebből 934 kötet volt a szakirodalom (37,8%), 1310 kötet szépirodalom (53,05%) és 225 kötet tankönyv (9,1%).⁴ 1907-ben megjelent a társaság könyvtárának nyomtatott katalógusa is 800 kötet leírásával. A II. világháború előtt a Képzőtársaság könyvtára beolvadt a kollégiumi nagykönyvtár állományába.⁵

(MEZEI ZSOLT)

DUNÁNTÚLI REFORMÁTUS FŐISKOLA képzőtársulatát Petőfi, Jókai, Orlai Petrich Soma, Kozma Sándor, Kerkápoly Károly 1842-ben olyanná tették, hogy annak neve a magyar művelődéstörténetben örök időkre fennmarad. Petőfi és Jókai, az első természetesen Petrovics, a második Jókay első nyilvános szereplései estek meg kebelében. Petőfi olyan verseit olvasta itt fel, amelyek már túlnőttek az ifjúkori kísérleteknek még petőfies keretén is. Ott már a lángész jelentkezik benne, nem az önmagát kereső, bizonytalan, szenvedélyektől űzött, kétségtől visszariasztott nagy lelke. Olyan nyomokat hagy maga után, amelyeket az irodalomtörténet nemcsak a történeti teljesség miatt mutat és érdeme szerint vizsgál és ítél az ítéset. Mint a színpadról — a „bezárt menyország”-ból — ismét visszatérő diák itt él szavaló szenvedélyének, s ami ennél jóval több — itt süti ki elsőül lelkének csodálatos rakétáit, és itt tanul arra az időre gondolva, amely előtte áll ködben, bizonytalanságban.

³ BORSOS 1892. 17. Az első nyilvános felolvasáson Eötvös József Karthausiájából hangzottak el részletek.

⁴ MEZEI Zsolt: Pápai könyvtárak a századfordulón. Pápa, 1999. 73.

⁵ KÖVY Zsolt (szerk.): A Pápai Református Gyűjtemény. Pápa, 1987. 28–30.

Tudjuk, hogy pápai diák korában sokat olvas, hogy az 1840-ben alakult önképzőkör: „Képzőtársulat” könyvtárát⁶ használja s kölcsön kapott könyveket olvas. Petőfi természetében rejlik, hogy csak akkor kért, amikor már kifogyott abból, amihez jogos igénye volt, s így mi sem hihetőbb, minthogy csak akkor élt barátai könyvkölcsönző jóságával, amikor már a Képzőtársulat könyvtárában nem volt számára még olvasatlan könyv.

De mik voltak azok a könyvek, amiket a költő Pápán olvashatott? Ez érdekes kérdés, mert tudjuk, milyen fontossággal bír az olvasmány a lángész fejlődésére. Petőfi, aki – mint művei elárulják – igen sokat tudott, nagy olvasottsággal bírt, s egészen addig, míg Pestre Vahot mellé segédszerkesztőül nem került – alig volt ideje az olvasásra. Debrecenben betegsége, nyomora, elhagyatottsága miatt nem juttatták tanulmányokhoz, a többi időt, amit mint diák, mint vándorszínész, mint színházi szolga töltött el, szintén nem áldozhatta tanulmányokra. Szuper Károly, Petőfi színésztársa (Székesfehérvár, 1842) írja Naplójában, hogy Petőfi akkor „a Körbe” járt „hírlapokat olvasni, otthon nem olvashatott,⁷ hiszen egész télen hideg szobában lakott, s ha fel akart melegedni, csak hozzá ment s felolvasásokat tartott nekik saját verseiből és a Karthausiból.”⁸

E tények igazolják, mennyire fontos annak ismerete, hogy mit olvasott Petőfi Pápán.⁹ Az akkori iskolai könyvtárak anyagát nem rostálta meg semmiféle közoktatási tanács vagy egyéb szigorú testület. Az „iskolának nemeskeblű jóltevői”, a maecénások, a diákok – odaadták a könyveket, a diákok aztán hordták haza és olvasták vagy falták... Ilyen lehetett a pápai könyvtár anyaga is, amelyet eddig, úgy látszik, nem ismert a magyar könyvtártudomány sem, katalógusát,¹⁰ amelyet – véletlen folytán – most szerencsém lehet ismertté tennem.

Horváth Ignác 1842–43-ban a pápai főiskolán diákoskodott, tehát Petőfivel egy időben élt az iskola falai között s volt tagja – sőt pénztárnoka is – a Képzőtársulatnak. E Horváth Ignác gazdag könyvtárának átkutatásához juttatott a

⁶ Ferenczi Zoltán: Petőfi életrajza. I. köt. 225, 226. lap. *A kölcsönzési feljegyzések igazolják, hogy Petőfi legtöbbször a francia irodalom történetét, Horatius, Heine, Lenau, Schiller, Mathisson, Claudius, Young költeményeit olvasta. A magyarok közül leginkább Garai és Vörösmarty munkáit.* KÖVY 1987. 29.

⁷ 1842. december 16-án; lásd Szuper Naplói, 18. lap.

⁸ Lásd ugyanott. November 11-iki feljegyzés. A Karthausit valószínűleg az 1839–41-ben megjelent Árvízkönyvből olvasta. Önállóan 1842-ben jelent ugyan meg, de hihetőbb, hogy a régebbi kiadásban bírták a színészek. Petőfi valószínűleg a képzőtársaság könyvtári példányából ismerte meg (lásd alább 160–161., hibás 164. helyett) szám alatt.

⁹ Lásd Ferenczy [!] előbb idézett munkáját. I. köt. 253. 1* alatti jegyzet.

¹⁰ A főiskola könyvtárában sincs meg, s mint Faragó János igazgató úr szíves leveléből értesülök – azt nem is ismerik.

baráti figyelmesség, s ott találtam egy kis nyomtatott, részben kézzel írott füzetet, mely e könyvtár szak-katalógusa.

A füzet könyvészeti leírása a következő:

A
DUÁNTULI REF. FŐISKOLAI
KÉPZŐTÁRSULAT
KÖNYVTÁRA
SZAK SZERINT

1843.

-----al jegyzett könyvek szerzői ismeretlenek.

PÁPÁN.

8° nyomtatott 8, kézzel írott 5 oldal, lapszámozva 12 lap.

A könyvanyag rendezés után katalogizálva áll előttünk s a rendezés nem bibliothekáriusi előrelátással készült, mert nagyjából szakokra osztván az anyagot, a számozást minden megszakítás nélkül futószámmal végzi, úgy, hogy az első szak (Politika és jogtan) 28 számú utolsó könyve után a következő szak (Gazdaság) első könyvének 29 a száma, tehát nem gondolt a rendező a könyvtár csaknem természetesnek mondható szaporodásával. A számozásban ugyan mégis akad ugrás, és ez igen érdekes korjellemző tényből áll elő. Az utolsó szak (Szépirodalom) utolsó alszaka (d. Zsebkönyvek) után, ahol nyomtatott rész véget ér,¹¹ következik a két kéziratos levél, melyen a könyvjegyzék előbbi szakok szerint osztályozva folytatódik.¹² Az itt következő könyvek a cenzúra által tilalmazottak, melyek címét nem lehetett katalógusokban hirdetni. Ezek a könyvek — íme! — csak a könyvárusi forgalomban voltak üldözöttek, mielőtt egyszer bejutottak a könyvtárak polcára, akkor már békésen járhattak kézről-kézre. Ezt igazolja az, hogy e tilalmazott könyvek nem voltak zárt, titkos helyen, hanem a polcokon sorban voltak s számuk az engedélyezett könyvek sorszámaiba illettek.

¹¹ 8 lap

¹² Így áll elő az, hogy a Politika és jogtan 28. sorszámu könyvét a 382-ik követi.

A könyvjegyzéknek az a része különös érdekléssel bírna — ha anyagának ez a része tetemesebb volna. Sajnos a kultúratörténetünkre oly fontos rész nem áll többől: mint három műből. Ezek:

Széchenyi: Stadiuma.

Deák: Követjelentése.

B. Farkas Sándor: Északamerikai utazása.

A kéziratossald többi címe a szakcímtdár elkészülte után szerzett munkák sorozata.

A Főiskola igazgatóságának szívéssége folytán összevetettem a mai anyaggal,¹³ s örömmel látom, hogy az értékes 1843. évi könyvtár igen csekély híjjal megvan. Érdekes volna az alábbi könyvcímek közül megcsillagozottakat pontosan átvizsgálni, vajon nem akad-e benne jegyzet — Petőfi kezétől?

Itt közlöm a szakcímjegyzék teljes szövegét. Az egy* a könyvcím mellett azt jelzi, hogy a könyv ma is megvan a Képzőtársulat könyvtárában. A ** pedig, hogy a könyv nem eredeti helyén, hanem a főiskola hatalmas könyvtárának anyagába osztatott be. (Meg kell jegyezmem, hogy a csekély szakismerettel — valószínűleg diák-könyvtáros igyekezetével — készült jegyzék több esetben bizonytalanul hagyott a könyvek azonosságának meghatározásánál.)

POLITIKA ÉS JOGTAN

Gr. Széchenyi: Hitel*	1
~ ~ Világ	2
~ ~ Kelet népe	4
~ ~ Magyar akadémia körül*	5
Gr. Desewfy József: A hitel című munka tagl.	6
Gr. Desewfy Emil: Alföldi levelek*	7
Gr. Desewfy Aurél: X, Y, Z könyv	8
Br. Eötvös József: Fogházjavítás*	9
Br. Eötvös József: Kelet népe és Pesti Hírlap*	10
Kossuth Lajos: Felelet gr. Széchenyinek*	11
Záborszky Alajos: Pesti Hírlap elleni gyanúsítások*	12
Fáy András: Kelet népe nyugaton	14
Kuthy Lajos: Polgári szózat kelet népéhez*	13

¹³ Jegyzéke a pápai ev. ref. főiskolai ifjusági képzőtársulat könyvtárának. Pápan, 1896.

Tocqueville: Democratia Amerikában 1–2. köt.*	15–16
~ ~ Daguerreótyp*	17
Br. Jósika Miklós: Vázlatok	18
~ ~ Irány*	18
Gorove István: Nemzetiség*	20
Orosz: Széchenyi mint író ¹⁴	21
~ ~ Századunk 1–2	22–23
Bloch Móric ¹⁵ : Zsidókról*	24
~ ~ Országgyűlési jegyzetek 1–2	25–26
Sréter: Visszaemlékezések*	28

GAZDASÁG

Gr. Széchenyi: A lovakról*	29
Gr. Széchenyi: Néhány szó a lóversenyről	30

TÖRTÉNETTUDOMÁNY

Kovacsóczi Mihály: Árpádia 1–3 ¹⁶	31–33
Kiss Bálint: Magyar régiségek*	34
Szilágyi [Ferenc]: Klio 1–3*	35–37
Horváth Mihály: Ipar és kereskedelem története Magyarországon*	38

ÉLETÍRÁS

Cucor: Hunyady János viselt dolgai ¹⁷	39
Toldy Ferenc: Kisfaludi Károly élete*	40
Dombi Márton: Csokonai Vitéz Mihály élete*	41
Kállay: Kölcsey Ferenc életrajza ¹⁸	42

¹⁴ Gróf Széchenyi István mint író. Kiadta balászfalvai Orosz József, Zala Vármegyének Tábla-bírója. Pozsony, 1832.

¹⁵ Ballagi Mór (1815–1891) teológus, nyelvész, a pesti református teológia tanára, a MTA első zsidó származású tagja. 1836–1837-ben a pápai kollégiumban filozófiát hallgatott.

¹⁶ Már csak az I. és II. kötete van meg.

¹⁷ Czuczor Gergely műve 1832-ben jelent meg.

¹⁸ Kállay Ferenc: Kölcsey Ferencz gyermek és ifjúkori életrajza s néhány eredeti levele. Pest, 1839.

FÖLDIRAT ÉS STATISTICA

Fényes Elek: Magyarország mostani állapota 1–6 ¹⁹	43–48
Fényes Elek: Magyarország statisztikája 1 köt.	49

UTAZÁS

Szöllősi: Napkeleti képek ^{*20}	50
Geg: ²¹ Moldvai magyar telepekről*	51
Szemere Bertalan: Utazás külföldön 1–2. ^{**}	53–54
Theon utazása Görögországban 1835-ben ²²	55

BÖLCSESZET

Szontagh: Propylaeumok a nagy ²³ philosophiához*	56
Cibor: A philosophia szükségessége ^{**24}	57
Wesselényi: Balítéletekről**	58
Blair ²⁵ : Aesthetikai és rhetorikai leckék 1–2. ^{**}	59–60
Kölcsey: Aesthetikai és critikai dolgozatok M. M. 3-ik köt.	61
Henszlmann: Párhuzam az ó- és új-kor művészete között*	62
Toldy: Aesthetikai levelek	63
Szalay László: Észrevételek a Musarion felett	64

RÉGI CLASSICUSOK

M. t. t. ²⁶ Római classicusok 1., 2., 4. köt.*	65–67
M. t. t. Hellén classicusok 1–2.*	68–69
Kis és Kazinczy: Horatius levelei*	70

¹⁹ Ma csak az I–IV. kötete van meg.

²⁰ Szöllősi Ferenc: *Napkeleti képek eredeti rajzokban*. Kolozsvár, 1838.

²¹ Nyomdahiba: Gerő (Elek) helyett. [Helyesen: Gegő Elek ferences szerzetes munkája!]

²² Samuel Ludvig m. 1836-ban jelent meg Pozsonyban.

²³ Szontagh Gusztáv: *Propylaeumok a magyar philosophiához*. Buda, 1839.

²⁴ Cibor Ferenc (1797–1886) iskolarektor, pápai kollégiumi tanár (1839–1845), református lelkész. Művének teljes címe: *A philosophia szükségessége mit előbeszélt a helv. vallástételt tartók főtiszt. túl a dunai egyházkerülete anya iskolájában a philosophia oktató székbe ápr. 8. 1839. tartatott iktatásakor*. Pápa, 1839.

²⁵ Hugo Blair (1718–1800) skót presbiteriánus lelkész, hitszónok. Műve magyarul „Hugo Blair rhetorikai és aesthetikai leczkéi” címmel jelent meg Kis János fordításában (Buda, Egyetemi Nyomda, 1838).

²⁶ M. t. t. = Magyar tudós társaság

LEVELEK

Kazinczy levelei 1-2.*	71-72
------------------------	-------

HÍRLAPOK ÉS FOLYÓIRATOK

Bajza: Athenaeum, 1837-1842. 2-2 köt.*	73-84
~ ~ Figyelmező, 1837-1840. 5 köt.*	85-89
Cserneczky [József] és Kovacsóczy [Mihály]: Szemlélő képekkel. 1833. első félév	90
Kovacsóczy: Szemlélő 1836. első félév	91
Kovacsóczy: Literatúrai lapok, 1836. első félév	92
Munkácsy: Rajzolatok, 1835.	93
Rothkrepf: Regélő, 1833-1836.*	94-99
Garay: Regélő 1842. 1-2. negyed*	100-101
Budapesti Szemle 1-2.	102-103
M. t. t. Tudománytár 1834-1838. 1-20. k.**	104-123
Musarion*	
Mátray: Honművész, 1833-1836.	125-126
Borsos: Világ, 1841. 1. félév	127
~ ~ Ismertető, 1841. 1. félév	128
Kossuth: Pesti Hírlap, 1841-42.*	129-134
I.) Kéziratban: Házaló és Rózsa ²⁷	—

VEGYES

M. t. t. Évkönyvek, 1-4*	135-138
Kisfaludy Társaság: Évlapok, 1-3**	139-141
Kazinczy eredeti munkái 1-2 ²⁸	142-143
Bajza: Kritikai lapok, 1-7*	144-150
~ ~ Szózat a magyar színház ügyében*	151
Széchenyi: A magyar játékszínről*	152
Vachott Imre: Még egy szózat a magyar színház ügyében*	153
Szász [Károly]: Parthenon**	154
Szász: Sylloge	155
Nagy Elek: Napi eszmék*	156

²⁷ V.ö.: KERPEL Péterné: *Egy reformkori pápai diákfolyóirat: a „Rózsa” (1836-1837) = Acta Papensia 3 (2003) 3-4. sz., 217-240.*

²⁸ Lásd a túloldalon tett lábjegyzetet a mai könyvjegyzékről.

Kiss János: Soproni estvék, 1-2*	157-158
Kunoss: Részvét gyöngyei*	159
~ ~ Budapesti Árvízkönyv 1-5*	160-164
~ ~ Szavalástan*	165
Beke: Egyházi beszédei	166
Fáy András: Óramutató*	167

H a n d b u c h
d e r
ungrischen Poesie,

o d e r:

Auswahl interessanter, chronologisch geordneter
Stücke aus den vortrefflichsten ungrischen Dichtern,
begleitet mit gedrängten Nachrichten von deren
Leben und Schriften; uebst einer einleitenden Ge-
schichte der ungrischen Poesie; einer Sammlung
deutscher Übersetzungen ungrischer Gedichte, und
einem Verzeichnisse der im Werke vorkommenden
weniger gebräuchlichen Wörter.

Für Jene sowohl, die bereits einige Fortschritte in dieser
Sprache gemacht, als für alle Freunde der Literatur im
Allgemeinen, und der ungrischen insbesondere.

In Verbindung mit Julius Fenyéry

herausgegeben von

Franz Toldy.

Erster Band.

Pesth und Wien,

In Commission bei G. Kilian und K. Gerald.

1 8 2 8.

SZÉP IRODALOM

a) Versezetek

Gr. Zrínyi: Minden munkái, 1–2	168–169
Horváth Endre: Árpád*	170
Vörösmarty: Versek	174
~ ~ Zalán futása	175
~ ~ Kisebb hősköltemények	176
~ ~ Újabb munkái 1. k.	177
Bajza versei*	178
Berzsenyi összes munkái**	179
Császár ²⁹ versei	180
Dajka versei*	181
Garay versei**	182
Garay: Csatár	183
Kunoss: Dalfüzér*	184
Toldy és Fenyéri: Hadbuch der Ungarischen Poesie, 1–2 ³⁰	185–186
Kölcsey: Versek M. M. 1. köt.	187
Kisfaludy Sándor: Himfy Szerelmei, 1–2*	188–189
~ ~ Regék a magyar előidőből, 1–5*	190–191
~ ~ Gyula szerelme	195
Tóth Lőrinc: Szívhangok*	196
Ossian énekei, 1–3*	197–499 ³¹
Schiller versei*	200
Kiss János versei	201
Hafiz persa költő versei	202

b) beszélyköltészet

Józsika (sic!) Miklós: Abafy, 1–2 ³²	203–204
Józsika (sic!) Miklós: Zólyomi	205
Józsika (sic!) Miklós: Könnyelműek, 1–2	206–207
Józsika (sic!) Miklós: Utolsó Báthory, 1–3	208–210

²⁹ Császár Ferenc (1807–1858) költő, jogász, 1822–1824 között bencés szerzetes.

³⁰ Toldy (Schedel) Ferenc és Fenyéry Gyula (Zádor-Stettner György) közös munkájaként 1828-ban megjelent kézikönyv. Címlapját lásd az előző oldalon!

³¹ Nyilvánvaló elírás vagy nyomdahiba, helyesen: 197–199.

³² Jósika regényeinek azonossága nem volt megállapítható.

Józsika (sic!) Miklós: Csehek Magyarországon, 1–4	211–214
Józsika (sic!) Miklós: Élet és tündérhon, 1–3	215–217
Fáy András: Bélteky-ház 1–2	218–219
Fáy András: Mesék, 1–2** ³³	220–221
Pichler Karolina: Buda vára visszavétele	222
Dugonics: Aranypercek*	223
Victor Hugo: Bugjargal* ³⁴	224
Kovács Pál: Beszélfüzér 1–2*	225–226
Petr. Horváth ³⁵ Lázár: Az elbujdosott, 1–2*	227–228
Bezerédy Amália: Földesi estvék	229
Florián novellái. Ford. ifj. Kiss János ³⁶	230
Hauvald elbeszélései, 1–3*	231–233
Széplaky Erneszt: Pillangó	234
Náray Antal: Máté vára, 1–2*	235
... .. Vándor ³⁷ szünórái, 1–2*	236–237
Kölcsey: Elbeszélések, M. M. 2-ik köt.	238
Gaál: Szirmay Ilona, 1–2*	239–240
Kuthy Lajos: Novellák, 1–4*	241–244
Kazinczy: Literatura, 1–8*	245–252
Zsocket: Alamontade ³⁸ a gályarab	253
~ ~ Ausgewahlte Novellen, 1–6 ³⁹	254–259 ⁴⁰
Campe: Ifjabbik Robinzon, 1–2** ⁴¹	286–287
K. t. t. Külföldi regénytár, 1–6 ⁴²	293–298
Botz ⁴³ (Dickens): Niklas Niklebi, 1–7* ⁴⁴	299–305
Vörösmarty: Ujabb munkái, II. kötet	381

³³ Ennek ma 1852. évi kötete van meg a főiskolai könyvtárban.

³⁴ Victor Hugo: *Bug-jargal*. Ford. Deáky Fülep Sámuel. Kolozsvár, 1837.

³⁵ Petrichevich-Horváth Lázár: *Az elbujdosott, vagy egy tél a fővárosban*. Kolozsvár, 1836.

³⁶ Sopron, 1840.

³⁷ Báró Lakos János (1776–1843) hadtörténeti író, tábornok, az MTA tagja: *Vándor szünórái I–II*. Pest, 1839. Lakos Kazinczy Ferenc és Kis János barátja volt.

³⁸ Johann Heinrich Zschokke műve 1833-ban jelent meg magyarul Pesten, Wigand Ottónál.

³⁹ Ennek az 1824. évi 1. kötete van meg.

⁴⁰ Nyilvánvaló elírás vagy nyomdahiba, helyesen: 254–259.

⁴¹ Ennek az 1787. évi 1. kötete van meg.

⁴² A VI. kötete hiányzik.

⁴³ Helyesen: Boz, Charles Dickens írói álneve.

⁴⁴ A katalógus szerint Nick Nickelbi's Leben.

c) színművek

M. t. t. Külföldi játékszín 1–2. foglalatja	—
~ ~ Iphigenia Taurisban.* Nőtelen philosoph	306
~ ~ Külföldi játékszín. 3–5. foglalatja	—
~ ~ A játékos. Alzir.* Tancreéd	307
~ ~ Külföldi játékszín. Messinai hölgy*	308
~ ~ Eredeti játékszín 1–8 foglalatja	—
~ ~ Vérmász.* Tirus. Falusi lakodalom*	—
~ ~ Átok.* Zsarnok apa.* Ekebontó Borbála*	—
~ ~ Az atyátlan.* Rózsa*	309–316
Gr. Teleky: Kegyenc*	317
Szigligeti: Gyászvitézek*	318
~ ~ Micbán családja*	319
~ ~ Ál Endre*	320
~ ~ Dienes vagy a királyi ebéd*	321
Vörösmarty: Maróth Bán	322
~ ~ Csongor és Tünde	323
~ ~ Bujdosók**	324
~ ~ Salamon király	325
~ ~ Az áldozat. A fátyol titkai	326
~ ~ Julius Caesar. Árpád ébredése. Kincskeresők	327
Tóth Lőrinc: Vata*	328
Kovács Pál: Thália, 1–3*	329–331
Bessenyei György: Agis tragédiája*	332
Eöri Szabó Gábor ⁴⁵ : Arandó és Miranda**	333
Garay: Árbóc	334
Gaál: A király Ludason*	335
Ney Ferenc: Hilderich és Clodvigh	336
Vajda: Joguz*	337
Nagy Ignác: Argyrus királyfi	338

⁴⁵ DREKK O.794/354.2. Eöry Szabó Gábor: Arandó és Miranda... (Vígjáték 3 felvonásban) Pápa, 1807. Autográf kézirat, 12 ff. Nyomtatásban megjelent: Veszprém, Szammer Kláránál, 1810. (DREK B.I. 192.) REXA Dezső: Ki írta az „Arandó és Miranda”-t? = Akadémiai Értesítő 28 (1917) 552–554. — Eöry Szabó Gáborról: KÖBLÖS József: „Idvez légy, Kedves Druszám!” A pápai Eöry Szabó és Eöry családok a XVIII. században. = AP 10 (2010) 12. sz. 1–67., különösen 17–18.

Színműtár, apró füzetekbe kötve

	—
1. Ruy Blas,* Peleskei nótárius,* Fehér és fekete*	339
2. Egyesüljünk.* Romilda.* Savage Richard*	340
3. I-ső Károl és udvara.* Pazarfösvények,* Pártfogolás*	341
4. Báthory Erzsébet.* Bánk Bán*	342
5. A növendék.* Születésjog*	343
6. Cordai Charlotte.* Semmi rosszat.* Liquerolles Lujza*	344
7. Szív és trón.* Cillei Ulrik*	
8. Párizsi adós.* Kénytelen király*	346
9. Megházasodtam.* Két Júlia.* Fiatal keresztanya*	347
10. Egy pohár víz.* Ármány és szerelem*	348
11. Zách nemzetség.* Morus Tamás*	349
12. Nemes és polgár.* Nő és királyné*	350
13. Korona és kard.* Anya és vetélytárs*	351
14. Darlington Richard.* Lánc*	352
15. A fricska.* Hagyatok olvasnom.* A művész álma*	353

d) zsebkönyvek

Vajda: Nemzeti Almanach 1841–42	354–355
Kisfaludy Károly: Auróra, 1828	356
Bajza: Auróra, 1834–1837 ^{*46}	357–360
~ ~ Auróra, 1834–1835 ^{*47}	361–362
~ ~ Emlény, 1837–1843*	363–369
Garay: Hajnal, 1837–1838*	370–371
~ ~ Pécsi Auróra*	372
Szentiványi: Remény, 1839	373
~ ~ Remény, 1841	374
... .. Aglája, 1839	375
... .. Virágfüzér	378
Hazucha: Buda ⁴⁸	379
~ ~ Berliner Taschenbuch	380
Péczei: Lant, 1832–1833 ⁴⁹	376–377

⁴⁶ Ebből most csak az 1835–36. évi folyam van meg.

⁴⁷ Csak az 1835. évi van meg.

⁴⁸ Hazucha Xav. Ferenc: Buda. Színművek zsebkönyve 1839. Földváry Gábor arcképével. Pest, 1839.

⁴⁹ A füzet nyomtatott része e vonallal végződik, innen kezdve egykorú kézirat.

**A Censura által kinyomtatni nem engedett 's a' nyomtatás
után vett könyvek számjegyzéke**

POLITIKA ÉS JOGTAN

Széchenyi: Stadium*	3
~ ~ Üdvlelde* ⁵⁰	382
Deák Ferenc: Követjelentés*	27
Liszt Ferenc: Polgári gazdálkodás, 1, 2, 3* ⁵¹	383-385
Wesselényi: Szózat a magyar slav, sat.	386
... .. Protestantizmus, slavismus*	410
... .. Protest. főiskolai pályamunkák	403

GAZDASÁG

TÖRTÉNET TUDOMÁNY

ÉLETÍRÁS

FÖLDIRAT ÉS STATISZTIKA

UTAZÁS

B. Farkas Sándor: Észak-Amerikai	52
----------------------------------	----

BÖLCSESZET

Tudományok veleje	387
-------------------	-----

RÉGI CLASSICUSOK

⁵⁰ Széchenyi István egy nemzeti sírkert létrehozásának eszméjét hirdette meg ebben az 1843-ban megjelent munkájában. A szabad ég alatti temető magyar elnevezéséül a német Walhalla („a hírnév temploma”) helyett a maga alkotta „üdvlelde” szót javasolta.

⁵¹ A bejegyzés hibás. Friedrich List (1789–1846) német közgazdász, gazdaságpolitikus „A politikai gazdálkodás nemzeti rendszere” (ford. Sárvány Antal) c. művéről van szó, mely Kőszegen jelent meg 1843-ban.

LEVELEK

HÍRLAPOK ÉS FOLYÓIRATOK

VEGYES

Szer[kesztette]: Frankenburg [Adolf]. Életképek, 1–2*	388–389
Mondolat*	390
Kisfaludy Károly munkái ⁵²	416
Flaccus ⁵³ Satyrái*	391
Bimbók, 1–2	411–412
Magyar Életképek, 3 ⁵⁴	422

VERSEZETEK

Virág Be[nedek]: Magyar Minerva*	392
Gróf Teleki: Versei	393
Lukács: Kisdéd utazó ⁵⁵	394
~ ~ Kis verselgető	395
Balumaier (sic!) Aeneise 1, 2, 3 ⁵⁶	413–415

BESZÉLYKÖLTÉSZET

Történetek a mai időből	396
Nagy Ig[nác]: Beszélyei, 1, 2, 3	397–399
... .. Tárcsai Bende, 1, 2, 3 ⁵⁷	400–402
Külföldi Regénytár: Twist Olivér, 1, 2, 3	418–420
Külföldi Regénytár: Bőkezű szerető*	421
Külföldi Regénytár: Éj és korány ⁵⁸	424

⁵² A vegyes szakba tévedtek azok is, amelyeknek más, itt felvett szakban lett volna a helyük.

⁵³ *Quintus Horatius Flaccus* (Kr. e. 65–Kr. e. 8.) római költő.

⁵⁴ 1843–1848 között jelent meg Frankenburg Adolf szerkesztésében.

⁵⁵ Lukács Pál (1801–1873) nevelő, főúri családoknál magántanító. 36 könyvet írt az ifjúság számára, melyek a maguk idejében igen elterjedt olvasmányok voltak.

⁵⁶ Alois Blaumauer (1755–1798) osztrák író művéről van szó.

⁵⁷ Vajda Péter három kötetes regénye (1837), melynek cselekménye a XIII. században, II. Endre király országában játszódik.

⁵⁸ Ekkor u[gyanis] egybe volt kötve, most három kötet.

SZÍNMŰVEK

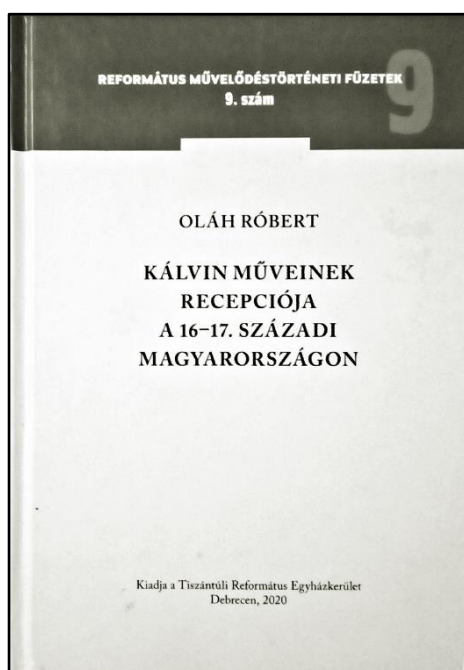
Rómeó és Júlia	404
Boszu*	405
Alpár	406
Ozmondok	407
Ludas Matyi*	408
Torquato Tasso	409
Kisfaludi Károly munkái 2	417

ZSEBKÖNYVEK

— — — — —

SZEMLE

OLÁH Róbert: *Kálvin műveinek recepciója a 16–17. századi Magyarországon*. (Református Művelődéstörténeti Füzetek, 9. szám.) Tiszántúli Református Egyházkerület, Debrecen, 2020., 128 oldal.

A Református Művelődéstörténeti Füzetek sorozat 9. köteteként 2020-ban megjelent mű már témáját tekintve is jól illeszkedik a 2009-ben indított sorozatba. A Református Művelődés- és Iskolatörténeti Kutatóintézet önálló sorozata Győri L. János szerkesztésében olyan műveknek ad helyet, amelyek Kálvinnal, a magyar reformátussággal, illetve a kálvinizmus hazai hatástörténetével foglalkoznak.

A szerző, Oláh Róbert, aki az MTA Irodalom- és Kultúratudományi Bizottságának tagja, főállásban a Tiszántúli Református Egyházkerület és a Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtárának tudományos főmunkatársa, fontos témát választott kutatásának tárgyául. Arra a kérdésre kereste a választ, hogyan és miként jelenik meg Kálvin hatása a XVI–XVII. századi Magyarországon?

A hatástörténet kutatása az egyháztörténet területén is rendkívül fontos, hiszen csak az évszámok és események sorba rendezésével, a különféle történések mögötti hatalmi harcok bemutatásával nem kapunk teljes képet. Arra is szükség van, hogy döntések mögött meghúzódó teológiai vitákat, álláspontokat is megismerjük.

Bucsay Mihály kitűnő egyháztörténeti munkája azért is maradandó, mivel bemutatja a magyar reformátorok teológiai álláspontjait a leglényegesebb

kérdésekben.¹ Ugyanakkor nagy szükség van arra is, hogy Kálvin (és más reformátorok) teológiájának hazai hatástörténetének kutatása tovább folytatódjék. Ebben a munkában vesz részt többek közt Ősz Sándor Előd, Magyar Balázs Dávid és Oláh Róbert. A kutatás azért is hézagpótló, mert Kálvin hatástörténete sokáig nem került a figyelem középpontjába — annak ellenére, hogy már a múlt században megfogalmazódott az igény az ilyen irányú kutatásokra. Az ezredforduló előtti években Köntös László gyűjteményi igazgató egyik előadásában kifejtette, hogy *„nincsenek kellő ismereteink és adataink arról, hogy Kálvin János művei miként és hogyan hatottak a magyar református teológiai gondolkodás és köztudat történetében.”* (10.)

Nagy előrelépés, hogy az azóta eltelt több mint húsz évben fontos alapkutatások folytak, melynek eredményeként most Oláh Róbert összegzése is megjelenhetett.

A szerző a bevezetésben kifejti, hogy *„Seregszemlénél többre ezúttal nem vállalkozhatunk. Célunk, hogy további kutatások előkészítésével lehetőség nyíljon olyan részletes elemzésekre, ahol mélyfúrásokkal feltérképezhetővé válik az egyes teológiai elemek recepciója.”* (12.)

A magyar protestáns egyháztörténet művelői számára nagy igény van arra, hogy tisztában legyünk azzal, hogy a „kálvinizmus” névadójának, Kálvin János genfi reformátornak korszakalkotó (és korszak-meghatározó) gondolatai hogyan és miként gyűrűztek Magyarországra és Erdélybe, és hogyan alakították, formálták a XVI–XVII. század hazai teológiai gondolkodást.

A szerző a tanulmány elkészítésekor több száz példát vonultatott fel. Végül megállapította, hogy 41 korabeli szerző 54 munkájáról lehetett egyértelműen bizonyítani, hogy Kálvin műveinek felhasználásával születtek meg.

A dolgozat felépítése a következő: a szerző legelőször a fordításirodalom eredményeit összegzi, részletesen bemutatva Szenczi Molnár Albert munkásságát, aki Kálvin Institutioján kívül (1624) még néhány kálvini imádságot és elmélkedést is átültetett magyar nyelvre. Mélius Juhász Péter és Zilahy István Genfi káté fordítása is rendkívül fontos, akik bár másfél évszázadnyi különbséggel végezték el a fordítói munkát, mégis megkerülhetetlen a művük. Itt érdemes kitérni arra, hogy bár készült magyar nyelvű Institutio-fordítás, mégis észrevehető, hogy többen vagy saját fordításukat használták, vagy a Szenczi Molnár-féle fordítás átdolgozott változatát emelték be saját munkájukba. A szerző elemző módon bizonyítja, hogy távolról sem lehet egységes fordításhasználatról beszélni.

Bizonyos szerzőknél hiába mutatható ki Kálvin hatása, nyomtatásban megjelent munkáikban forrásaikról mégis hallgatnak (mint pl. Siderius János, Szikszai Hellopoeus Bálint és Károlyi Péter). Ugyanakkor sokaknál (így pl. Mélius Juhász Péternél, Szegedi Kis Istvánnál, Komáromi Csipkés Györgynél)

¹ BUCSAY Mihály: A protestantizmus története Magyarországon 1521–1945. Bp., 1985.

forrásmegjelöléseiknek köszönhetően rendkívül jól dokumentálhatóak a felhasznált forrásanyagok.

Számos igehirdető nyomtatott prédikációiban találhatóak Kálvin idézetek (Mélius Juhász Péter, Károlyi Péter, Geleji Katona István). *„Az említett munkák széles körben ismertek voltak, a népszerű, mintának szánt prédikációk generációkon át újra és újra elhangozhattak a szószékről.”* (97–98.)

Nem csupán a fordítás-, illetve prédikációs-irodalomban, de a hitvitázó irodalomban is jól kimutatható Kálvin hatása (idézeteken keresztül is). A XVII. század második felére — az ellenreformáció előretörése miatt — a hazai teológiában az apologetikai irány erősödött meg. Mindeközben az ellenreformáció idején a reformátussággal szemben alkalmazott stratégiák (pl. a Kálvin idézetek önkényes „darabolása”, „csonkítása”) jelentősen befolyásolták a forráshasználat módját. *„Az ellenfél csonka idézeteit a református szerzők közül többen latin vagy magyar nyelvű citátumok beemelésével helyesbítették, így cáfolva a rosszindulatú ráfogásokat.”* (98.)

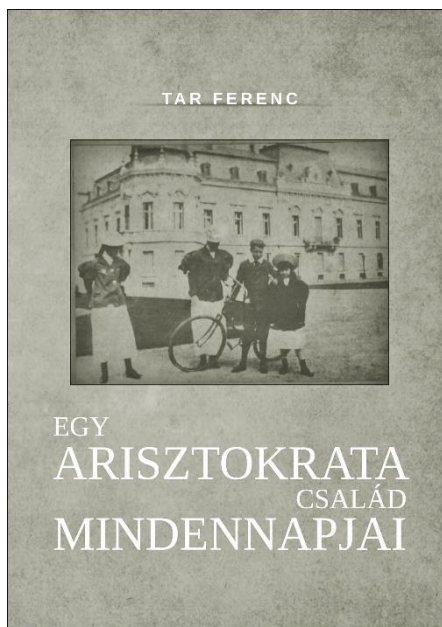
Érdekes színfoltként egyházkormányzati vitáiratokkal is találkozunk a műben, melyek felekezeten belüli viták anyagait jelenítették meg. A szerző a XVII. századi református szertartáskönyvek közül kettőben mutatta ki Kálvin hatását.

A teológiai írók leggyakrabban Kálvin Institutiojára hivatkoztak, emellett a Genfi káté, valamint Kálvin kommentárjai, illetve bizonyos résztémákról írt kisebb művei, s levelei is a felhasznált források közé tartoznak.

A feltárt recepciók különböző mélységűek: a rövid utalásoktól kezdve a *„bekezdésekben mérhető latin nyelvű idézetek”* során át az önálló magyar fordítású rövidebb szakaszokig több szinten kimutatható Kálvin hatásának beépülése a magyar teológiai gondolkodásba.

Összegezve elmondható, hogy hiánypótló mű született, mely további kutatásra sarkallja a mai hazai Kálvin kutatókat — különösen a dunántúli reformátusság történetével foglalkozó kutatókat, hiszen az a kötetből is jól látszik, hogy a dunántúli területen szolgáló lelképásztorok által írt teológiai művek feltárása és értékelése még előttünk álló feladat. Ugyanez a helyzet Kálvinnak a Pápai Református Kollégiumra (ezen belül különösen a teológiai oktatásra) gyakorolt hatásával, hiszen elmondható, hogy ennek a kérdéskörnek a kutatása a kezdetéknél tart. Mind az egyháztörténelemmel, mind pedig a teológiával foglalkozó kutatók, teológiai hallgatók nagy haszonnal forgathatjuk Oláh Róbert művét.

SÁRKÖZI GERGELY ANTAL

TAR Ferenc: *Egy arisztokrata család mindennapjai. Visszaemlékezések a herceg Festetics család és alkalmazottainak életére.*

**Keszthely, 2019. 359 oldal.
(Pannon Tükör Könyvek)**

A magyarországi társadalmi osztályok közül kétségtelenül a főrendi családok történetét ismerjük legjobban: a tárgyi hagyatékok (kastélyok, kastélyberendezések, uradalmi épületek, képtárak, különféle gyűjtemények) mellett családtörténetek, memoárok, naplók, levelek és viszonylag gazdag levéltárak őrzik az egyes családok történetét. A horvát eredetű köznemes Festetics család a török hódoltság után viszonylag gyorsan emelkedett a társadalmi

ranglétrán. 1772-ben, Festetics Pállal (1722–1782) került a grófi családok közé, s 1911-ben Festetics II. Tasziló (1850–1933) királyi főudvarmesterrel a hercegek sorába. Ismertségét kulturális-társadalmi-politikai szerepvállalása alapozta meg, tetteiket az 1928-ban megjelentetett családtörténet méltó módon örököltette meg.² Egykori gazdagságukat tükröző keszthelyi kastélyuk ma múzeum, amelyben évente sokezer látogató fordul meg. A látogatók a kiállítások megtekintése után sétálhatnak, kirándulhatnak a szépen gondozott parkban, amely a visszaemlékezők szerint kevésbé hasonlít az 1945 előttire.

Tar Ferenc (szül. 1955) középiskolai tanár, történész Keszthely várostörténetével, a Festeticsek gazdasági-kulturális szerepével számos írásában foglalkozott. Az 1980-as években határozta el, hogy interjúkat készít a herceg Festetics IV. Györggyel és a kastély egykori alkalmazottaival, az alkalmazottak családtagjaival. A főként 1985–1986-ban rögzített visszaemlékezések egy részét a Pelso és a Pannon Tükör című folyóiratokban közölte is. A visszaemlékezéseket korabeli sajtóközlemények, eredeti iratok (pl. végrendeletek, munkaszerződések, gyászjelentések) és fotók egészítik ki. A kutató több családra vonatkozó részletet (anekdotikus történetet) beemelt Török Imre *Kedves lovakról, furcsa emberekről* c. könyvéből (Budapest, 1980), amely a magyar arisztokratákat a korszak elvárásainak megfelelően (vagyis nem a legjobb

² SZABÓ Dezső: A herceg Festetics-család története. Budapest, 1928.

színben) tünteti fel. A teljes gyűjtést 2019-ben rendezte sajtó alá és jelentette meg a Pannon Írók Társasága kiadásában (dr. Gyimesi Endre felelős kiadó segítségével). A kiadást a Nemzeti Kulturális Alap, négy önkormányzat (Alsópáhok, Hévíz, Keszthely, Sármellék) és öt cég támogatta.

A kötet Bevezetés c. fejezetében megismerkedünk a család rövid történetével és a könyv létrejöttének körülményeivel. A vázlatos családfa, majd a címer közlése után következnek a szövegek (riportok, újságcikkek, könyvrészletek), amelyek elolvasása révén az olvasó képet alkothat a Festetics XX. századi történeti szerepéről és család és alkalmazottai hétköznapi életéről.

A kötetet lezáró Utószó kiemeli, hogy az 1989–1990. évi politikai rendszerváltás következtében kedvező irányban megváltozott a Bécsben élő Festetics család megítélése, amelynek új kultusza alakult ki Csurgón, Hévízen, Keszthelyen és Keszthely környékén. Ennek a folyamatnak a része a régi emléktáblák visszaállítása, a középiskolai Helikon ünnepségek megszervezése (1992-től), a Festetics I. György-szoborállítások sora, a Festeticsekről elnevezett intézmények (fürdőház, állatpark, lóverseny, taverna) létesítése, a mauzóleum felújítása (2015) és a családtörténeti kutatások fellendülése. A kutatók közül Tar Ferenc mellett Cséby Géza, Kardos Laura, Kurucz György, Polgár Marianna és Virág Zsolt nevét kell megemlíteni.

Az Utószót betűrendes névmutató zárja, melyet az 1986. évi keszthelyi találkozóról és Festetics-kultuszról készült fotók egészítenek ki.

A kötet igen komoly, kiterjedt kutatás eredménye, melyet legjobb lett volna az 1990-es évek elején megjelentetni. Hogy ez miért maradt el, nem tudjuk. Kései kiadását is fontosnak tartjuk.

Az olvasónak az egyes források tanulmányozásakor figyelembe kell vennie azokat a szempontokat, amelyek létrejöttüket jellemzik. A fővárosi lapok (Pesti Hírlap), a helyi hírlapok (Balatoni Kurír, Keszthely és Vidéke, Keszthelyi Hírek, Keszthelyi Hírlap, Keszthelyi Újság) az 1893–1944 közötti időszakot ölelik fel. A helyi sajtóforrások a város mindenkori kegyuráról és támogatójáról 1944 előtt magasztalólag írtak, hogy jóindulatát megnyerjék. A családtagok tevékenységét, életvitelét egyetlen alkalommal sem kritizálták. Bár függetlenségüket hangsúlyozták, valójában szervilis álláspontot képviseltek.

Hasonló megfigyelésre tehetünk szert a visszaemlékezésekkel kapcsolatban. Az 1980-as évek első felében készült interjúk kivétel nélkül öncenzúrát tükröznek. A visszaemlékezések összegyűjtésnek időpontja (a Kádár-rendszer hanyatlásának időszaka) korlátozta az emlékezők véleménysszabadságát. Az ideológiai korlátok és az évtizedek alatt láthatatlan hatalomként működő félelem megakadályozták, hogy őszintén nyilatkozzanak a Horthy-korszakról, a második világháború utáni viszonyokról: a szovjet megszállásról, a nagybirtokrendszer megszüntetéséről, egy történelmi osztály váratlan eltűnéséről/eltüntetéséről.

Az interjúalanyok a család Keszthelyről való eltávozása után mintegy fél évszázaddal megszépítve beszéltek fiatal korukról, azokról az évekről, melyeket a kastélyban töltöttek. Számukra a kastélyba kerülés kiemelkedést jelentett a környező falvak paraszti világából. Az eseményekre, történésekre helyenként pontatlanul emlékeztek. A sokféle nézőpont közös jellemzője, hogy a Festetics család belső életét nem ismerték, nem ismerhették meg közelebbről — nem is szólva a családtagok lelki életéről. Felszínes ismeretek és benyomások, illetve mások elbeszélései alapján próbáltak véleményt alkotni a hercegi családról.

Festetics Taszilo legtöbbször a régivágású arisztokrata típusaként tűnik fel, aki gögös és rátarti, a nem főúri társadalmi csoporthoz tartozókat — beleértve a köznemesi származású Horthy kormányzót és családját — egyaránt lenézi, nem tartja magával egyenrangúnak. Csupán a vele közvetlen kapcsolatban lévők (mint huszárja, Nemes István) villantja fel jó tulajdonságainak egyikét-másikat. Feleségéről, Mary Douglas Hamilton (1850–1922) hercegasszonyról a szolgálok elbeszélések, hallomásból nyert adatok alapján nyilatkoztak. Megismerkedésük és együttélésük történetéről szinte semmit sem tudtak. Fiúk, Festetics III. György (1882–1941), a hitbizomány örököse és felesége, a lengyel grófi családból való Maria von Haugwitz (1900–1972) már a modern idők gyermekei, akik lazítottak a főúri etikett előírásain, közvetlenebbek voltak a szolgálattevőkkel.

A Taszilo és fia közti hűvös viszonyt meghatározta, hogy György felnőtt korában óriási kártyaadósságokat csinált, melyeket az apa részben a birtokok eladásából volt kénytelen tisztázni. Az elbeszélések szinte idealizált szereplője György özvegye, a „hercegné”, aki házasságkötése után megtanult magyarul, György fiával is magyarul beszélt, hogy a magyar legyen az anyanyelve. Nemcsak udvartartásával, az uradalom alkalmazottaival, hanem a városiakkal is közvetlen és barátságos volt, ezért mindenki kedvelte. Egyéni tragédiája, hogy fiával 1944 szeptemberében hivatalos útlevéllel úgy hagyta el az országot, hogy már sohasem látta viszont. Összes vagyona útipoggyásza volt, az utána küldött, értékekkel tele bőröndöket üresen kapta kézhez. Különleges intelligenciáját és rendkívüli akaraterejének — és vélhetőleg rokonai segítségének — köszönhetően sikeresen tért át a polgári életformára.

A lehetséges visszaemlékezők közül a Festetics-családot egyetlen személy, Festetics IV. György (sz. 1940) képviseli. Az utolsó Festetics Györgynek — érthető módon — alig vannak emlékei a keszthelyi kastélyról és lakóiról, a kisvárosról. Az ő visszaemlékezése inkább azért érdekes, mert azt bizonyítja, hogy a külföldre kerülő arisztokrata családok képzettségük, műveltségük, nemzetközi kapcsolatrendszerük révén általában sikeresen integrálódtak a nyugat-európai társadalmakba. Sokak — így IV. György — számára ez az arisztokratikus hagyományok feladását, munkavállalást (banktisztviselő lett) és polgári származású feleség választását jelentette. A sikeres integráció egyik deficitje, hogy gyermekei már nem tanultak meg magyarul.

A kastélyba bejáratos alkalmazottak közé tartozott dr. Klempa Károly (1898–1985) premontrei szerzetes, francia-német szakos gimnáziumi tanár, akit mellékállásban a hercegi könyvtárosi és levéltárosi feladatok elvégzésével bíztak meg. 1984-ben, egykori veszprémi püspökként igen szűkszavúan nyilatkozott a Festetics családról, a velük való kapcsolatáról — pedig az összes interjúalanya közül ő tudott a legtöbbet róluk. Az anyai ágon osztrák (grazi) származású Klempa az özvegy hercegné bizalmas baráti köréhez tartozott. A hercegnével németül társalogtak, s ha kellett, tanácsokkal is ellátta. A Bécsben élő családdal később is személyesen tartotta a kapcsolatot. (A Festetics IV. György-féle interjúból az is kiderült, hogy 1956. évi magyar forradalom és függetlenségi harc idején az édesanyja felajánlotta segítségét Klempa Ausztriába való kitelepüléséhez, de ő nem élt ezzel a lehetőséggel. 1973–1976 között Klempa zalaszentgróti plébánosként közbenjárt annak érdekében, hogy a hercegnőt a keszthelyi mauzóleumba temethessék, de az áttemetés akkor még — állítólag a mauzóleum rossz állapota miatt — nem sikerült.)

Az uradalomtörténet iránt érdeklődő olvasó arra is kíváncsi, hogy miként működött a kastély, mint mikrovilág, és a több uradalomból álló nagybirtok, mint makrovilág, gazdasági társadalomszervezet. Az elszórt adatokból egy olyan hierarchikus szervezet rajzolódik ki előttünk, melynek élén a mindenkori herceg állt, a hatalmat az ő megbízásából és felhatalmazásával az udvarmester és a főtitkár (hercegi titkár) gyakorolta az uradalmi szakigazgatást végző vezető tisztségviselők segítségével.

A szakterületek közül az erdőgazdálkodás emelkedett ki, melyet a főerdőmester az 5 kerület élén álló egy-egy főerdész segítségével irányított. Az erdőgazdaságok Berzencén, Keszthelyen, Válluson, Zalasántón és Zsitván működtek. A keszthelyi majorsági gazdálkodást a gazdasági iroda (élén a gazdasági felügyelőnek, máskor főintézőnek nevezett vezetővel), a kastélyparkhoz közeli kertészetet közvetlenül a főtitkár felügyelte, a munkákat a főkertész irányította. A szőlészet központja a vonyarci pincészet volt. A híres fenékpusztai ménest a ménesmester irányította. A ménes Tasziló és utódai alatt is kiemelt figyelemben részerült. A család tulajdonában lévő nagy kiterjedésű Balaton-szakaszt (vízhasználati jogot) a Balatoni Halászati Rt. bérelte. A balatoni fürdő és a hévízi fürdő szintén a főúri jövedelmeket gyarapította, melyeket központilag kezelték. A főpénztárnok és egy pénztárnok gondoskodott a bérleti díjak beszedéséről, a heti fizetések kiadásáról, a banki átutalásokról. Az özvegy hercegnét is ő látta el készpénzzel.

Az uradalmi gazdálkodás egésze (mező- és erdőgazdálkodás, állattenyésztés) arra fókuszált, hogy a készpénz-bevételeket növelje, a készpénzkiadást minimalizálja. A vadászat sem úri passzió volt csupán: az évi kis- és nagyvadászatokon elejtett vadakat a legtöbbet ígérő kereskedőnek adták el. A gazdálkodás modernizációja nem változtatott a tradíción: a fizetések túlnyomó

részt természetben (lakás, gabona-, bor- és tűzifajárandóság, sertéstartás, illetményföld) adták ki, az alkalmazottak a felesleges természetbeni járandóság (pl. tűzifa, bor) értékesítésével tudtak készpénzhez jutni. Még a szobalányok is napi fél liter bort kaptak, amit aztán pénzzé tettek. Az erdőgazdálkodás is számos lehetőséget biztosított a visszaélésekre (bizonyos fokú „lopást” elnéztek, a gazdasági rendszer szerves részének tekintettek). A számadásokat a főszámvevő vizsgálta meg. Mivel a hercegek 1938-ig sokat voltak távol, az uradalom és kastély igazgatása teljhatalmú megbizottaikra hárult.

A birtokigazgatás egykori központi vezetői közül már senkit sem lehetett megkérdezni, így csak leszármazottaik és az alsóbb szintű szakalkalmazottak (intézők, főerdészek, erdészek) és a szolgálatszemélyzet (huszárok, szobalányok, uradalmi cselédek stb.) töredékes emlékeiből állíthatja össze az olvasó, hogyan élhetett a főúri család a XX. század első felében.

A könyv a nagyközönségnek és nem a szűken vett történész szakmának készült. Értékét növeli a közzétett források mellett a nagyszámú fotó, amely a kutatás során került elő. A Bevezető és az Utószó eligazítja az olvasót a témával kapcsolatos szakirodalomról, így lehetővé teszi a családtörténet további mélyebb megismerését is. A betűrendes névmutató, amely amellett, hogy a visszakereshetőséget segíti, a család társadalmi beágyazottságát könnyen felderíthetővé, rekonstruálhatóvá teszi. (Klempa Károly és Klempa Sándor benne valószínűleg figyelmetlenségből külön van feltüntetve, valójában egy személyt takar. Hencz Aladár és Hentz Aladár, Nemes István és Nemes Pista esetében is egységesíteni kellett volna a nevet.) Hiányoljuk a lábjegyzeteket, amelyek a visszaemlékezők téves adatait pontosíthatnák, és az interjúk elején a visszaemlékezők foglalkozásának megjelölését. Nehézséget jelent, hogy az interjú elején nincs feltüntetve az illető foglalkozása, így a szöveg olvasása közben az olvasónak kell beazonosítania az adott személyt. (Itt jegyezzük meg, hogy a családfán is van pontatlanság: Festetics IV. György két fia közül Tasziló nem 1978-ban, hanem 1977-ben; György nem 1984-ben, hanem 1985-ben született. Legalábbis a vele készült interjú szerint. A nők esetében a férjek nevét, házasság idejét minden esetben fel kellett volna tüntetni.)

A könyv olvastán egy zárt magánvilágot ismerünk meg a legrészletesebben. A magas kerítésekkel körülvett főúri kastély fizikailag is elkülönült a várostól, amelyet Tasziló tudatosan messzire elkerült; fia és annak felesége idején oldódott a merev elkülönülés. A két entitás különállását tükrözte a temető is, amelyben a mauzóleum (1925) az ide temetett családtagok végső nyughelye volt, míg a körülötte lévő rész az alkalmazottak sírjait adott helyet. A városlakók távolabb temetkeztek.

Az elkülönülés nem csak a kastély és külvilág között, hanem a kastély, mint zárt világ területén is minden téren megmutatkozott. A hercegi család a vendégeknek és az állandó személyzetnek is külön lakrészt biztosított. (Az

uradalmi tisztviselők többsége városi szolgálati lakásban lakott.) Az úri vendégek és a személyzet külön étkezett. A hercegné ruháit nem a mosoda, hanem a komorna mosta. Az állandó alkalmazottak Festetics III. György haláláig nem hagyhatták el a kastélyt, melynek területére a városlakók csak külön engedéllyel léphettek be. Az engedély nélkül megjelenők kitiltásáról a portaszolgálat és szükség esetén a csendőrhadoság gondoskodott. Festetics II. Tasziló idején a nagy parkban a munkásoknak és az alkalmazottaknak is el kellett bújniuk a bokrokba, hogy a herceg sétáját ne zavarják. A herceg itthonlétét Keszthelyen és Berzencén (a nagyvadászatok fő helyszínén) felhúzott kék-piros-sárga hercegi zászló jelezte; ha távozott, a zászlót leeresztették. Távozáskor autójával olyan kapun át hajtott ki, hogy a város lakossága ne láthassa.

A távolságtartás a társadalmi érintkezés minden területét jellemezte. Tasziló hercegnek még a huszára is „Kezét csókolom”-mal köszönt, utódai megelégedtek a napszaknak megfelelő polgári köszöntéssel. Az óriási társadalmi különbséget azzal is érzékeltették, hogy a herceg és családtagjai egymást és gyermekeiket magázták, az alkalmazottakat és szolgákat tegezték. Gyakran előfordult, hogy a majorjáki cselédség a herceget és családját csak messziről látta, és kósza hírekből vagy álhírekből értesült egyes családi eseményekről.

A második világháború végével lezárult a magyarországi főúri családok hagyományos története, az a világ, amelyet — Tar Ferencnek köszönhetően — a keszthelyi kötet segítségével közelebbről is megismerhetünk. További izgalmas feladat lehet a hercegi levéltár fennmaradt irataiból, a keszthelyi önkormányzati és a Zala vármegyei hivatalos iratokból megismerhető „valóság” szembeesítése a korabeli sajtóval és az egymásnak ellentmondó szubjektív visszaemlékezésekkel.

HUDI JÓZSEF

SZERZŐINK

DR. HUDI JÓZSEF történész, levéltárvezető (DREL)

DR. KÖBLÖS JÓZSEF történész, főlevéltáros (DREL)

MADARÁSZNÉ KAJDACSY ÁGNES ny. mérnök

MEZEI ZSOLT szerkesztő, gyűjteményi külső munkatárs (DREK)

OROSZ BÁLINT egyetemi hallgató (SZT)

SÁRKÖZI GERGELY ANTAL református segédlelkész, PhD-hallgató (KRE)

SIMONNÉ DR. PALLÓS PIROSKA ny. egyetemi docens, művelődéstörténész

DREK	= Dunántúli Református Egyházkerület Könyvtára, Pápa
DREL	= Dunántúli Református Egyházkerület Levéltára, Pápa
KRE	= Károli Gáspár Református Egyetem, Budapest
SZT	= Szegedi Tudományegyetem

Angol rezümé: HORVÁTH KÁROLY nyelvtanár (Sopron)

* * *

Borító és tipográfia

MEZEI ZSOLT

Nyomdai munkák

OOK-PRESS KFT NYOMDAÜZEME, VESZPRÉM

FELELŐS VEZETŐ SZATHMÁRY ATTILA

2022

SZERZŐINK FIGYELMÉBE

1. A kéziratokat lehetőleg számítógépen elkészítve e-mailhez csatolt fájlként *.doc, *.docx vagy *.rtf formátumban, valamint egy nyomtatott példányban postán a szerkesztőség címére kérjük eljuttatni. A szöveget balra zárva, formázás és tipografizálás nélkül írják, lábjegyzeteléshez használhatják a szövegszerkesztő program (Word) automatikus hivatkozás-szerkesztőjét. A beküldött fájl (CD-lemez) vírusmentességét kérjük ellenőrizni!
2. A leadott fájl lehetőleg ne tartalmazzon mást, csak a közleményt, illetve, ha a közlemény több fájlból áll össze, akkor a fájlok a közlés sorrendjében következzenek az adathordozón is.
3. Fotókat csak korlátozott számban tudunk közölni. A rajzok tónusosak, jól láthatóak legyenek. Az illusztrációkat kérjük beszámozni és egy külön lapon képjegyzéket csatolni a közleményhez.
4. A szövegben az évszázadokat — idézetek, címek kivételével — római számmal tüntessék fel.
5. A forrásanyagra és a szakirodalomra történő hivatkozásokat folyamatosan, a lábjegyzetekben helyezték el. A hivatkozásokban a szerzők vezetéknévét kérjük csupa NAGYBETŰVEL szedni.
6. A hivatkozások formai szabályai:
 - *Egy szerző esetén: SZERZŐ: Cím. (Kiadás). Kötetjelzés. A megjelenés helye, éve. (Sorozatszím, sorozati szám.) Oldalszám.* Példa: BEDY Vince: A győri székeskáptalan története. Győr, 1938. (Győregyházmegye múltjából, 3.) 407.
 - *Több szerző esetén: A mű címe. Szerkesztő neve. (Kiadás). Kötetjelzés. A megjelenés helye, éve. (Sorozatszím, sorozati szám.) Oldalszám.* Példa: Tanulmányok Pápa város történetéből a kezdetektől 1970-ig. Főszerk. Kubinyi András. I. Pápa, 1994. 399.
 - *Tanulmány esetén: SZERZŐ(K): Cím = A tanulmánykötet címe. Szerkesztője. (Kiadás.) Kötetjelzés. Megjelenés helye, éve. (Sorozatszím, sorozati szám.) Oldalszám(ok).* Példa: BODOLAY Géza: Petőfi Pápán = „A kényes úrfi s a rongyos baka” Tanulmányok két halhatatlan pápai diákról. Szerk. Mezei Zsolt. Pápa, 2001. 108–145.
 - *Folyóiratcikk esetén: A folyóiratcikk SZERZŐJE: Címe = A folyóirat címe évfolyama (éve), száma. Oldalszám tól-ig.* Példa: SZABÓ György: A Dunántúli Református Egyházkerület pápai Nagykönyvtárának története = Magyar Könyvszemle 102 (1986), 149–172.
 - *A jegyzetekben használható rövidítések:* Bp., köt., rövid., jav., átdolg., kiad., s. a. r. (=sajtó alá rendezte), vö., uő., uo., i. m., jegyz., ld. (=lásd). Az Acta Papensiára az „AP” rövidítéssel hivatkozzanak.
7. A tanulmányokhoz mellékeljenek max. egy oldal terjedelmű rezümét angol, német vagy magyar nyelven. Magyar nyelvű rezümé esetén a legfontosabb szakkifejezések idegen nyelvű megfelelőit kérjük megadni.
8. Szerzőink számára öt darab tiszteletpéldányt biztosítunk.

A szerkesztők.